

קול לובלין

"לובלינער שטימע"

שנתון ארגוני הלוברלינאים בישראל ובחו"ל * יערלעכע אויסגאבע פון די לובלינער אין ישראל און אין די תפוצות
מס' 45 • חשון תש"ע • www.lublin.org.il • נאָוועמבער 2009 • נומער 45

תמונה מגטו לובלין

קיץ 1941

Lublin ghetto

summer 1941

Photo: Max Kirnberger/DHM

www.tnn.pl

teatrnn.pl

ה ת ו כ נ - אינהאלט

3	יוסף דקר / פעילות הארגון בשנה החולפת
6	יוכבד בת תשעים
7	נעמה אגוזי / בעקבות נמען לא ידוע
9	בני נוער בלובלין בצעדת זכרון ליתומי ה'אוכרונוקה'
11	אהרון צייטלין / שמות של ילדים יהודים
12	אהרון צייטלין / נעמען פון יידישע קינדערלעך
13	"קורויר לובלסקי" / צעדת זכרון בעקבות היתומים (פולנית)
15	יוסף דקר / מחשבות על אודות 1.9.1939
16	יוסף אכטמן / גבירים יהודים בלובלין לפני המלחמה
19	דוד שטוקפיש / שלוש בלות היו בלובלין
20	נטע ז'וטומירסקי אבידר / בלה דובז'ינסקה - מנהיגה ציונית וחברתית
28	תומש צייקובסקי / ארגון נשים יהודיות ומעון הילדים 'מדורה'
32	משה זלצמן / בלה שפירא - מנהיגת ה'בונד' בלובלין
39	נטע אבידר / (א) בונד (ב)בונד בלובלין
41	יהודית מאיר / ב'בונד' מצאה אמי עולם של תרבות וספורט
42	שלמה אבא / בית י.ל.פרץ המיותם בלובלין
44	נטע ז'וטומירסקי אבידר / ההיסטוריונית בלה מנדלסברג-שילדקרויט
51	מה שלומך? מה נשמע בבית? - מכתבים מלובלין בזמן המלחמה
52	- דיאנה בך / מכתב מחיה אקרמן אל אחיה שמחה אקרמן
55	- רוטי גרדל-קרן / מכתבים "משם" - גל-עד למזכרת
65	- לאוניה זינגר / מכתבים מנתן זינגר אל אחותו דורה
71	- זהבה גרוסמן ריינהרץ / הגלויה
76	אוסף מקס קירנברגר - תמונות מגטו לובלין
80	שולה קופף / היא לא דברה ולא ספרה - חייה של חנה קופף מלפני המלחמה
87	תמי הנדלסמן / מהרהורי הדור שלאחר השואה
87	משה הנדלסמן / למה, למה?
88	משה הנדלסמן / אחי (המאומץ) חיים
90	מרים ארבוס / שני שירים
91	רשימת תרומות
92	לזכר נפטרים

Zehava Grossman Reinherz / The Postcard from Lublin	100
Neta Avidar / Letters from Lublin during the War	101
Photos documenting life in the Lublin Ghetto (Max Kirnberger collection)	102
Bella Mandelsberg-Schildkraut	104
Building of the Icchak Lejbusz Perec Jewish Cultural Center	104
Bela Shapiro	107
Bela Dobrzinska	108
Lublin's Three Belas	108
Joseph Dakar / Open Letter to Gazeta Wyborcza	110
Tomasz Czajkowski / Po raz trzeci w Izraelu... szukając wspomnień o Lublinie i Lubelszczyźnie	112
Tomasz Czajkowski / The project "Lubliners looking for Lublin in USA"	113
Joseph Dakar / Chairman's comments	115

מרכז ברמה גרודזקה - תיאטר NN
מחפש לובלינאים בארה"ב
כדי לראיין, לצלם ולהקליט
את זיכרונותיהם

Contact: כתובת להתקשרות:
Tomasz Czajkowski
Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN”
Ul. Grodzka 21, Lublin 20-112
Tel.: 0048 81 532 58 67
 E-mail: tomecz@tnn.lublin.pl

אווה שק איזנקייט
דורשת בשלומם של ידידיה
הלובלינאים
ומאחלת לכולם שנה טובה

את ברכותיה הביא למערכת תומש צייקובסקי

Ita תלך לאיזל!
מאר עס קער

יש לך אי-מייל? שיניית כתובת?
 החלפת מספר טלפון?

אנא, עדכן אותנו

טל' 03-6203957

ארגון לובלין, שד' חן 6, ת"א 64071

ita45@walla.com

"קול לובלין"

שנתון ארגוני הלובלינאים בארץ ובהו"ל

המערכת - רעדאקציע:

נטע ז'וטומירסקי-אבידר, שמוליק אבידר, יוסף דקר

המייסד והעורך הראשון: דוד שטוקפיש

*

דפוס שלמה לוי, תל-אביב, טל' 03-6881727

כתובת המערכת - "קול לובלין",

שד' חן 6, תל-אביב 64071

טל' 03-6203957

"Kol Lublin", 6 Sderot Chen, Tel-Aviv 64071, Israel

צבר ה'אל-ראל - פעילות הארגון בשנה החולפת

תקוותנו היא כי מספר רב יותר של חברי הקהילה יגלה נוכחות באותם האירועים השנתיים.

כמדי שנה אני מתכבד לדווח לחברים על אודות הפעילות של הארגון בתקופה שמאז הוצאתו לאור של "קול לובלין" הקודם.

אירועים מיוחדים

תיאטר N.N.

בסוף אוגוסט הגיעה ארצה קבוצה של עשרים וחמישה אנשים מתיאטר N.N. (ארגון השוכן בלובלין ואשר עוסק בעיקר בשימור המורשת של יהודי לובלין) לסמינר שאורגן על ידי י"ד ושם.

"ניצלנו את ההזדמנות" כדי לארגן יחד עם ארגון הידידות ישראל-פולין מפגש עם האורחים מפולין. המפגש הזה התקיים באולם פליציה בלומנטל בתל-אביב.

פארק ערים תאומות - ראשון-לציון

בארבעה ביוני 2009 נחנך בראשון-לציון, עיר תאומה ללובלין, פארק ערים תאומות. בפארק יש מתקנים שבאים לאפיין את כל הערים אשר ראשון-לציון כרתה עמן ברית ערים תאומות.

לכבוד טקס הפתיחה הגיעה משלחת מלובלין. המשלחת

הפעילות השוטפת

האספה השנתית של הארגון התקיימה ב-27.11.2008. גולת הכותרת של המפגש הייתה הצגת שבעים תמונות שצולמו בתוך הגטו בלובלין באביב ובקיץ של שנת 1941, דהיינו פחות משנה לפני חיסולו של הגטו. התמונות צולמו בידי חייל גרמני, לימים (אחרי המלחמה) צלם מפורסם. התמונות הללו צבעוניות, וככל הנראה אלה תמונות הצבע הראשונות שצולמו אי פעם בלובלין.

כמדי שנה נערכה אזכרה ביום השואה ליד האנדרטה לקדושי לובלין ומיינדק בבית העלמין נחלת יצחק. אנו מנסים לפתח את הטקס ומוסיפים לו קטעים אמנותיים וקטעי נגינה.

בשני הטקסים ניכרה ההכנה המוקדמת לקראתם. האווירה אשר שררה בהם מכבדת את זכרם של אנשי הקהילה שנספו בשואה ואת מורשתם.

ארגון יוצאי לובלין בישראל * שד' תן 6, תל-אביב 64071

הכינוס השנתי של חברי הארגון

יתקיים ביום חמישי, 26.11.2009, ט' בכסלו תש"ע, בשעה 18:30

במרכז ברודט, רח' צייטלין 22, תל-אביב (בין בתי הספר צייטלין ומוריה)

בתוכנית:

- פגישת חברים
- מזגת:
- אזכרה
- ילדים ונוער בלובלין לפני המלחמה
- דברי יו"ר הארגון מר יוסף דקר

*חניה ניתן למצוא בחניון בית ויצו ובשאר החניונים בסביבה.

כללה את סגן ראש העיר, פרופ' סטניסלב פיץ; את מנהלת הלשכה של ראש העיר, הגברת אווה הפוניוק; ואת המחזיק בתיק ישראל במחלקת יחסי החוץ של העירייה, איוו ורמקו.

המשך הקשר בין העיר לובלין לראשון-לציון חשוב גם לנו, כי הוא מחזק את זיקתה של לובלין הפולנית לישראל ולעברה היהודי.

פעולת התיעוד של תומש צייקובסקי

תומש צייקובסקי, אחד האורחים מתיאטר N.N. שנכחו בסמינר מטעם 'יד ושם', נשאר בארץ במשך שלושה שבועות נוספים. מטרת ביקורו הייתה לתעד את סיפוריהם של בני הדור הראשון החיים בינינו, בעיקר בני לובלין.

לפני כשלוש שנים שהה צייקובסקי בארץ לצורך זה במשך כשלושה חודשים. הפעם הוא המשיך את עבודת התיעוד וראיין אנשים רבים נוספים. מן הראוי להודות לשרה ברנע, נטע אבידר, איטה פישברג, עליזה סלומון ויעקב גורפינקל על עזרתם לצייקובסקי בעבודתו החשובה.

טעם קיומנו

מעט לעת יש מקום לבחון מה טעם קיומו של הארגון. לדידי ישנן שלוש סיבות עיקריות לקיומו:

עבורנו המונח "קרבנות השואה" איננו מושג ערטילאי. מדובר בהורים ולפעמים גם בבעלים, נשים וילדים של בני הדור הראשון. בין הקרבנות נמצאים סבינו, סבותינו, דודים ודודות של הורינו, החברים, השכנים ושאר חברי קהילתם.

הדבר היחידי שאותם הקרבנות היו יכולים לייחל לו לפני מותם היה שזכור אותם. רצון זה מצא ביטוי בדרכים שונות בדבריהם של אלו שהלכו אל מותם.

פעילות הארגון היא בראש ובראשונה מילוי החובה האנושית לזכור את בני המשפחה שלנו ואת בני הקהילה שלנו.

השואה עצמה היא אירוע מכונן בתולדות העם היהודי. מוטלת אחריות מיוחדת על בני הדור הראשון (בהיותם אנשי עדות) ועל בני הדור השני (בהיותם הקרובים ביותר לבני הדור הראשון) לשאת את נס הזיכרון.

באמצעות שנתון זה ("קול לובלין") ארגוננו מנסה לזכור את השואה זיכרון פעיל. מובן שהדגש ניתן לקהילה הקרובה ללבנו, הלוא היא קהילת יוצאי העיר לובלין.

יהדות פולין שהתה על אדמת פולין במשך כאלף שנים, ושנותיה כמעט כשנות מדינת פולין. אחרי גירוש ספרד לא הייתה מדינה באירופה שהיהודים הכו בה שורש כה עמוק כמו בפולין. היהודים יצרו בפולין תרבות מופלאה - הן בתחום ההלכה והן בתחומי הספרות, התיאטרון, האמנויות הפלסטיות והמוזיקה.

במשך כחמש-מאות שנים, מאז גירוש ספרד ועד למלחמת העולם השנייה, הייתה יהדות פולין עמוד השדרה של יהדות העולם. יש לנו זכות, ואף מוטלת עלינו החובה, לנסות לשמר תרבות זו.

לצערנו, במדינת ישראל תרבות יהודי פולין הולכת ונשכחת. תרבות זו עומדת בבסיס זהותנו ושורשינו. חשוב כי אנו נהיה גורם מדרבן ו"דוחף" לשימור אותה התרבות המופלאה שכלתה עם השואה.

יש מקום לבחון את תקפותה של סיבה נוספת, הסיבה החברתית. בדרך כלל בני הדורות השונים הם בגילאים דומים ובעלי רקע דומה. חלק מהמשפחות הכירו אלו את אלו עוד בלובלין. יש מקום לבדוק אם החברים רוצים להעמיק את הפעילות החברתית. אשמח לשמוע את עמדת החברים בנושא זה.

הנוכחות הפעילה של בני הקהילה בכינוסים ובפעילויות של הארגון היא חשובה. יש בה כדי להביא לעידוד הדדי ולקשר מפרה בין בני הקהילה. חשוב לנו להדגיש שפעילות הקהילה חשובה בראש ובראשונה לבני הקהילה. אם הפעילות חשובה לבני הקהילה, ייתכן שיש בה חשיבות גם מעבר ל"גדר" הקהילה. לפיכך בנוכחות ובפעילות יש כדי לדחוף ולעודד את כולנו לשמור על היעדים אשר הזכרנו ברשימה הזו.

אני קורא לבני הקהילה לבוא ולהשתתף בכינוס השנתי. הכינוס יתקיים ב-26.11.09 בשעה 18:30 במרכז ברודט שברחוב צייטלין 22 בתל-אביב.

אוקטובר 2009

האזכרה השנתית לקדושי לובלין - בית העלמין נחלת יצחק - יום השואה 2009

צילם: יעקב גורפינקל

יוכבד בת תשעים

יוכבד יקירתנו,
שאי ברכתנו!
עוד שנים רבות
אנו רוצים לראות
את זוג עינייך המאירות.
עוד שנים רבות
אנו רוצים ליהנות
מזיכרוןך המופלא,
אשר לכל שאלה
יש לו תשובה.

קבלי את השיר כשי -
ונשמח כולנו,
כה לחי!

נטע

יוכבד היא הזיכרון המהלך של יוצאי לובלין.
היא הכירה את הדודה שלי ששיחקה אֶתה בחצר,
והיא הכירה את אמא של יוסי שלמדה אֶתה בגימנסיה,
והכירה את הדודות של זהבה ויעקב,
והכירה, והכירה והכירה.
וכשבא לארגון חבר חדש
ושואל על אודות משפחתו,
מובן מאליו -
ליוכבד נשלח אותנו.

יוכבד היא האם הגדולה של הדור השני,
שרוצה להיות סבתא של הדור השלישי.
על דור שלישי היא תמיד שואלת,
לזכות לראותו היא מייחלת.

ומה נאחל מצדנו
ליוכבד יקירתנו?

ליוכבד פרייד פלומנקר -
מיטב ברכותינו!
Our best wishes to
Yocheved Fryde-
Flumenker!

נעמה אגוזי

בעקבות נאמן לא ידוע: סיפור אל ילד מאובלן

תלמידי בית הספר 'אורן' מאזינים לנעמה אגוזי

Pupils at Oren School listen to Naama Egozi

המסע בעקבות דמותו של הניו העיר לובלין הייתה עבורי לא הרבה יותר מאשר עיר מעבר בדרך למיידנק. במקרה הטוב הוקדשו ביקורי בה להצצה ב"שיבת חכמי לובלין" ובבית העלמין העתיק, אך לא הרבה יותר מעבר לכך. תוך כדי טוויית החוטים והשלמת התמונה נסעתי בקיץ שעבר לסמינר מטעם 'יד ושם'. הסמינר הזה נערך במשך שבועיים בעיר לובלין, והמשתתפים בו היו אורחים של אנשי 'תיאטר NN'. במהלך הסמינר למדתי להכיר היטב את העיר, על אתריה הפולניים והיהודיים ועל עברה המפואר ועושרה התרבותי-אמנותי הרב. באותם שבועיים התחקיתי מקרוב אחר נקודות ציון בחיי הניו ומשפחות. שאלתי, תחקרתי, חיפשתי, צילמתי, אספתי ותיעדתי. שבתי הביתה ובאמתחתי הרבה מאוד חומרים, אך בעיקר קשר חם והדוק אל המקום. מאז בכל פעם שאני מתקרבת לעיר, הלב פועם בחוזקה. וכשאני נכנסת אליה, הלב מתרחב ומתמלא התרגשות.

עוד בטרם השלמתי את הסיפור חשתי שנוסף על החובה לגאול את דמותו של הניו מתל האפר במיידנק, מוטלת על כתפי חובה נוספת: לקיים תהליך חינוכי כאן בארץ, בהשראת הפרויקטים המרשימים והמוצלחים של הקבוצה הלובלינאית היושבת ב"בראמה גרודזקה". תחושת השליחות הזו עוררה אותי ליצור קשר עם כמה מנהלי בתי-ספר הפועלים באזור הצפון שאני גרה בו.

כיוון שרוב זמני מוקדש לעיסוק בנושא השואה, קרובי וידידי יודעים שכל כתבה או ידיעה העוסקות בנושא יש לגזור, לשמור ולהעביר לי. מאחר שנושא השואה לא יורד מסדר היום הישראלי, היהודי והעולמי, אין יום שעובר מבלי שתגיע לידי ידיעה כלשהי.

לפני כשנה וחצי הונחה על שולחני פיסת עיתון. הייתה זו כתבה של אביבה לורי שהופיעה ב'הארץ' וכותרתה: "מכתבים לילד יהודי מת". הכתבה סיפרה בקצרה את סיפורו של הילד הניו ז'יטומירסקי שנספה במיידנק בהיותו בן תשע ותיארה בהרחבה את סיפור הנצחתו העכשווי בידי קבוצת צעירים פולנים, אנשי 'תיאטר NN'.

כבר בקריאה ראשונה הרגשתי תחושה חזקה ועמוקה הדומה לזו שחש מי שגילה אוצר. הסיפור שבה את לבי ו"שאב" אותי לעיסוק במלאכת הרכבת פאזל מרתקת בעקבות אותו הילד ובעקבות חייו הקצרים.

לאחר מאמצים רבים איתרתי את נטע אבידר, בת-דודתו של הניו ומי שסיפרה את סיפור משפחתה בכמה מהגיליונות הקודמים של 'קול לובלין'. מאז, במשך כמה חודשים, הרחבתי את ידיעותי על אודות הניו ובני משפחתו בעזרתה הנאמנה של נטע. שיתוף הפעולה שזכיתי לו ממנה היה נאמן ומסור.

במסגרת עבודתי אני מדריכה מסעות בפולין. לפני אותו

דגם מרהיב של ישיבת חכמי לובלין נבנה ע"י צח אקוניס ודן בנין
A magnificent model of Chachmei Lublin Yeshiva was built by Tzach Akunis and Dan Banin

לכותבים הפולנים של המכתבים להניו (בהנחיית המורות לאנגלית), צפייה בסרטים, עיון בארכיון התצלומים המקוון של יד ושם ועוד.

ביום השואה עצמו הטקס בבית הספר היה מוקדש לזכרו של הניו. דמותו עמדה במרכז האירוע ויוצגה בשיר, במלל ובתמונת.

אין ספק כי הפעילות הנ"ל בנושא השואה הייתה אירוע פורץ דרך, בבית הספר הזה בפרט ובבתי-ספר בכלל. כידוע, רבים בתי הספר שחוששים "לגעת בנושא". פרט לטקס רשמי מרכזי לא עושים הרבה. בבית הספר "אורן" התלמידים חוו חוויית למידה משמעותית עמוקה שנחרתה בלבם. גם הצוות החינוכי שיבח מאוד את התהליך וציין כי למד רבות מהתנסות זו.

בית-ספר נוסף שעסק בדמותו של הניו היה בית הספר "עמקים תבור" שבקיבוץ מזרע. צוות המחנכים שנחשף לסיפור בחר להעמיד את דמותו של הניו במרכז הפעילות ביום השואה. בטקס המכובד והמרשים שקיימו התלמידים נכח ראש המועצה האזורית עמק יזרעאל, והוא אשר העניק שי לגברת נטע זייטומירסקי-אבידר והודה לה על הדברים המרגשים שנשאה בטקס.

נוסף על שני המוסדות החינוכיים הנ"ל, שבחרו לקחת את הסיפור ולהשתמש בו כבסיס לפעילות משמעותית, מאות מחנכים מבתי-ספר רבים נוספים שמעו את סיפורו של הניו. התחושה החזקה שלי והאמונה שקיימת בי כי רק באמצעות הסיפור האישי נוכל לעורר אמפתיה לנושא השואה ונוכל להתאבל על האובדן, הן שהובילו ויובילו אותי להמשיך במלאכה. העשייה המרשימה והנכונה של חברי ועמיתי מלובלין נותנת לי הן את ההשראה והן את האנרגיות לנסות לקיים כאן אצלנו מיזמים ברוח זו.

המחברת היא רכזת מחוז צפון במגמה להכשרת מורים בי"ד ושם.

בסופו של דבר הרים את הכפפה ולקח על עצמו את האתגר הזה במלוא הרצינות רמי בן גרא, מנהל חטיבת הביניים "אורן" בעפולה. הוא גייס את כל צוות המורים שלו ללמוד את הנושא במסגרת סדרת מפגשים, ולאחר הכשרת הצוות החינוכי גובש מיזם חינוכי שהתמקד בשלושה אירועים מרכזיים:

עבודות חקר בהיסטוריה בנושא לובלין ותולדותיה

- תלמידי כיתות ט' הלומדים את נושא השואה פתחו צוהר לעיר לובלין ולמדו באופן יסודי את ההיסטוריה שלה ושל הקהילה היהודית בה. כל תלמיד בחר מתוך מגוון נושאים את הנושא המעניין אותו במיוחד וכתב עבודת חקר. העבודות הוגשו מיד לאחר חופשת הפסח (יומיים לפני יום השואה). הנושאים שהוצעו לתלמידים היו: החוזה מלובלין, רבי שלום שכנא, המהרש"ל, הרב מאיר שפירא, אנה לנגפוס, בית היתומים מלובלין, ישיבת חכמי לובלין, גטו לובלין ועוד ועוד. במסדרונות בית הספר הוצבו דגמים מרהיבים של "ישיבת חכמי לובלין", דגמים שהנערים והנערות בנו. לפי העבודות שהוגשו ניכר כי הייתה זו חוויית למידה משמעותית עבורם.

בעקבות נמען לא ידוע: סיפור על ילד מלובלין - סיפור

של קהילה, סיפורו של היחיד. כל תלמידי כיתות ט' בבית הספר נפגשו עם נטע זייטומירסקי-אבידר ועם בני משפחתה לאחר ששמעו את הסיפור. המפגש היה בלתי אמצעי, מרגש וחשוב מאוד.

פעילות שיא במרכזי למידה - יומיים לפני יום השואה

התלמידים הגיעו בערב לבית הספר שלהם לפעילות בכמה תחנות: היכרות עם דפי העד של יד ושם, הכנת קולאז' אמנותי של תמונות המתעדות את העיר לובלין לפני המלחמה, תחנת גרפיטי: דברים להניו, כתיבת מכתבים

עבודות תלמידי ב"ס 'אורן' בנושא לובלין
Pupils' works concerning Lublin

בני נוער בלובלין בצעדת זיכרון ליתומי ה"אוכרונקה"

סרט קצר של youtube

<http://www.youtube.com/watch?v=ELZOklWro8A&feature=related>

24 במרץ 2008

ב-24 במרץ מתאספים בני נוער בלובלין ליד בית היתומים ברח' גרודזקה 11. אנשי "שער גרודזקה - תיאטר NN" מובילים את הנוער בלובלין בצעדת זיכרון לילדי ה"אוכרונקה". הם הולכים בעקבות דרכם האחרונה של הילדים היהודים ב-24 במרץ 1942. **השיר המלווה אותם הוא שירו של אהרון צייטלין "שמות של ילדים יהודים"**. בהגיעם לאתר בו נורו הילדים היהודים ע"י הנאצים, הם מדליקים נרות זיכרון.

בסרט של youtube מופיעות כתוביות המסבירות את נושא הצעדה:

24 במרץ 1942

בעיר העתיקה של לובלין, ברחוב גרודזקה מספר 11, שכן מאז מחצית המאה ה-19 בית היתומים לילדים ובית המחסה לזקנים יהודים חסרי בית: Ochronka.

המוסד הזה תוחזק בידי עיריית לובלין והקהילה היהודית. לחוסים הצעירים ניתנו מחסה, שירותי אחזקה, בגדים ואפשרות ללימודים.

24th, March 2009, במארס, 24

נ.ב. הערת המתרגמת:

לפי מה שאמי סיפרה, כולם נקברו בקבר אחים אחד.

היא סיפרה לי שבאחת הבריחות שלה (כנראה מפיאסקי) בחזרה למייזן טטרסקי, היא עברה במקום. הפולני שליווה אותה והורה לה את הדרך, הראה לה את הקבר וסיפר שיומיים קודם לכן נורו שם כל ילדי בית היתומים והצוות המטפל. אמא סיפרה שזו הייתה חוויה מזעזעת, כיוון שהתלולית הגדולה נעה. החיזיון הזה לא הרפה ממנה במשך כל ימי חייה. למיטב ידיעתי, גם במשפטו של שטורם הנאצי בגרמניה אמא דיברה על כך.

יהודית מאיר

לפי העדויות ידוע שבזמן המלחמה משפחות יהודיות מסרו את ילדיהן ל"אוכרונקה", כי האמינו ששם יהיו בטוחים יותר. היו שם ילדים קטנים, הצעירים שבהם רק בני שנתיים, כמו גם ילדים גדולים יותר.

בעת האקציה לחיסול הגטו היהודי באביב 1942, כל הילדים מה"אוכרונקה" (מספרם היה אז מעל למאה) הוסעו לפרבר של לובלין. בקרבת רחוב לנצ'ינסקה הם נורו ונקברו (בקברים שהוכנו עוד קודם). יחד עם הילדים נספו שלוש מטפלות אשר עד הסוף המר לא רצו לעזוב את חניכיהן.

תרגום מפולנית: **יהודית מאיר**

יום השנה ה-67 להוצאתם להורג של הילדים מבית היתומים היהודי בלובלין

אהרון צייטלין

שמות של ילדים יהודים

שמות, רק זאת אשר נשאר
דבורה'לה, דוושה'לה, חיה'לה,
שמר'לה, פער'לה, בער'לה,
שימע'לה, שיה'לה, שיע'לה.

היכן עוד נמצא את משה'לה,
את שויל'ק, שמול'ק, שרול'ק,
אלוהים לא ריחם עליהם יותר
ואת עמלק שלח, לא ויתר.

אין ולא יהיו עוד יותר השעלך,
השעלך, פשעלך, הינדעלך,
צלילים, רק צלילים של שמות
צלילים של שמות ילדים יהודים.

היכן היא רגלך, זיסה'לה?
היכן צמתך, ציפה'לה?
עשן - ידה של ינטה'לה,
אפר- ראשו של קופעלה.

בלימה'שי, טויבה'שי, ריווה'לה,
לאה'ניו, פייגה'ניו, פער'לה,
חצק'לה, מוטי'לה, קיבא'לה,
הרש'לה, לייב'לה, בער'לה.

שיע'לה, חייה'שי, גולדה'שי,
מנדעלך, גנדעלך, מינדעלך,
סופר בלילה נים ולא-נים
שמות של ילדים יהודים.

שמות ילדים יהודים,
ראחלך, רוחלך, נחה'לך,
גצעלך, וולוועלך, וויגדרלך,
יענקעלך, יונה'לך, מכעלך.

קופעלה, איפה ראשך הקטן?
איפה האור שהאיר מעיניך?
ינטה'לה, איפה הן ידייך?
פייגה'לה, היכן הן רגלייך?

תרגום מאידיש: **ד"ר מרדכי יושקובסקי**

67th anniversary of the execution of Jewish children from the Orphanage

נעמען פון יידישע קינדערלעך

ווער קאָן געפינען איצט משהלען,
שויליקן, שמוליקן, סראָליקן?
גאָט האָט אויף זיי נישט
דערבארעמט זיך,
האָט זיי געשיקט עמלקן.

בלימעשי - טויבעשי - ריוועלע.
לאהניו - פייגעניו - פערעלע.
כאצקעלע - מאָטעלע - קיוועלע.
הערשעלע - לייבעלע - בערעלע.

אויס און נישטאָ מער די הערשעלעך,
הערשעלעך, פעשעלעך, הינדעלעך,
קלאנגען, בלויז קלאנגען, בלויז
ליד - קלאנגען -
נעמען פון יידישע קינדערלעך.

ווי איז דיןן פיסעלע, זיסעלע?
ציפעלע, ווי איז דיןן צעפעלע?
רויך ביסטו, יענטעלעס הענטעלע!
אַש ביסטו, קאָפעלעס קעפעלע!

בלימעשי, טויבעשי, ריוועלע.
לאהניו, פייגעניו, פערעלע.
כאצקעלע, מאָטעלע, קיוועלע.
הערשעלע, לייבעלע, בערעלע.

שייעלע, חיהשי, גאָלדעשי.
מענדעלעך, גענדעלעך, מינדעלעך.
כ'צייל אין דער נאכט אין דער שלאפלאָזער
נעמען פון יידישע קינדערלעך.

נעמען פון יידישע קינדערלעך,
רחלעך, ראַכעלעך, נעכעלעך,
געצעלעך, וועלוועלעך, וויגדערלעך,
יענקעלעך, יונהלעך, מעכעלעך.

קאָפּאלע, ווי איז דיןן קעפעלע?
ווי איז דאָס ליכט פון דיןן אייגעלע?
ווי איז דיןן הענטעלע, יענטעלע?
ווי איז דיןן פיסעלע, פייגעלע?

נעמען - אָט דאָס איז געבליבן נאָר:
דבורהלע - דוואָשעלע - חיהלע.
שמערעלע - פערעלע - בערעלע.
שימעלע - שיַעלע - שייעלע.

תצלומים: תומש צ'ייקובסקי ומרצ'ין סודז'ינסקי, תיאטר NN

צעדת זכרון בעקבות היתומים

עיתון "קורייר לובלסקי" 25.3.2009

<http://www.kurierlubelski.pl/module-dzial-viewpub-tid-9-pid-69433.html>

Marsz pamięci, marsz niewiedzy

W marszu uczestniczyli głównie uczniowie szkół średnich. Fot. Jacek Babicz

Kilkaset osób, głównie uczniów, uczciło wczoraj pamięć żydowskich dzieci zamordowanych w Lublinie w 1942 roku. 67 lat temu podczas likwidacji getta na Podzamczu, naziści zabili wychowanków żydowskiej ochronki.

Uczniowie przemaszerowali spod kamienicy przy ul. Grodzkiej 11 (tam znajdowała się ochronka) na boisko osiedlowe na Tatarach.

Taką samą drogę 24 marca 1942 r. przebyły żydowskie dzieci, po czym dokonano ich egzekucji. Większość z przybyłych uczniów miała mgliste pojęcie o tej tragedii. Wiedzieli głównie, że marsz ma upamiętnić śmierć dzieci, ale na tym znajomość tematu się kończyła. Znalazło się jednak kilka wyjątków, jak Adam Rządowski z klasy Id III LO. - Interesuję się II wojną światową i chciałem sprawdzić historię Lublina z tego okresu. Tak trafiłem na opis mordu - mówi. - Ale to fakt znany garstce osób, powinno się go mocniej nagłośnić.

Organizator akcji Ośrodek Brama Grodzka Teatr NN zdaje sobie sprawę z niewielkiej wiedzy na temat zbrodni. - Marsze są jedynie punktem wyjścia do zapoznania się z tą smutną historią - mówi Monika Krzykała.

Paweł Franczak

Photos :Tomasz Czajkowski and Marcin Sudzinski ,TNN

נרות באפלה: מוניקה קז'יקלה מתיאטר NN יחד עם תלמידים
Candles in the darkness: Monika Krzykala from TNN with pupils

יוסף דקר

מחשבות על אודות 1.9.1939

אף יהדות ארצות-הברית, קהילה שהתפתחה בעיקר במהלך המאה ה-19, הגיעה לארצות-הברית בראש ובראשונה מאירופה. תרבותה של הקהילה הזו הייתה בעיקרה תרבות אירופית.

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה הגיעה למעשה ציוויליזציה זו לקצה.

שוו בנפשכם שמלחמת העולם השנייה לא הייתה מתרחשת.

תשעה מיליון היהודים של אז היו הופכים היום ל-25 עד 30 מיליון נפש.

קהילה בסדר גודל כזה היה בכוחה להקים ולקיים את מדינת ישראל, כמו גם לקיים נוכחות רבת משמעות באירופה עצמה.

אף מהלך ההיסטוריה האירופית הושפע משמעותית מאובדן הנוכחות והציוויליזציה היהודית בה. שוו בנפשכם שהיו היום באירופה 15 עד 20 מיליון יהודים. ההתמודדות של אירופה עם הזחילה האסלאמית אל מרכזי תרבותה הייתה לובשת צביון אחר.

פעמים הרבה נתקלתי בדעה, הנפוצה במיוחד בקרב בני הנוער המבקרים בפולין, ולפיה היטלר ניסה להשמידנו אך לא הצליח - בחינת אף שיענו אותנו, כן נרבה וכן נפרוץ.

האמת ההיסטורית המצערת שונה לחלוטין. מנקודת המבט של ההיסטוריה היהודית מלחמת העולם השנייה הייתה אסון, כזה שהיהדות לא התגברה עליו ולא תתגבר עליו.

כל הכיוון של ההיסטוריה היהודית השתנה לחלוטין עקב השואה.

צריך להכיר בעובדה שמבחינת היהודים היטלר "נחל ניצחון מזהיר". הוא הביא לחיסול מלא של הציוויליזציה היהודית האירופית. אף אם שרד שלישי מבני העם היהודי באירופה, תרבותו הרחבה והעשירה איננה עוד.

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה ועם הטלת ההגבלות שחלו מיד על היהודים באזורי הכיבוש, הציוויליזציה היהודית האירופית חדלה להתקיים. על כן התאריך הזה, 1.9.39, אכן מסמל את חורבן הציוויליזציה היהודית האירופית.

השנה, בתאריך 1.9.2009, ציינו את יום השנה השבעים לפרוץ מלחמת העולם השנייה. ב-1.9.1939 חצו כוחות של הצבא הגרמני את גבול פולין.

שאלתי את עצמי: מה מסמל בעצם את התאריך הזה, האחד בספטמבר 1939?

מבחינה צבאית תחילת המלחמה עמדה בסימן עליונות צבאית גרמנית, הן במזרח והן במערב. אין זה נושא שברצוננו לציין אותו.

במהלך התנהלותה של מלחמת העולם סבל העם היהודי מהשואה הנוראה. אולם דומה כי המועד הנכון לציין שבעים שנה לשואה הוא שנת 2012. 1942 הייתה השנה שהנאצים החלו להשמיד בה יהודים בהיקף רחב תוך כדי שימוש באמצעים תעשייתיים.

אם ברצוננו לציין את הניצחון על גרמניה הנאצית, אזי המועד הראוי לציין יום השנה השבעים יהיה 8.5.2012.

תופעה אחרת כבירת מימדים וטרגית, שהתרחשה תוך כדי המלחמה ובגללה וקשורה קשר בל יינתק לתולדות העם היהודי, אינה מוזכרת כלל:

ערב מלחמת העולם השנייה היו באירופה כתשעה מיליון יהודים. נוכחותם בה הייתה רבת שנים, מאז שהובלו גולי ציון לרומא.

חרף כל הקשיים יהודי אירופה התרבו ויצרו במהלך השנים ציוויליזציה יהודית עשירה ועמוקה.

מדובר בקהילה אשר הלמדנות הייתה נשמת אפה.

עד למאה ה-18 הייתה אוכלוסיית אירופה קהילה אנאלפביתית, למעט הכמורה והאצולה. החברה היחידה באירופה שכלל חברה ידעו קרוא וכתוב, נשים וגברים כאחד, הייתה הקהילה היהודית.

יכולות הלימוד שפיתחה הקהילה היהודית באו לידי ביטוי נשגב לא רק בתחומים התורניים, אלא בראש ובראשונה בתחומי המדע - כמו גם בתחומי הספרות התיאטרוני, האמנות הפלסטית והמוזיקה.

בתוך אותה ציוויליזציה היוותה יהדות פולין, על שלושה וחצי מיליון בניה, את עמוד השדרה של אותה תרבות יהודית.

הגליונות הראשונים של "קול לובלין" נכתבו באידיש.

לפי הצעתה של חברתנו אסתר מינרס, נתרגם לעברית מבחר מאמרים מגליונות אלה.

המאמר שלפניכם הופיע ב"קול לובלין" מס' 23, שנת 1988, תחת הכותרת

"יידישע גבירים אין פארמלחמהדיקן לובלין"

יוסף אכטמן

גבירים יהודים בלובלין לפני המלחמה

- כפי שהיו מכנים אותם בלובלין: **שמואל אייכנבוים**, בעל הון עתק, שהקצה מקרקעותיו בפרברי לובלין לטובת הצעירים שלנו, שהקימו על אדמתו קיבוץ הכשרה לקראת עלייתם לארץ ישראל - מעונו היה ברחוב קרולבסקה; **שאוול וולמן** - בעל בית-מסחר גדול לברזל ברחוב לוברטובסקה פינת רחוב צירולניצה; **וקופל קניגסברג** הנזכר לעיל, שהיה לו בית ברחוב ניאצלה נוסף על הבית ברינק 1.

ובכן, כל אחד מהגבירים הללו, שהיה הבעלים של בתים רבים, כונה אצלנו "בֶּתִּימָנִיק".

הבה נפתח ברחוב שווינטה-דוסקה מספר 8 - בבית שכותב שורות אלה התגורר בו - הבית של **זילברשטיין**. בואו ושמעו סיפור: **שְׂמִילֵק**, בנו של "הבורגני" זילברשטיין, היה קומוניסט, שלא פעם ארגן שביתות בבית הבורסקי של אביו כדי להיטיב את התנאים הסוציאליים ואת המשכורות של הפועלים. אותו שמילק זילברשטיין התחתן עם **יוסטינה רפפורט**, קומוניסטית גם היא, שתחת השם **יוסטינה סיער** לחמה נגד הגרמנים בתנועת הרזיסטנס בפריז. אחרי המלחמה חזרה לפולין ונפטרה שם. הוא עצמו, שמילק, כפי שסיפרו, הוגלה לרוסיה בתור טרוצקיסט ונפטר שם במחנה בהרי אֶנְרֶל.

מעניין שרוב הצעירים מהשמאל ומהקומוניסטים היו בני עשירים. במשפט המפורסם של הוועד המהפכני הובאה לדיון **העלמה פֶּדֶר**, שאמה האלמנה הייתה בעלת-בית ברחוב שבסקה, ונגזר דינה של הבת לגלות לרוסיה.

אני זוכר גם בית נוסף ברחוב קרקובסקה, אחרי חנות השמלות הגדולה של **שֶׁפֶט**, הבית של **העלמה פרידמן**, בתו של גביר שהיה סוחר גדול, נציג של בית החרושת לסוכר.

העלמה זיגמונט, בתו של רופא השיניים מרחוב בראמובה, הייתה הבעלים של הבית שהתגורר בו **ברומברג**, בנו של סוכן הקשות (צמח המשמש לייצור בירה) שהיה הבעלים של בית ומחסנים לכשות ברחוב אוגורודובה.

מבשלת השיכר של זילבר Zilber's brewery

בלובלין שלנו, עיר של ארבעים וחמישה אלף יהודים, היו בקושי עשרים-שלושים גבירים. לא מיליונרים.

סיפרו על **קופל קניגסברג** שהייתה לו זכות למשוך עד מיליון רובל ב"בנק פולסקי". טוב, אולי קצת הגזימו...

לא היה כמעט שום בית-חרושת בלובלין שהיה כולו בידיים יהודיות, פרט לשלושת בתי הבורסקאות (מפעלים לעיבוד עורות) של **אייכנבוים**, **בריקמן** ו**זילברשטיין**, שהיו גם בעלי הבתים; למבשלת השיכר של **הרשל זילבר**, שכינו אותה "פסחובקה", והגויים היו משתכרים בה; לשניים-שלושה בתי החרושת הפרימיטיביים לגזוז ברחוב ברונרנה; לבית הפֶּדֶר (מפעל לייצור שמן) שברחוב שְׁבֶסְקָה פינת רחוב שווינטה-דוסקה; ולבית החרושת לגרביים של **קרמפל**, אותו קרמפל שהיה סוציאליסט דווקא, מהמנהיגים של תנועת ה"בונד" אשר ברחוב סְטְשִׁצָה. כמדומני שזה הכול...

שאר התעשייה הייתה בידי גויים, כמו למשל בית החרושת למשקלים של **הס** ברחוב לוברטובסקה; בית החרושת לסבון-נרות-צבעים של **שולץ**; הטחנה של **קראוזה**; המצבֶּעה הכימית של **גֶטְצָה**; בית החרושת הגדול של **פלאגע-לשקוויץ**, לחלקי מכוונות עבור מכוניות ואווירונים; ובית החרושת למכוונות חקלאיות של **וולסקי**.

במה שנוגע ליהודים, אלה אכן היו "גבירים מפוטמים"

מתגלגל לו הגלגל / ומביא המון מזל / כסף-כסף מלוא הסל / לרוכש כרטיס גורל! / Advertisements to lottery

אולם של אגודת הסוחרים, המופך בשם "סטובן־שינגה-סובייקטיב", שהתקיימו בו אספות, הרצאות, ערבי קריאה, נשפי מסכות. אגב, נכדו של ישראל קצנלנבוגן, בן בתו, מוכר היטב בישראל - שמו אלמגור. קצת הלאה - הבית של יחזקאל שיפר, גביר בעל מזל שזכה בהגרלת הלוטו בפרס הגדול, שבעים וחמישה אלף רובל. אחרי עוד כמה בתים קטנים יותר אנו כבר ליד הבית של הגביר ריימן, בית שהיה מאוכלס בקבצנים ואביונים שלא רק שלא שילמו לו שכר דירה, אלא שבערבי שבתות היה הוא, בעל הבית ריימן, שולח לכמה מדייריו חלה ויין לקידוש. אחרי בית החולים היהודי - מגרש גדול על הדרך אל לוברטוב-לנצ'ו, שם עמד הבית של המשפחה הנודעת שיף, הבעלים של בית החרושת ללֶבְנִים. מימין לרחוב לוברטובסקה - הבית של קופל וורמן, ובו חנות מכולת גדולה. על גדת הנחל ממול - הבית של וְהַפְטִיג. ברחוב קובלסקה היו הרבה בניינים שהאגפים הפנימיים שלהם נמשכו עד לרחובות צירולניצה ופורמנסקה, עד לבית של פייגלה בת אברהם-לייזר.

הבת של עורך הדין המפורסם בִּיר גרה ברחוב קרקובסקה, בבית של הפולני איוונצקי. כפי שאתם רואים, לא העוני ולא ההכרח דחפו את האנשים הצעירים להיאבק למען האידיאל הקומוניסטי. אפשר להסיק שלובלין הייתה מעוז קומוניסטי ברחוב היהודי. אבל זוהי סברה שגויה. לובלין הייתה ידועה בהרבה-הרבה פעילים למען התנועה הציונית. הבה ונזכיר אחדים מהם: יי קרשמן, זי ניסנבוים, עי שיינברון, מי זייזנמן, עורך הדין מי אַלטן, שִפֶר, שיף, זייטומירסקי, ויסלפיש, יי וייסברוט, לי שיפר ואחרים. מרחוב שווינטה-דוסקה אנו הולכים הלאה לכיוון שני בתים גדולים, שניתן לראותם גם מרחי זילונה - הבניין של ליכטנשטיין, סוחר יינות, בירה ומשקאות אחרים; ובסוף שווינטה-דוסקה פינת לוברטובסקה ניצב הבניין של הגבירה רייזלה גולדרינג. קצת הלאה - הבית של בייצֶר שהיה בו בית-חרושת לסוכריות. בהמשך הרחוב עומד הבית של הלינה טורקלֶטאוב, וסמוך לו על שתי גדות הנחל, ברחוב ברורנה הנזכר לעיל, נמצאים הבית והמגרש של שטרנפינקל - ומכאן נגיע אל הבית המפורסם של משפחת קצנלנבוגן ברחוב לוברטובסקה מספר 24, שהיה בו גם בית-חרושת לנייר סיגריות וגם

שירוקה ליד בית הכנסת מהרש"ל, של בית נוסף ברחוב רוסקה ושל בית שלישי ברחוב בִּכְאוּוּסְקָה. **אהרליה כהנא ובורשטיין**, סוחרי עץ, היו הבעלים של שני בתים - בלוברטובסקה, וימינה אחרי רחוב רוסקה. גם בעלי הבתים ברחוב צ'יִקָה לא היו אביונים: **גוז'צ'ינסקי וזיסרמן** עסקו בייבוא ובייצוא - סוכנים של נפט, מלח, פחם, סוכר ומכוונות (בעיקר משוודיה). סבורני שהזכרתי כבר את כולם, או כמעט את כולם. וימחלו לי האחרים בגן-עדן על שלא נקבתי בשמם, שמא פגעתی בכבודם, חס וחלילה...

בבתים אלה חיו רק יהודים, עניים ועשירים - כולם שווים, רק יהודים. והגוי היחידי היה השומר, אשר תמורת חלה היה מדליק בשבת את האש, ובחורף מסיק את התנור, ומסלק את הפמוטים מהשולחן היהודי...

תרגום מאידיש: **שרה ברנע**

לפני המלחמה ייצרו בפלאגה לשקביץ' חלקי מכוונות למטוסים...
 Before the war Plage-Laskiewicz was an aircraft factory...

מודעות הפרסומת המלוות מאמר זה נלקחו מהספר
 "The Jerusalem of the kingdom of Poland"

מספרים שבביתה דווקא היא הייתה זו "שלבשה את המכנסיים". ממול - הבית של הנגיד **בורנשטיין**. נלך בחזרה לרחוב נובה דרך ביתו של **ברוך קולברג** מנוֹבָה-אוֹלִינָה, עד ההר משמאל, ריבנה-קובלסקה. ברחוב פְּרֵמוֹבָה, בבית של משפחת הגביר **שיינברון**, התגוררו הדוקטור **צינברג** - מנהל בית החולים היהודי - והקומוניסטית **הֶרְצֵמָן** אשר ביקרה בישראל בשנות החמישים יחד עם בעלה, הקונסול **אוסטרובסקי**. ברחוב גרודזקה עומד הבית של **פינקלשטיין**, בית ארוך שהגיע עד ההר. מימין, לכיוון ריבנה-קובלסקה, הבית של **לייבל גְּוֹרֶץ**.

לא הרחק מהבית של **זילבר**, ברחוב ארכידאיקונסקה, בקרבת השער שבסוף גרודזקה, מיד אחרי חנות הספרים של **ניסנבוים** - הבית של קליינמן, אביו של **דוד קליינמן**, רופא העיניים, שנפטר בישראל. הוא היה הפקיד היהודי היחידי בעיריית לובלין.

עוד כמה גבירים אדירים שגרו ברחוב רזיבילובסקה: אביו של עורך השבועון "מישֶׁל זיידבסקה" ("מחשבה יהודית") גר בבית **שהגימנסיה של שפֶר** שכנה בו בשנים 1914-1916, ואחרי כן היה זה ביתו של **רושגולד**.

ברחוב זמויסקה היה **רושגולד** אֶחָר עוד בית, נוסף על הבית שהיה לו ברחוב נמיסטיקובסקה, מול "מלון פולסקי" של הגביר **איבשיץ**. יודעים לספר כי רושגולד זה איבד את כל רכושו בשנים 1920-1921 בעת פחות הזלוטי. עבור נחלה שמכר במיליוני זלוטי יכול היה לקנות בקושי קופסת סיגריות.

כאשר אנו ברחוב זמויסקה, בל נשכח את הגביר **סלובודקין** ואת הגביר **ארליך** - הבעלים של בתים וטחנת קמח ממשפחתו של ארליך, שהיה המנהיג הרוחני של תנועת "בונד" ואשר נרצח בברית-המועצות יחד עם **ויקטור אלטר**.

ברחוב הראשי, קרקובסקה-פּשְדֵמִישְצ'ה, היה ביתו של רופא העיניים **זיידנמן**, גביר לא כל כך גדול.

ברחוב שוֹפּוֹן, בביתו של **לייב טֶנְנְבוים**, השתכן "המועדון החברתי" של עורכי-הדין ושאר אינטליגנטים שנספחו אליהם, והיו מעבירים ערבים ארוכים על קלפים, תקליטים, מוזיקה וריקודים.

עוד שני בתים היו ברחוב קרקובסקה-פּשְדֵמִישְצ'ה ליד הגן הססקי: בתיהם של **לייזר לוצקי ורוטרובין**, יחד עם השותף שלהם **יִנְדְנְבוים**. שני הגבירים האלה התעשרו הודות לעבודה קשה.

כדאי להזכיר את סוחרי היערות: משפחת **מי גרין**, שחוץ מעסקי היער עסקו גם בייצוא שמאטעס לבתי-חרושת בחו"ל; הם היו גם בעלי-בתים של בית אחד ברחוב

שלוש פְּלוֹת היו בלובלין

בחברה היהודית הלובלינאית, בין שתי מלחמות העולם,
היו לשם דבר שלוש פְּלוֹת:

פְּלֵה דוּפּוֹיִנסקָה - מנהיגה דגולה של מפלגת הציונים הכלליים, חברת מועצת העיר.

פְּלֵה שפּירא - אישיות בולטת של מפלגת ה"בונד", חברת מועצת העיר.

פְּלֵה מַנדֶלספּוּרג-שילדקרויט - היסטוריונית, מחנכת ופעילה חשובה של מפלגת פועלי ציון-שמאל.

שלושתן הצטיינו בוותק ציבורי רב, בהשכלה רחבה ובאהבת ישראל גדולה. כל אחת מהן השקיעה, בדרכה היא, את מעלותיה הטובות בתנועתה, כדי לשרת באופן הכי טוב את היישוב היהודי בלובלין. שלשתן נרצחו בידי הנאצים.

דוד שטוקפיש

די דייטשע מאַסן־מערדער האָבן ברוטאַל איבערגעריסן די פּרוכט־
באַרע גייסטרייכע לעבנס פון די דריי בעלאַס — שאַפּיראַ, דאַב־
זשינסקאַ און מאַנדעלסבערג־שילדקרויט, זכּרון לברכה!
מיט כבוד און פאַרערונג דערמאַן איך אַ פּערז פונעם גרויסן
ווירדיקן יורש פון די חכמי־לובלין, דעם דיכטער און לובלינער
בן־עיר, יעקב גלאַטשטיין, געווידמעט די העראַאישע יידישע
פרויען:

זיי זענען שטאַרקער פון די מענער,
גלויביקער פון זיי,
אַ געזאַנג וועלן מיר זינגען,
צו אונדזערע שטאַרקע פּרויען.

משה זאלצמאן

נטע זייטומירסקי אבידר

בלה דובז'ינסקה

מנהיגה ציונית וחברתית

בלה דובז'ינסקה Bela Dobrzinska

בלה דובז'ינסקה נולדה בלובלין בשנת 1885. אביה, ר' קופל קניגסברג, היה עשיר מופלג. מספרים שכאשר היה נכנס ל"בנק פולסקי", מנהל הבנק היה קם על רגליו כדי לקדמו בברכה. הבית היה בית דתי אורתודוקסי, אך היא קיבלה גם חינוך חילוני מקיף. בעודה צעירה נפטרה אמה. בלה, הבת הבכורה, טיפלה באחיה ובאחיותיה הקטנים עד שבגרו. היא נטלה על עצמה גם את ניהול הבית וגם את הנהלת פעילותו הפיננסית של אביה.

לא הכרתי את בלה. אך ככל שקראתי ולמדתי על אודותיה, נזכרתי יותר ויותר בסיפור שקראתי בילדותי. סיפור הילדים "בת המלך והגיבן" מסתיים במילים האלו: "ויהי היום, ובת המלך עומדת ומחלקת לחם לרעבים. והנה ניגש אליה הגיבן וישתחו לרגליה ויברכה ויאמר: לא השתחויתי ליופייד, לא השתחויתי לעושרך, לא השתחויתי לחוכמתך וְאֶשְׁתַּחֲוֶה לְלֶבְךָ הטוב. יהי שמך מבורך." בלה, בת של גביר ואשת גביר, עמדה בשנת 1942 בראש מטבח עממי בגטו מייזן טטרסקי ומדי יום חילקה ארוחות צהריים לאלפיים איש.

בלה נישאה לר' פרץ דובז'ינסקי, בן למשפחה חסידית ידועה מלודז' ומעשירי לובלין. שלושה ילדים נולדו להם: נתן, חנה ואריה. עם תום מלחמת העולם הראשונה החלה בלה בפעילות ציבורית.

פעילות ציונית

באותה התקופה הכוחות הפוליטיים החזקים בלובלין היו 'אגודת ישראל', ה'בונד' והתנועה הציונית. בתוך התנועה הציונית היו כיוונים וזרמים שונים: 'ציונים כלליים', רוויזיוניסטים, ציונים סוציאליסטים ועוד. בלה דובז'ינסקה הצטרפה למפלגת 'הציונים הכלליים', לסיעת 'על המשמר' בהנהגתו של יצחק גרינבוים.

בשנים 1928-1929 הייתה חברה במועצת העיר לובלין מטעם ההסתדרות הציונית. היא הייתה חברה בוועד המרכזי של ההסתדרות הציונית בפולין והשתתפה בכל הוועידות. בשנת 1929 בלה הייתה מועמדת ברשימת 'גוש המיעוטים' בבחירות לסיים הפולני.

מה היה "גוש המיעוטים"?

בפולין העצמאית שלאחר מלחמת העולם הראשונה הונהג חוק בחירות אשר הקשה על המיעוטים הלאומיים להכניס נציגים לפרלמנט הפולני, הסיים. יצחק גרינבוים, יושב-ראש התנועה הציונית בפולין, גיבש את כל המיעוטים בפולין ל"ברית מיעוטים". הברית הייתה גוש טכני שנועד להתמודד בבחירות לסיים. הגוש כלל גרמנים, אוקראינים, רוסים, יהודים ועוד. בבחירות שהתקיימו בשנת 1922 הצליחו 54 נציגים יהודים ממפלגות שונות להיכנס לפרלמנט הפולני הודות ל"גוש המיעוטים".

במה התבטאה פעילותה הציונית של בלה דובז'ינסקה בלובלין?

בלה הייתה פעילה בקרנות הלאומיות בלובלין - 'הקרן הקיימת לישראל' ו'קרן היסוד'.

היא הייתה ממייסדי תנועת 'החלוץ' בלובלין. בלה הייתה פעילה בהקמת קיבוצי הכשרה ובמציאת תעסוקה לחבריהם. היא דאגה לכך שהחלוצים וחברי 'השומר הצעיר' יקבלו אישורי עלייה (סרטיפיקטים). מתתיהו הורן מתנועת 'הנוער הציוני' (לימים יושב-ראש ארגון יוצאי לובלין בישראל) סיפר כי בלה הייתה מופיעה באספות הורים ומשפיעה על ההורים להרשות

לילדיהם להשתתף במושבות קיץ. היא ארגנה הרצאות והסבירה בהן את תורת הציונות והחלוציות. בלה "השיגה" לחלוצים את סכומי הכסף הדרושים לעלייתם.

היא עודדה את בני הנוער לעזוב את פולין בעוד מועד. יוכבד פרייד-פלומנקר, חניכת 'הנוער הציוני', סיפרה כי בעת שהחליט הרב מאיר שפירא לבנות בלובלין את הישיבה הגדולה והמודרנית, ישיבת חכמי לובלין, באו אליו ראשי התנועה הציונית בלובלין, בלה דובז'ינסקה ודוד דודזון. הם תמחו על החלטתו: להקים ישיבה כה חשובה בפולין? עכשיו? "בנה את הישיבה הגדולה לא כאן בגולה", אמרו לו, "אלא שם, בפלשתינה, בארץ ישראל". הרב, איש 'אגודת ישראל', לא קיבל את דעתם, והישיבה נבנתה בלובלין.

כל פעילותה הציונית של בלה נבעה מתוך הכרה עמוקה שעתידו של העם היהודי הוא בארץ ישראל. מטרת פעילותה הייתה הפניית יהודים לארץ ישראל. היא הבינה שעל היהודים לעזוב את פולין ולעלות לארץ ישראל כדי לבנות בה את הבית הלאומי של העם היהודי.

אבל עד שיתגשם החלום הציוני -

היא חיה בלובלין -

וכה רבות המצוקות של בני עמה בלובלין -

ובלה כיוונה את פעילותה החברתית אל האנשים החיים בלובלין.

פעילות חברתית

אי אפשר לדבר על בלה מבלי להזכיר את ארגון הנשים. אגודת הנשים היהודיות ("יידישער פרויען פעראייניג") נוסדה בלובלין בשנת 1924. המייסדות היו בלה דובז'ינסקה, ברכה קצנלנבוגן, הדסה בלוך, רחל ניסנבוים, מרים בורשטיין, חיה גולדשטיין, דבורה לוין, מינדל אפשטיין, דינה פדר, שרה אקרמן וגוסטה הרץ. בשנים האחרונות שלפני מלחמת העולם השנייה הגיע מספר הנשים בארגון למאתיים.

הארגון נוסד כדי להגשים מטרות חברתיות וציוניות. הוא נתן חסות לתנועות הנוער הציוניות, עזר לבית הספר "תרבות" וארגן הרצאות ואספות. נציין כמה מפעלים בולטים של ארגון הנשים:

א. מחלקת ילדים בבית החולים היהודי

יחד עם ד"ר צינברג פעלה בלה דובז'ינסקה לייסוד מחלקת ילדים בבית החולים היהודי בלובלין. בעזרת ארגון הנשים נפתחה בו מחלקת הילדים בשנת 1930. המחלקה צוידה במיטב הציוד הרפואי. ד"ר כגן וד"ר טננבוים היו רופאים מפקחים במחלקת הילדים.

"היא אספה ילדים עזובים, יתומים. הגישה סעד. הקימה מטבח, שבו גם אני עזרתי בעבודה. בכל מקום שאדם היה זקוק לעזרה היא הופיעה, היא עם אביה, ר' קופל קניגסברג.---

"התיידדנו. הפכה להיות ידידת נפש שלי. קולה מלווה אותי. לאור פניה המעודדות התחממו מאות אנשים. פנים שוחקות גם בימי מצוקה איומים. כולם התפעלו מחכמתה. לא פעם אמרתי לעצמי: אם נשים כאלו קיימות, הרע בעולם לא ינצח. ---

"הרי מרק המטבח שלה הציל אנשים מחרפת רעב. לא רק מרעב הצילה, אלא גם מבדידות איומה שתקפה את האדם בימים ההם. היא יצרה פינה חמה. אם ביקש אדם לבכות, הוא מצא את גבי בלה דובז'ינסקה."

תלושי מזון לפליטים

Food Coupons for the refugees

ב. "קינדער-היים" - בית ילדים: מקלט יום לילדי אמהות עובדות

ברחוב קרבייצקה מספר 41, ברובע העתיק של לובלין, עמד בית גדול ורעוע. בעבר שכן שם בית החרושת לסיגריות של קרסוצקי. לאחר מלחמת העולם הראשונה קנה ועד הקהילה את הבית. התגוררו בו עניי העניים. ארגון הנשים ("יידישער פרויען פעראיין") החליט להקים מעון יום לילדים מהשכבות העניות ביותר. הארגון פנה לוועד הקהילה וקיבל את רשותו לתפוס את אחת הדירות בבית שברחוב קרבייצקה.

ה"קינדער-היים" נוסד בשנת 1927. הארגון דאג לשיפוץ הבית, לריהוטו ולהתאמתו למעון ילדים. בלה דובז'ינסקה, ברכה קצנלנבוגן והדסה בלוך הקימו קרן מיוחדת לריכוז תרומותיהם של עשירי העיר כדי לתפעל את המעון. עשרות ילדים שהו במעון במשך שעות היום, עת שהוריהם היו בעבודתם. במעון הזה קיבלו הילדים ארוחה חמה, ביגוד מתאים (בעיקר בחורף) וחינוך יהודי לאומי ומסורתי. מניה ניישטיין-רוז'ינסקי הייתה מחנכת בבית הילדים. בזיכרונותיה כתבה כך:

"מצבם הנפשי של הילדים היה קשה ביותר. לא רק מבחינה כלכלית, אלא בעיקר מבחינה מסורתית. היו ילדים, לדוגמה, שנולדו בבית הסוהר או שהוריהם ישבו בבתי-כלא בגלל מעשים פליליים. המצוקה הייתה כה גדולה שלא הייתה אפשרות בשעות הבוקר להקים מהמיטה, משום שלא היה פחם להסקת התנור בבית. ההורים היו מביאים את הילדים עטופים בשמיכות. היינו נאלצים מיד להחליף את בגדיהם ולתת להם משקה חם שלא היה בבית. - - - את כל התקציב צריך היה לכסות ע"י תרומות. גם צרכי אוכל נתרמו ע"י מתנדבים ומוסדות שונים, ועוד פעם יש להדגיש שהדבר נעשה ביוזמתה של הגב' דובז'ינסקי."

הקינדער-היים היה אחד המוסדות הסוציאליים והחינוכיים המפוארים שבעיר.

ג. מטבח ציבורי

בפרוץ מלחמת העולם ב-1939 פתח ארגון הנשים מטבח ציבורי אשר חילק ארוחות לפליטים שבאו ללובלין. בשנת 1942 הועבר מטבח העם לגטו מיידן טטרסקי. במיידן טטרסקי שררה מצוקה - רעב, מחלות מידבקות, טיפוס. חברות הארגון שנתרו בחיים עבדו במטבח עד יומן האחרון. המטבח חילק ארוחות צהרים לכאלפיים איש. בראש המטבח עמדה בלה דובז'ינסקה. רבקה לרמן-גולדברג כתבה בספרה "הבית והשוואה":

בלה דובז'ינסקה נרצחה יחד עם בנה הצעיר אריה במחנה מיידנק. בתה חנה נספתה בשואה גם היא.

בנה, ד"ר נתן בן טובים, היה רופא עיניים. הוא עלה ארצה עוד לפני המלחמה, בשנת 1935. ב-1986 פרסם ספר לזכר אמו, "בלה דובז'ינסקה מלובלין - דמות היסטורית". הספר יצא לאור בעריכתו של ד"ר אלחנן הורוביץ ובעידוד ארגון יוצאי לובלין. בספר מרוכזים כל הדברים שנדפסו על אודות בלה ז"ל. ד"ר בן טובים אסף מיוצאי לובלין מאות תמונות. את התמונות פרסם ב-1993 בספר החשוב "אלבום לובלין". האלבום מכיל כ-600 תמונות ונותן תמונה מקיפה של העיר היהודית, אישיה, המוסדות, המפלגות, הארגונים וכן הלאה.

מקורות:

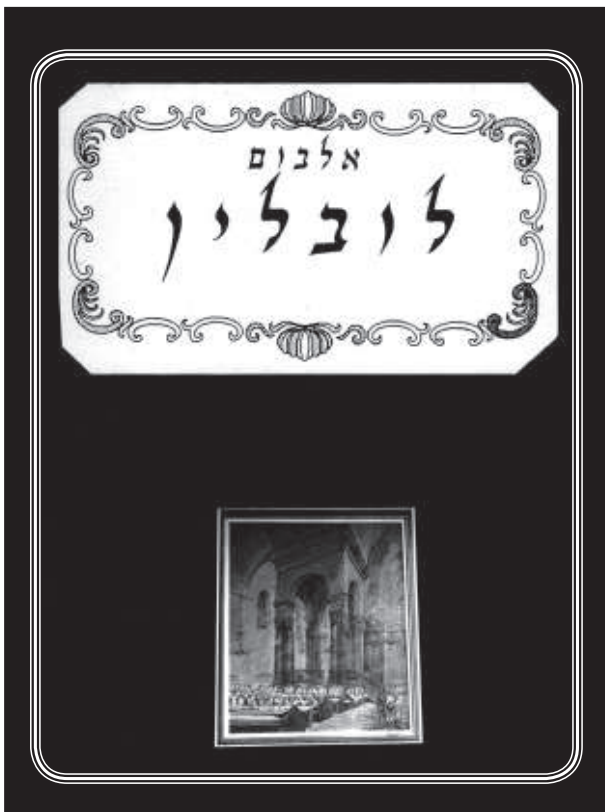
"בלה דובז'ינסקה מלובלין - דמות היסטורית" מאה שנה להולדתה בעריכת ד"ר אלחנן הורוביץ תשמ"ו - רמת גן - 1986
לובלין: אנציקלופדיה של גלויות, ירושלים - תל-אביב 1957

יכולה הייתה להגשים את חלומה הציוני הפרטי. ב-1936 נסעה לארץ ישראל לבקר את בנה נתן. בארץ ישראל נפגשה עם לובלינאים שעלו ארצה, אפרים אינשטיין ויוסף גולדסובל. הם ניסו לשכנע אותה להישאר בארץ.

בלה הקשיבה לנימוקיהם וענתה: "המוטיבציה שלכם משכנעת אותי שמקומי בין עמי, כי אם, חלילה, נכונים דבריך על ימים שחורים ליהדות פולין שעלולים לבוא, אזי מקומי בין יהודי לובלין, בתוך הציבור שלי, לו הקדשתי עשרות שנים של מסירות. שם אביא יותר תועלת. אני יודעת שאני יכולה להציל את נפשי; כמו כן, אין דבר קל יותר בשבילי מאשר להביא את משפחתי, אולם מה אני אענה למצפוני, מה אוכל לומר לבני לובלין בארץ, מה יגידו מאחורי גבי? שאת נפשי הצלתי! לא ולא, אם עתידה לבוא עת צרה לעם היהודי בפולין, אז מקומי ביניהם ונחושה דעתי לחזור בימים הקרובים."

כתב אפרים אינשטיין:

"בהיסטוריה המחרידה של שואת עמנו אני מכיר עוד שם של איש אחד שיכול היה להציל את נפשו, כפי שהוצע לו, והוא ענה בגאווה: 'תודה, מקומי עם ילדיי'. זה היה ד"ר קורצ'אק, המחנך הדגול."

אלבום לובלין בהפקת ד"ר נתן בן טובים
Lublin album produced by Nathan Ben-Tovim

ספר זיכרון לבלה דובז'ינסקה
A memory book for Bela Dobrzinska

חברות בארגון הנשים היהודיות שהוזכרו במאמר

ברכה (בוני) קצנלנבוגן (לבית רוזנברג) (1883-1938)

מיילדת במקצועה.

בעלת מודעות לאומית ציונית וחברתית חזקה. כשלמדה בגימנסיה הרוסית, סירבה ללמוד בשבת. עזרה לנשים עניות שלא יכלו לשלם עבור עזרה רפואית. עמדה בראש אגודת הנשים הציוניות. הקדישה זמן רב לבית היתומים ("אוכרונה") של לובלין. הייתה פעילה במעון הילדים ("קינדרהיים"), בחברת "טאָז" ובעזרה לחולים עניים בבית החולים היהודי.

בשנת 1933 הגשימה את חלומה הציוני ועלתה ארצה עם ילדיה. בעלה ישראל קצנלנבוגן נשאר בלובלין ונספה שם יחד עם בתם, הרופאה רעיה.

הדסה בלוך (לבית בלאנק)

אישה צנועה בהליכותיה, אך פעילה ורבבת-מעש.

ב-1918, ימי המהפכה הרוסית, עמדה בראש "ועד עזרה למען קרבנות הפוגרום בלבוב".

בד בבד עם הטיפול בילדיה ובאביה לא ויתרה על עבודת התנדבות למען הזולת. הייתה פעילה ב"ארגון הנשים היהודיות". בארגון זה קיבלה עליה את עבודת המזכירות ואת הפעילות במחלקת ההשכלה והתרבות. עבדה במסירות בהחזקת הקינדער-היים.

נספתה בשואה. יום מותה ומקום פטירתה לא נודעו.

שרה אקרמן (לבית בירנבוים)

בת למשפחה אמידה, פעילה בתנועה הציונית ובמוסדות סוציאליים שונים מצעירותה. אישה נעימה, תרבותית ואהודה. בפעילותה הציבורית סייע לה בעלה, יחזקאל אקרמן. נספתה במיידנק יחד עם בעלה ועם בנם יעקב.

גוסטה הרץ

מיטב מרצה הוקדש לפעילות ציבורית. הייתה סגנית היושבת-ראש וגזברית של ארגון הנשים היהודיות, לימים "אגודת נשים ציוניות". כיצד הצטרפה לארגון? בנה קורט (ישראל הרץ) סיפר: אבי היה קצין בצבא פולין, ואילו אני מרדתי והייתי לחבר 'השומר הצעיר'. דרכי הביאה אותי לעזיבת הבית ולקונפליקטים קשים אִתּו. ומי בא "לשכנע" את אבי אם לא בלה דובז'ינסקה - האישה שאי אפשר לעמוד נגדה... והיא לא רק "הצילה" אותי מבריחה ומשבירת קשר עם הבית, אלא גם כבשה את אמי: היא שארגנה את ה- Kobiet Kolo ("ארגון הנשים"), והן פעלו בציבור בלב ונפש.

פתקים שכתבה בלה דובז'ינסקה, מנהלת המטבח הציבורי בגטו.

דפים אלה הם דוגמאות מאוסף המסמכים של היודנראט של לובלין.

These documents are examples from the collection of material from the Judenrat in Lublin.

מחקר: אסתר מאנדליי

תרגום: יהודית מאיר

עזר בפענוח: יעקב גורפינקל

מסמך 01 - חברי היודנראט מוזמנים לקפה שחור בחנוכה

Members of the Judenrat are invited to coffee in Hanukkah

כתוב בפולנית בכתב ידה ובחתימתה של בלה דובז'ינסקה

Go Rady Żydowskiej
w Lublinie

Zangd Kuchni Spółkowej
wpijcie kawę z Radą Żydowską
w piątek jej składnie
na Chaimkę w czasie Kawy.
która się odbywa w niedzielę
dnia 29 r. b.m. o godzinie 5:00 p.p.
w lokalu Kuchni (Rynek 8)

Rada Żydowska w Lublinie
Żydowska
Kuchnia

[בצד שמאל חותמת]

מועצת היהודים בלובלין

מטבח יהודי ציבורי

רינק 8

אל מועצת היהודים

בלובלין

הנהלת המטבח הציבורי

מוזמנה את כל חברי מועצת

היהודים לקפה שחור

בחנוכה אשר יוגש ביום

ראשון ה-29 בחודש הנוכחי

בשעה 5 אחה"צ באולם של

המטבח (רינק 8).

בלה דובז'ינסקה

[חותמת]

מועצת היהודים בלובלין

מטבח יהודי ציבורי

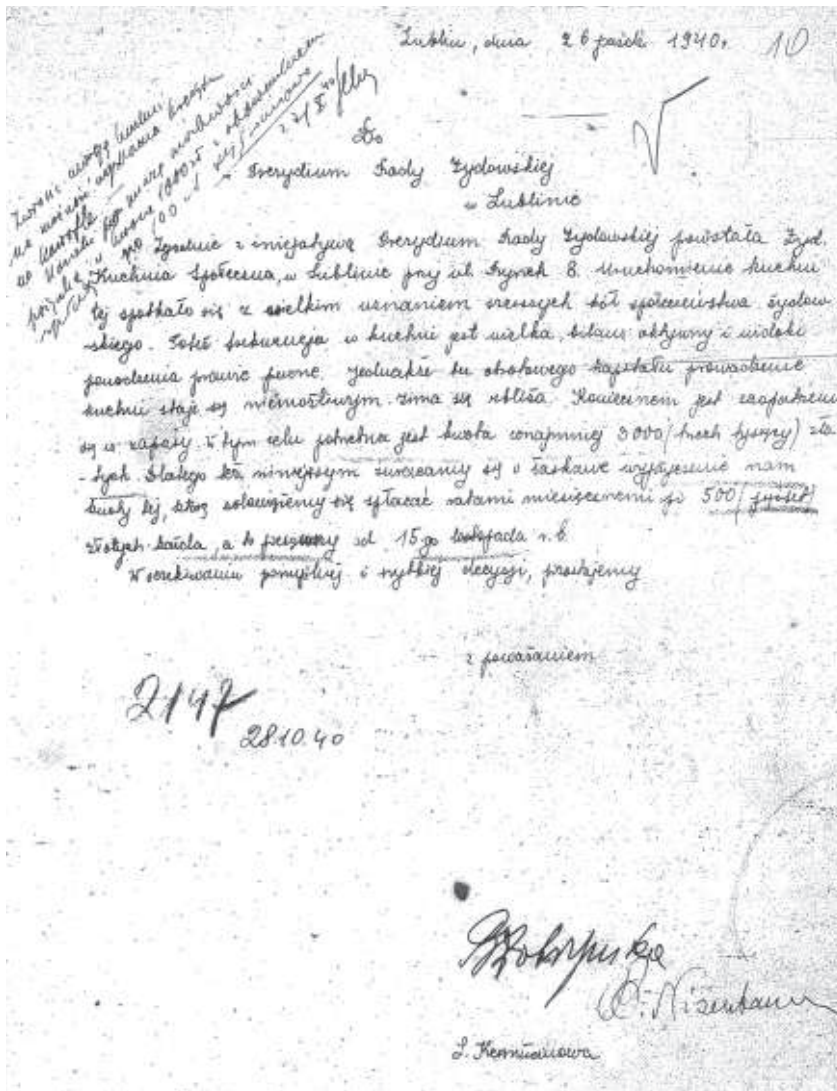
רינק 8

מסמך 02 - בקשה להלוואה של 3000 זלוטי למטבח הציבורי

אושרה הלוואה של 1000 זלוטי לרכישת תפוחי אדמה

Request for 3,000 zloty allowance - a sum of 1,000 zloty for buying potatoes was approved

כתוב ע"י כתבנית חתום ע"י בלה דובזינסקה

לובלין ה-26 באוקטובר 1940

אל

נשיאות המועצה היהודית
בלובלין

בהתאם ליוזמת הנשיאות של המועצה היהודית הוקם מטבח יהודי ציבורי ברחוב רינק 8.

חוגים רחבים בקהילה היהודית הכירו בחשיבותה של הפעלת מטבח זה. אי לכך השתתפות הסועדים גדולה. הדו"ח הכספי חיובי והתחזית להצלחה כמעט בטוחה. בכל זאת, ללא הון תפעולי הפעלת המטבח הופכת לבלתי אפשרית. החורף מתקרב ונחוץ להכין מלאי. למטרה זו נחוץ סכום של לפחות 3000 (שלושת אלפים) זלוטי. לכן הננו פונים אליכם בבקשה להלוות לנו סכום זה ואנו נתחייב להחזיר בתשלומים חודשיים של 500 (חמש מאות) זלוטי כל אחד, וזאת החל מ-15 בנובמבר שנה זו. בציפיה להחלטה מהירה וחיובית,

בכבוד רב,

ב. דובזינסקה

ב. ניסנבאום

ל. קרמן (בפולנית קרמנובה) - הכתבנית

[בצד שמאל של המסמך בכתב יד שונה באלכסון:]

הלוואה בסך 1000 זלוטי עם התחייבות

של 100 זלוטי כל שבוע

27.10.40 [חתימה]

לתשומת לבו של.....

לאפשרות לקבל הלוואה

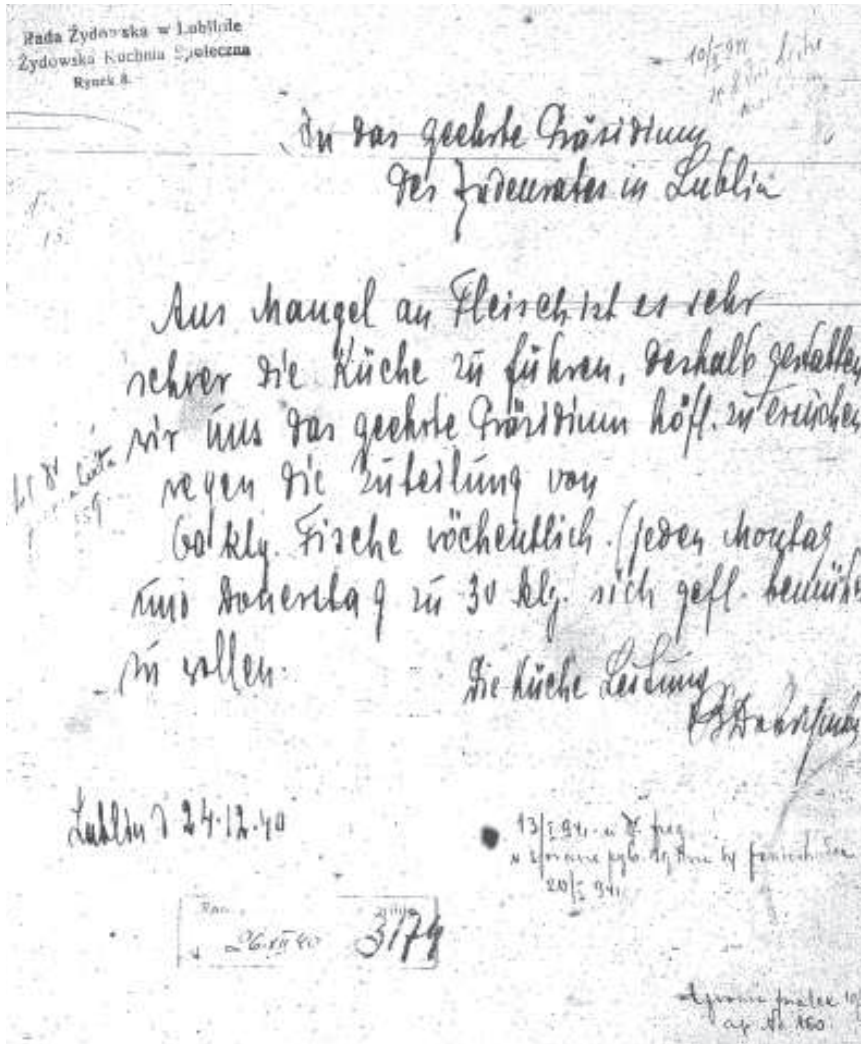
לרכישת תפוחי אדמה

לאשר במידת האפשר

מסמך 3 - בקשה להקצבת 60 ק"ג דגים לשבוע

Request for getting 60 kilos of fish in a week

כתוב בגרמנית בכתב ידה ובחתימתה של בלה דובז'ינסקה

[בצד שמאל חותמת בפולנית]

מועצת היהודים בלובלין

מטבח יהודי ציבורי

רינק 8

להנהלה הנכבדה

של היודנרט בלובלין

כתוצאה ממחסור בבשר קשה מאד לנהל את המטבח.

אי לכך אנו פונים להנהלה הנכבדה בבקשה של הקצבת 60 ק"ג דגים לשבוע (כל יום שני וחמישי סך של 30 ק"ג)

אנא השתדלו להענות.

הנהלת המטבח

ב. דובז'ינסקה

לובלין 24.12.40

ארגון נשים יהודיות ומעון הילדים "מדורה"

דובז'ינסקה (הסגנית), ר' ניסנבאום, חנה גולדשטיין, מ' בורשטיין, ר' זייפן, ח' פרסקי, פ' פפר ודינה פדר-אייזנר. חברות ההנהלה מילאו את תפקידן בהתנדבות. ישיבות ההנהלה התקיימו מדי שבוע או שבועיים.

לפי הרישום של הגוף המפקח (כלומר עיריית לובלין), הארגון ניהל "פעילות ערה". חשבונות ההוצאות וקטעי הדוחות מאשרים שחלק הארי מפעילות הארגון היה מוקדש ל"מדורה"². מה-1 באפריל 1932 (אם לא קודם) פעל מעון הילדים בבניין שברחוב קרבייצקה מספר 41. לא ברור מה היה תאריך הקמת המעון לילדים: במקור אחד מופיע שהוא נוסד ב-1926, ובמקור אחר רשום התאריך 15 בספטמבר 1927. המילה שהשתמשו בה, "המעון", יכולה להטעות. בעצם היה זה גן-ילדים, ולפני המלחמה הוא אכן נקרא "frelbawka" (גן-ילדים, בפולנית). עם זאת, בדוחות הרשמיים השתמשו גם במילה "dzieciniec" (מעון ילדים)³.

את הסיבה להקמת ה"מדורה" הציגה בלה דובז'ינסקה בישיבת מועצת העיר.

היה זה ב-27 בספטמבר 1927 בעת ויכוח על התקציב לשנת 1928/9. חברת המועצה דובז'ינסקה מחתה אז נגד ביטול הסבסוד של "מדורה" בגובה חמשת אלפים זלוטי מתקציב העירייה:

"האם האדונים מכירים את העוני האינסופי של ההמונים היהודים? האם האדונים מכירים את הרבעים והמאורות שהעניים היהודים נמקים בהם? האם הם יודעים באלו תנאים סניטריים נוראים האנשים האלה חיים, ויחד אתם גם הילדים שנולדים כדי להיעלם מהר מהעולם הזה? התמותה בין ילדי האוכלוסייה היהודית הענייה היא ענקית, עובדה שהאדונים הרופאים יכולים לאשר. ואלה אשר שורדים, גם כן נולדים להשמדה פיזית

2 בשנים 1935-36 ו-1936-37 ZKZ הוצא עבור "מדורה" סך 3,554 זלוטי ו-4,091.76 זלוטי, אשר הווה 92% של תקציב הארגון.

3 מעון ילדים - מעון ש"טיפל" בילדים באופן חלקי ונועד לילדים בני שנה וחצי עד לגיל תחילת הלימודים בבית-ספר יסודי. המעון הבטיח לילדים דאגה, חינוך וטיפול חומרי במשך שעות היום. מעון ילדים היה יכול להתנהל באופן קבוע או זמני (למשל להיות פתוח רק בעונת הקיץ).

ב-30 באוגוסט 1927 נרשמה בוורשה עמותה ושמה "ארגון נשים יהודיות", אנ"י. שמה הפולני של העמותה היה Związek Kobiet Żydowskich, ZKZ.

תקנון העמותה אפשר הקמת סניפים בכל רחבי פולין. סניף מקומי כזה הוקם גם בלובלין. אחת המקימות של הסניף הלובלינאי הייתה בלה דובז'ינסקה, פעילה ציונית ידועה. בשנים 1935-1937 שכן ופעל ארגון הנשים היהודיות בלובלין ברחוב קרבייצקה מספר 41.

פעילות הארגון נועדה לקדם פיתוח תרבותי, לעורר זהות יהודית בין הנשים היהודיות ולהגן על הזכויות שלהן (הכלכליות והמקצועיות), לתת עזרה בחינוך ובלימודים כלליים ומקצועיים, לבנות קשרים חברתיים ולעזור בבעיות שוטפות של חברות הארגון. הטיפול באמהות ובילדים גם עזר מוראלית וכלכלית למהגרות שנסעו לפלשתינה.

כדי להשיג מטרות אלה חברות ה-ZKZ הורשו לנהל פעילות תרבותית וחינוכית¹.

הסניף הלובלינאי הקדיש את עצמו בעיקר לעבודה לטובת המפעל של טיפול בילדים: **מעון לילדים "מדורה"**.

בשנים 1932-1939 פעל המעון הזה בבית ברחוב קרבייצקה מספר 41. התקנון של ZKZ מנה שלושה סוגי חברות: החברות הפעילות, החברות לשם כבוד והמתלמדות. בשנים 1935-1937 השתייכו לסניף הלובלינאי 180 עד 200 חברות. חברות ההנהלה היו דורה לוינסון, בלה

1 באופן כללי הארגון הורשה:

- 1) לארגן ערבי הקראה, הרצאות, כינוסים
- 2) לפתוח אוניברסיטאות עממיות ולנהל קורסים
- 3) להחזיק ספרייה ואולם קריאה
- 4) להפיק עלונים וכתבי-יד
- 5) לפתח חיי חברה בקרב החברות, לארגן מקהלות, חוגים להתעמלות וחוגים דרמטיים, לארגן קונצרטים, מסיבות והצגות חובבים
- 6) לפתח בתי-עם
- 7) לפתוח קורסים בנושאי זהירות, השגחה ועזרה ולנהל משרדי תיווך לעבודה
- 8) לארגן עזרה פרטית ורפואית לפעילות
- 9) לנהל נופשים, קומיזיסים, מועדונים, קייטנות קיץ, בתי החלמה, מעונות, בתי-ספר ומעונות לילדים
- 10) להקים קואופרטיבים, חנויות ובתי-מלאכה.

מעון הילדים ברחוב קרבייצקה מספר 41. הילדים צולמו כשבידיהם נעליים חדשות

The Kinderheim at 41 Krawiecka Street. The children were photographed holding new shoes in their hands

ונפשית.

"המרתפים הרטובים והקרים ללא שמש מהווים לילדים האלה קברים בעודם בחיים. לעתים רחוקות הם נחלצים משם - זאת כדי להחליפם לרחוב, במצב תחזוקתי לא יותר טוב. חוץ מלכלוך ושלויות מסריחות, הילד לא פוגש שום דבר. גינון, כרי דשא או ריצוף העירייה מייעדת לרבעים אחרים, וכך הילד 'מלכלך' את נשמתו וגופו הקטן. בדרך כלל הילדים העניים משוללי השגחה, כיוון שהעוני מגרש את האמהות לעבוד ולהרוויח, ואין פלא שמחלות והזנחה אינן חסות על הילדים שלהן. אין להם כל הנחות. עבור ילדים אלה, האומללים, העזובים, הרעבים והמוזנחים, האגודה שלנו הקימה את המעון. "ילד מבלה שם את רוב היום. שם רוחצים אותו, מחליפים בגדיו. בקיץ הוא מקבל שלוש פעמים ביום ארוחה בריאה, בחורף פעמיים ביום. הוא נושם אוויר נקי, ולעיני מחנכות דואגות נולד מחדש מבחינה גופנית ונפשית. המעון שלנו הלך הקיץ הזה עוד יותר רחוק. כדי לבצע על הצד הטוב את התפקיד שלקח על עצמו, ארגן לבד קייטנת קיץ לילדיו והחזיקם בנופש שישה שבועות - למרות המאמץ שחרג מהאפשרות הכספית של הארגון. "על ידי הצלת הילדים אנו מרפאים גם את החברה. מבלי להתחשב בכל האמור, הוועדה התקציבית ביטלה את הסבסוד למיזם זה {...} נגד זה אני מוחה, נגד העוול הטעון תיקון, ופונה בערעור למועצת העיר הנהדרת לתמוך בנימוקי ולאשר את התקציב {...} לטובת המעון בארגון הנשים היהודיות."⁴

לדבריה הנ"ל של בלה דובז'ינסקה התייחסה בישיבת מועצת העיר מה-2 באוקטובר 1928 חברת המועצה של מועדון PPS (המפלגה הפולנית הסוציאליסטית), יוזפה קוניצקה:

"ברצון טוב ומעומק הלב דיברה חברת המועצה דובז'ינסקה על העוני, אצל היהודים וגם אצל הפולנים. את גורלם של העניים ביותר לא שכח גם מועדון ה-PPS, אלא שאנו לא יודעים לצעוק בקול רם אלא לעשות! בלב כבד היה עלינו לתמוך בביטול הסבסוד, וזאת רק מפני שהתקציבים של העיר דרשו זאת והדאגה לשלמות המועצה דרשה זאת."⁵ [הדברים נרשמו בכתבים המקוריים].

למרות זאת גן הילדים "מדורה" לא הפסיק את פעילותו, אף שברחוב קרביצקה מספר 41 לא היו תנאים מתאימים לילדים. היה זה בניין בנוי ללא ניקוז לביוב. בשטחו לא היו לא גינה ולא מגרש. לעומת זאת, הילדים היו יכולים ליהנות מהשדות שבקרבת מקום. בבנין גם לא היו מתקנים למים, והדיירים קנו מים במחיר של שני גרוש לדלי ברחוב וסקה (Waska) שבקרבת מקום. את המים למעון הילדים הביא לפעמים אחד מדיירי הבית הקבועים, משה וסונג. לפי עדותו מעון הילדים שכן בקדמת הבניין וכלל שני חדרים ומטבח. חדר אחד שימש כחדר משחקים, והשני היה חדר אוכל וחדר פעילויות של הגן.

גן הילדים נועד לילדים יהודים בני שנה וחצי עד שבע. למוסד לא היה תקנון עצמי. הוא היה פתוח במשך 11-12 חודשים. הילדים שהו בו שש או שבע שעות ביום. לפי אחד הדוחות, "היום היה מלא ביותר." הילדים שמעו בו סיפורים, אגדות וקיבלו חומר חינוכי. הייתה להם גם פעילות של עבודות יד, שירה, ציור והתעמלות. בזמן הנותר שיחקו בצעצועים ובמשחקים והתאמנו במתקני התעמלות שהיו בגן. הגן היה מצויד בשולחנות, ספסלים, ארונות וכוננית. ילדי ה"מדורה" קיבלו בחורף שלוש ארוחות: ארוחת בוקר, ארוחת עשר וארוחת צהריים. בקיץ היתוספה גם ארוחת ארבע. הילדים נהנו גם כל שבועיים מרחצה באמבט. בשנים 1932-1939 עבדו במעון שניים עד חמישה אנשים.

⁵ בהמשך הנאום של חברת מועצת העיר קוניצקה, היא הדגישה שביטול הסבסוד פוגע גם במוסדות יהודיים, כמו גם במוסדות פולניים.

כל סכום הסבסוד כולו הסתכם היה בסך של 289 אלף זלוטי: מתוכו 86 אלף זלוטי הוקצבו לארגונים פולניים, 144 אלף לארגונים יהודיים ו-59 אלף זלוטי נועדו למטרות כלליות.

כמות ומין של הילדים ששהו במוסד בשנים 1932-1938		
שנה	מספר ילדים	מין
1932/1933	76	30 בנים 46 בנות
1933/1934	83	24 בנים 59 בנות
1934/1935	60	20 בנים 40 בנות
1935/1936	55	18 בנים 37 בנות
1936/1937	70	ללא נתונים נוספים
1937/1938	70	18 בנים 52 בנות

⁴ הציטוט לקוח ממשך שנמצא בארכיב של עיריית לובלין

הרבה מידע העוסק במוסד הזה מביאים הדוחות הכספיים מהשנים 1932-1938. לאחר עיון בדוחות אפשר לקבוע שהמוסד התמודד עם בעיות כספיות תמידיות. אף פעם ההכנסות לא כיסו את ההוצאות. להורי הילדים היו רק הוצאות מעטות: בדרך כלל היו אלה תשלומים סמליים עבור "המנות החלביות" בסך 5 גרוש ליום. עבור נעליים שקיבלו כל הילדים הצליחו לאסוף מכמה הורים 24 זלוטי. בשנים 1937-1938 התשלום היומי לשהות של ילד במעון היה 5 גרוש בלבד, ולמרות זאת השכר שהתקבל משבעים הילדים ששהו בו "הספיק" בקושי עבור ארבעים ילדים. ההוצאה היומית שנדרשה לאחזקת ילד אחד הייתה 18 גרוש. המפעל התקיים הודות לסבסודים שונים ומשונים ולתרומות פרטיות.

את אחת ממורות ה"מדורה", אנה שוורץ, תיאר אלכסנדר שריפט ז"ל. מר שריפט היה בכיתה אחת עם האחין של המורה שוורץ, וביחד הם גם הכינו שיעורי בית: "אלה היו שתי אחיות. אחת הייתה מורה בגן-ילדים זה; השנייה, מבוגרת יותר, הייתה מורה לזמרה. זו המבוגרת התחתנה עם יהודי אמיד, ציגלמן. היו להם כמה ילדים וחנות לנעליים ומגפיים. לאחיות קראו מהבית שוורץ. היה להן עור כהה. אני מניח שמשפחתן הגיעה פעם לפולין לאחר גירוש היהודים מספרד."

אלה שניהלו את המעון "מדורה" לא קיבלו את צו הפינוי לבניין אשר קיבלו בשנת 1939 חברת "פז לאורחים" ודיירים פרטיים. באמצע שנת 1939 עבר הגן למעונו החדש שברחוב זלוטה 2/4.

תומש צ'ייקובסקי (מחבר המאמר):

כל מידע על אודות האנשים והבית היה חשוב מאוד עבורי. בשנת 1939 נמסרו לדיירי הבית צווים לפינוי דירותיהם. אלה התאחדו ובחרו משלחת, וזו פנתה לחברה אשר התמחתה בכתיבת מכתבים למוסדות. הדיירים ניסחו פנייה לראש העיר ושילמו עבור שירות זה זלוטי אחד. במכתב תואר המצב הכלכלי האיום של אנשים אלה, והבקשה הייתה לדחות את מועד פירוק הבניין עד למציאת איזושהי פינה אחרת עבורם. בפועל כניסת הגרמנים לעיר דחתה את פירוק הבית. חלק מהדיירים ברחו למזרח, אחרים עברו דירה. הדיירים נקראו לעבודות שונות. מישהו נשלח לחלם, אחר קיבל זימון לעבודה במחנה בליפובה. בשנת 1941 יצאה דרישה להרוס את הבניין. הדיירים התחילו לשלוח מכתבים למועצה היהודית וביקשו להבטיח את הדירות. יש לי כמה מסמכים כאלה, וזה בעצם הסימן האחרון מאנשים אלה. באוגוסט 1941 הבית הזה נהרס. יש מסמכים המאשרים באילו שעות היו תורנויות בעת ההריסה.

אנדז'י פלבר (יוצר הסרט העוסק בפרויקט "קרבייצקה 41"):

התעניינתי בפרויקט. מדוע אדם צעיר עושה דבר כזה? אחרי מספר פגישות אָתו אני עוד לא יודע וחושד שבסופו של דבר גם הוא אינו יודע. אך זה בכלל לא חשוב - החשוב הוא שהוא עושה. לעתים קרובות נדמה לי שהתעניינותם של אנשים צעירים בפולין ביודאיקה ובהיסטוריה של היהודים אינה כנה, אך לאט-לאט אני משנה את דעתי. זו בעצם הסקרנות האנושית, והיא כנה ביותר. זהו תהליך טבעי. הודות להתעסקות ביהודים אנו מגלים את ההיסטוריה הפולנית שלנו, וטומק עושה זאת. הוא התחיל באופן לגמרי לא מודע, ובהדרגה הוא מתחיל להבין שלא ביהודים הוא מתעניין אלא בעצמו.

תרגום מפולנית: יהודית מאיר

בלה שפירא

מנהיגת ה"בונד" בלובלין

תקציר מתורגם מספרו של משה זלצמן

בעלא שאפיראָ - די פאפולערע פרויען-געשטאלט

בלה שפירא ובעלה יעקב ניסנבוים
Bela Shapiro and her second husband Jacob Nissenbaum

לאחר סיום לימודיה בגימנסיה חיתנו אותה הוריה. היה זה שידוך, כנהוג במשפחות דתיות: הורי החתן והכלה הסכימו ביניהם על הנישואים, ואילו בלה לא ראתה ולא הכירה את המיועד עד לחתונתם. היא הייתה אז בת שמונה-עשרה.

החתן היה בנו של ר' יחזקאל שיפר - בעל בניין, ללא כל ייחוס. הוא היה מעוניין בייחוס המשפחתי של בלה. לאחר נישואיהם למד הבעל, ואילו בלה עבדה בחנותו של אביה. לזוג נולדו שני בנים. הנישואים עלו על שרטון: עבור הבעל לימודי הקודש היו העיקר, ואילו בלה החזיקה באידיאולוגיה מתקדמת שלא עלתה בקנה אחד עם דרישתו של בעלה לרעייה היושבת בביתה. בני הזוג התגרשו, ובלה נשארה עם שני בניה. היא עזבה את עבודתה בחנותו של אביה והתחילה לעבוד כמנהלת חשבונות.

על פי מקורות שלא אומתו, בלה שפירו נולדה בשנת 1891 למשפחה דתית-חסידית ששורשיה במשפחת רבנים ידועים. אביה נולד בפולאוווי ועבר להתגורר בלובלין לאחר שקיבל לידי ירושה נכבדה. בלובלין הקים חנות לצרכי כתיבה ובית דפוס במרכז העיר. אמנם לא היה עשיר גדול, אך פרנסתו הייתה מצויה וייחוסו החסידי היה ידוע.

הבית היה חסידי-דתי, והבן היחיד התחנך בחדר ובישיבה. שלוש הבנות (בלה הייתה הגדולה מביניהן) למדו בילדותן עם "מלמד" בבית, אך הקפידו להעשיר את ידיעותיהן והמשיכו ללמוד בגימנסיה ובאוניברסיטה. אחיותיה של בלה השלימו את השכלתן ועסקו בהוראה בגימנסיה האידית-פולנית. בלה הייתה תלמידה מצטיינת בגימנסיה, קיבלה תעודות הצטיינות ואהבה לקרוא מספרות העולם.

הקשיים היו רבים, הן לבלה והן למשפחותיה: גירושין (דבר לא מקובל באותן שנים), עבודה מחוץ לחיק המשפחה (דבר לא מקובל במשפחות דתיות). אולם במעשיה בלה הראתה לעולם את כוחה כאישה עצמאית.

קשר מיוחד היה לבלה עם אמה. במהלך מלחמת העולם הראשונה נפטר אביה של בלה, והיא חזרה יחד עם ילדיה לבית אמה. הקשר החם והאהוב ביניהן נמשך גם כאשר הוכרה בלה כמנהיגה של התנועה הבונדיסטית בלובלין: גם אז היא הקפידה ללוות את אמה לבית הכנסת בימים הנוראים. כששאל אותה בונדיסט על שום מה היא עושה זאת, ענתה: "אמנם אני עובדת בין הגויים, אולם אינני גויה ואינני מתבוללת. יהודיה אני, ובכל מקום שבני עמי נמצאים בו - אני אתם, בשמחתם וביגונם. אם הם הולכים לבית הכנסת - אני הולכת אתם. כשהם מבכים בתפילותיהם את גורלם המר - רוצה אני לבכות אתם יחד. לו תהיינה דמעותי צרי לפצעי לבם."

כאשר התחילה בלה לעבוד ולפעול באגודה היהודית לתרבות, "הזמיר"¹, ראו בה כולם כוכב עולה בשמי החברה הלבובלינאית. תוך זמן קצר היא נבחרה למזכירת האגודה. בשנות מלחמת העולם הראשונה (1914-1918) התפוררה אגודת "הזמיר", והספרייה של "הזמיר" עברה לידי ה'בונד'.

בנובמבר 1918 הצטרפה בלה לתנועת ה'בונד' ומצאה שם כרחב לפעילות מגוונת. עד מהרה גילתה יכולת רבה בתחום התרבותי - היא הרבתה להרצות בנושא וללמד את בני הנוער - בתחום הפוליטי, בתחום החברתי וביחסי האנוש עם כל אלה שסביבה.

לקראת הבחירות למועצת העיר לובלין, בחירות שהתקיימו בשנת 1919, הגישה בלה לראשונה את מועמדותה ונבחרה לחברת מועצה. במועצה היא גילתה בקיאות בענייני העיר, ובפרט בנושאי חברה ורווחה, וזכתה להערכה וכבוד מחברי המועצה - חלקם שונאי יהודים ואף אנטישמים. בד בבד היא פילסה את דרכה למנהיגות ה'בונד' בלובלין.

בשנת 1920 נשאה נאום חריף במועצת העיר נגד תקיפת פולין את ברית-המועצות וכיבוש אדמות אוקראינה הסובייטית בידי פולין. היא נעצרה, נשפטה לשלוש שנות מאסר, אך שוחררה לאחר שנה בלבד. מיד עם שחרורה

1 **אגודת "הזמיר"** - אגודה לאומית יהודית שנוסדה בלובלין בשנת 1908 בידי ד"ר הרש טננבוים, משה גרדל, חיים-מאיר הוכמן ודניאל רוטבוים. מטרתה הייתה טיפוח התרבות. האגודה הקימה מקהלה, תזמורת, חוג דרמטי ואת הספרייה היהודית הציבורית הראשונה בלובלין. כלילות שבת קיימה נשפים ספרותיים.

חזרה בלה לתפקידיה במועצת העיר ו'בונד'. היא פעלה ללא לאות כדי לפתוח מחדש, באופן רשמי וחוקי, את כל אותם מועדוני ה'בונד' ומוסדותיו אשר נסגרו בזמן מאסרה במצוות השלטונות ולהמשיך את פעילותם.

ב-15 בנובמבר 1919 נפתח בלובלין בית-ספר יסודי ראשון לילדי הפועלים ששפתו אידיש. זמן קצר אחר כך גם 'פועלי ציון' פתחו בלובלין בית-ספר יסודי משלהם. כעבור כמה חודשים נפתחו גם קורסי ערב לבני הנוער היהודים ממעמד הפועלים. מהלך זה לווה בקשיים רבים: מחד גיסא השלטונות הערימו קשיים, ומאידך גיסא הורי הילדים פקפקו בבתי הספר האלה ואף היססו לשלוח את הילדים ללמוד בהם כיוון שידם לא הייתה משגת לממן את הלימודים הללו.

בשנת 1924 אישר הממשל הפולני את הקמת **מרכז החינוך האידי "צישא"**², מרכז שהיה משותף לשלוש התנועות הפוליטיות אשר עמדו מאחורי מרכזי החינוך השונים בעיר: ה'בונד', 'פועלי ציון שמאלי' ו'מפלגת העם'. מבין חברי התנועות הללו נבחר ועד שכלל את גברת טובה ליברמן, מר שלמה מיטלמן, מר אברהם פיינזילבר ומר יעקב ניסנבוים (לימים עורך העיתון היומי של לובלין, "לובלינער טאגבלאט", ובעלה השני של בלה שפירו). בלה שפירו הפופולרית נבחרה להיות יושבת-הראש של ועד צי"א.

מסירות רבה ומאמצים בלתי נדלים נדרשו מחברי ועד בית הספר השבע-שנתי כדי לאפשר את חינוך הילדים היהודים בלובלין. העלות החודשית של הפעלת בית הספר עמדה על שלושת אלפים זלוטי. הורי התלמידים אשר השתייכו למעמד הפועלים התקשו לשלם עבור חינוך ילדיהם. השלטונות מימנו את בתי הספר הציבוריים, אך סירבו לסייע במימון בית-ספר פרטי זה. לפיכך חברי הוועד נרתמו לפעילות של איסוף תרומות מבני העיר, מהארגונים היהודיים בערים אחרות בפולין ואף מנדבנים באמריקה.

בלה לא הייתה רק יושבת-הראש. היא הייתה נשמת בית הספר שמנה 250 ילדים. היא ידעה לסחוף אחריה את צוות העובדים (לרוב הללו לא קיבלו את משכורתם בזמן, אם בכלל), הייתה אהובה על הילדים ופעילה

2 **"צישא"** - רשת החינוך שהקימו מפלגות הפועלים 'בונד', 'פועלי ציון שמאלי' ו'מפלגת העם'. הלימודים בבתי-ספר אלה התנהלו בשפת האידיש.

בתי הספר של רשת החינוך הצינונית נקראו **"תרבות"**, ושפת הלימוד בהם הייתה עברית.

בתי הספר של רשת החינוך הצינונית-דתית של תנועת 'המזרחי' נקראו **"בנה"**. לימודי קודש התנהלו בהם בעברית, ואילו הלימודים הכלליים התנהלו בפולנית.

מנהיגת המפלגה בלה שפירו נואמת בהפגנת אחד במאי של ה"בונד" בלובלין 1936 ,
1936. Party leader Bela Shapiro speaks at May Day demonstration of the Bund in Lublin

למשרדה - לכל אחד מתושבי העיר (יהודי ושאינו יהודי), האמפתיה לעניי העיר, הנכונות לעזור בכל בעיה ובכל שעה משעות היממה במגוון נושאים: חיבור סמטה חשוכה לרשת החשמל, שחרור מהכלא של צעיר שהשתתף במצעד האחד במאי וכן הלאה. עוד עולה כי ביתה היה פתוח ומכניס אורחים וכי היא העניקה חום רב לכל מי שהיה צריך עזרה וקבל קובלנה, בין אם הוא תושב העיר ובין אם הוא מחוץ לעיר. היא העניקה תמיד אוזן קשובה, מילה טובה, עצה ופעולה.

הזמנים הרעים אשר הגיעו בתקופה שלאחר ניצחון הפשיזם בגרמניה עוררו פעולות קנטרניות של השלטונות כלפי היהודים ואנטישמיות: בזיזת חנויות, מאבק של השלטונות כנגד רוכלים יהודים שעברו משוק לשוק, התנפלויות על סטודנטים יהודים, מסע השמצות והתנגדות לשחיטה יהודית ועוד. הפעולות הללו השפיעו לרעה על תושבי לובלין היהודים, אבל בלה לא הושפעה מכל אלה: עבודתה לא נפגעה ופעילותה לא פחתה. מספרים כי לא הייתה ישיבת מועצה, ולו אחת, שלא נשמע בה קולה של בלה שפירו, וזאת למורת רוחם של נציגי המועצה.

סיפרה חוה ברנד-לברבלט, מי שהכירה את בלה ואת בעלה במשך שנים רבות ועבדה במחיצתם:

במבנה שהוקם נמצאים כיום בית הספר לרפואה והפקולטה המוכרת והמוערכת לחקלאות. השלטונות לא הרשו להשאיר למזכרת את הכיתוב באותיות עבריות שקישט את המבנה בזמן בנייתו.

פעילותה הבלתי-נלאית, המסורה ורבת הכיוונים של בלה בנושאי חברה ורווחה, פעילות שהתבצעה במסגרת עבודתה במועצת העיר, חיזקה את מעמדה של תנועת ה'בונד' במועצה. למרות רדיפות היהודים וההתנגדויות לפעילותם, בבחירות למועצת העיר שנערכו בשנת 1927 זכתה רשימת ה'בונד' בהנהגתה של בלה שפירו בשמונה מתוך שישה-עשר המושבים המיועדים ליהודים.

בבחירות שהתקיימו בשנת 1938, אז כידוע מצב היהודים היה רגיש במיוחד, זכתה רשימת ה'בונד' בשמונה מתוך עשרה המושבים שיועדו ליהודים.

משיחות שהתקיימו עם אנשים רבים עולה דמותה של בלה שפירו. אפיינו אותה האכפתיות, הדלת הפתוחה

היהודי. בנייתו הושלמה ב-1939. חנוכת הבית הייתה אמורה להתקיים ב-1 בספטמבר 1939. ביום זה פרצה מלחמת העולם השנייה.

בשנות המלחמה הסבו את ייעודו של המבנה לבית-חולים למחלות מידבקות. החולים במגפת הטיפוס רוכזו בניין זה.

"... כשראיתי את גולדה מאיר בטלוויזיה, כשקראתי את דבריה - עמדה מול עיני בלה שפירו. שתייהן היו נשים שפעלו לאיחוד בין אנשים, דאגו לעם היהודי. שתייהן הוערכו על ידי רבים בשל עמידתן האסרטיבית לפתרון בעיות פוליטיות וחברתיות..."

ביום שישי, 1 בספטמבר 1939, החלה מערכה צבאית עקובה מדם של הגרמנים בפולין. ביום העשירי למלחמה ולהפגזות הכבדות הופגזו ונחרב גם ביתם של בלה שפירו ובעלה שבמרכז לובלין. למרבה המזל, באותה העת לא היה איש מבני המשפחה בבית.

לובלין התמלאה בפליטים. חוסר הוודאות גבר. חברי הוועד הלובלינאי והחברים שבראשות רשימת ה'בונד' קיבלו החלטה: אם וכאשר יצליחו הגרמנים לכבוש את לובלין, יעזבו הם ומשפחותיהם את העיר ויעברו אל חלקה המזרחי של פולין שנמצא תחת השלטון הסובייטי. ואכן, בלה, בעלה (יעקב ניסנבוים, עורך "קול לובלין" - "לובלינער שטימע") ובנה הבכור עזבו את לובלין רגלית ב-17 בספטמבר 1939.

בספרו של ברנרד גולדשטיין, "חמש שנים בגטו ורשה", מתוארת הפאניקה שנוצרה בלובלין ככל שהאויב הגרמני התקרב ללובלין. לדבריו של גולדשטיין, אלפי יהודים ברחו בדרכים שונות לכיוון האזור הסובייטי.

בלה שפירו, סוציאליסטית מאמינה, ראתה כיצד נורמות אנושיות נעלמות, כיצד כבודו של אדם נרמס, כיצד יחסים בינאישיים משתנים ומושחתים על חשד ועל פחד מפני הלשנות והסגרה. היא נחשפה לפחד, לצער, לחוסר היושר ולשקר.

למרות שורשיה הדתיים היא האמינה בדרך של סוציאליזם, פלורליזם וחופש הפרט. למען אלה פעלה. המציאות שנחשפה אליה השפיעה על מצבה הנפשי.

בלה שפירו שמעה יחד עם האחרים על אודות יחסם של הסובייטים ושל ה"נ.ק.ו.ד." אל אסירים פוליטיים, כמו גם על המתרחש בבתי הכלא הסובייטיים, על החקירות האכזריות פיזית ונפשית, על המכות והדם. בלה הרגישה שלא תוכל לעבור מסכת ייסורים שכזו.

לאחר שנודע לה כי נעצרו חבריה הטובים, הלוא הם חברי המפלגה וראשיה **ארליך** ו**אלטר**⁴, החליטה בלה

4 הנריק ארליך וויקטור אלטר - מראשי ה'בונד' בפולין. ארליך היה יליד לובלין, נואם, פובליציסט והוגה דעות. בפרוץ מלחמת העולם השנייה חצו את הגבול ועברו לברית-המועצות יחד עם עוד הרבה עסקנים פוליטיים. הלשנה הביאה למעצרו בידי המשטרה הסובייטית, והשניים נידונו לעשר שנות מאסר. לאחר הפלישה הגרמנית לברית-המועצות ביוני 1941 שוחררו, אך נעלמו וגורלם לא נודע. רק לאחר שנתיים הודיע

שכל עוד אפשר לחזור הביתה - היא תעשה זאת. היא החליטה זאת אף שידעה כי הנאצים, שונאי העם היהודי בכלל והסוציאליזם היהודי בפרט, לא יקלו על איש. היא לא הייתה יכולה לתאר לעצמה כי יהיו מיידנק או טרבלינקה, כיוון שעזבה את לובלין לפני כניסת הגרמנים לעיר. לאחר מספר שבועות הצליחה בלה לשכנע את בעלה לחזור ללובלין.

מיד עם שובם ללובלין בני הזוג החלו לפעול כדי לסייע לכל אותם פליטים רבים בעיר. חלקם הגיעו ללובלין בכוחות עצמם, ואלפים אחרים הובאו לשם על ידי הגרמנים - מערים אחרות בפולין ואף מחוץ לפולין - לפני שליחתם למיידנק הסמוכה ללובלין.

שליחי ה'בונד' בלובלין פנו לארגונים שונים בבקשה לסיוע לפליטים, ובעיקר לעשרות היתומים. הם הסתכנו בנסיעות בין הערים השונות, בעיקר על קו לובלין-ורשה (לנסיעות בחרו את אלה שנראו ארים), ונשאו אתם סכומי כסף רבים. בלה שפירו לא הייתה יכולה להשתתף בפעילות זו, ולו בגלל היותה דמות ידועה ומוכרת הן בידי היהודים והן בידי הגויים. היא נשארה בלובלין וטיפלה גם בנכדיה התאומים שנותרו עמה לאחר מאסרו של בנה.

בשנת 1941 הגסטפו החל לחפש אחר בלה שפירו. היא הצליחה להתחבא. לגרמנים נודע כי יעקב ניסנבוים הוא בעלה, ולכן הוא נתפס, נעצר והובא למאסר. בחקירותיו התעקשו שיגלה את מקום מחבואה של בלה. למרות החקירות הנוראיות אשר לווי ייסורים גופניים, יעקב לא נשבר ולא גילה את מקום הימצאה.

כשנודע לבלה דבר מעצרו של יעקב, היא יצאה ממחבואה והחלה לפעול לשחרורו, וזאת למרות הזהרות חבריה כי הגרמנים לא ישחררו את יעקב כל עוד היא לא תסגיר את עצמה. בלה התקשתה להבין ולקבל את העובדה שבעלה צריך לעבור ייסורים כאלה בגללה. החברים התארגנו כדי להציל את בני הזוג ואספו סכום כסף גדול שישמש תשלום כופר. אך ידם קצרה מלהושיע.

יעקב הצליח להשתחרר מהכלא וחזר לפעול בקהילה הלובלינאית. הוא עבד כפועל פשוט עד אשר אנשי הגסטפו לקחו אותו משולחן עבודתו וירו ברחוב בו ובפועלים יהודים אחרים.

על גורלה המר של בלה שפירו, על דרכה האחרונה, על מועד מותה וסיבת מותה - אם בזמן חקירתה ואם

מקסים ליטווינוב, שגריר ברית-המועצות בארצות-הברית, כי ארליך ואלטר נורו עוד בדצמבר 1941.

במחנות המוות, אם במיידנק ואם באושוויץ - איש אינו יודע בוודאות.

מעדויות של אנשים עולה כי היא נחקרה פעמים מספר בידי הגסטפו, ויש מי שראה אותה חבולה ומדממת לאחריהן. מסמכים שנמצאו בארכיון היהודי המרכזי שבפולין מגלים כי בחקירותיה האכזריות נדרשה בלה לגלות ולספר על אודות התארגנויות "בלתי חוקיות". היא אף הועברה מלובלין לראדום, ושם ניסו לעמת אותה עם פעילים פוליטיים עצורים. מהלך זה לא נשא פרי. בלה שתקה והוחזרה חבולה ופצועה ללובלין, ושם אושפזה בבית החולים שבכלא.

אין מי שיכול לשפוך אור על ימיה האחרונים, אך דבר אחד ידוע וברור. בת ישראל הטהורה, בלה שפירו, זו שהייתה בה כל כך הרבה אהבה לאומה, לאנשים ולאנושות - סבלה ייסורים קשים מנשוא בדרכה האחרונה. היא הייתה שותפה לגורל המר של העדה הגדולה והטהורה בלובלין שמנתה 45,000 נפש, ובמשך שנים רבות הייתה שליחת ציבור משמעותית.

המשורר יעקב גלטשטיין הספיד שלוש נשים שנשאו את השם בלה. שלושתן תרמו את תרומתן הגדולה למען הקהילה היהודית בלובלין: בלה שפירו, בלה דובז'ינסקה ובלה מנדלסברג-שילדקרויט, זיכרון לברכה. להלן קטע משירו:

"... הן היו חזקות מהגברים,
מאמינות גדולות יותר מהם,
שיר הלל נשיר
לנשים החזקות שלנו..."

מקורות:

משה זאלצמאן / "בעלא שאפירא - די פאפולערע פרוין-געשטאלט", פאריז 1983

תקציר ותרגום מאידיש לעברית:

שוש גרוסברד-אורגד (לבית וסונג)

שוש גרוסברד-אורגד

כמה משפטים אישיים של המתרגמת

הורי, נשתקפו היטב במהלך הקריאה בחוברת. פעילותה של בלה שפירו לשיפור, להקלה ולתמיכה ריגשה אותי מאוד.

מאידך גיסא רציתי לברר את מקור השמועות על אודות ה'בונד', שמועות שלא תמיד החמיאו לתנועה הזו אשר עצם פעילותה היה נתון במחלוקת. החלטתי לחקור מעט ולבדוק במקורות.

ממצאי החקירה סייעו לי להבין את גודל תרומתה של התנועה, את תרומתה של בלה שפירו לקהילה היהודית בעשרות שנות פעילותה ולהוקיר את פעילותה.

גיליתי כי ה'בונד' הייתה תנועה חברתית וחילונית מיסודה. היא שאפה לשפר את מצבם הכלכלי של הפועלים היהודים בבתי המלאכה ובבתי החרושת הקטנים ולהפיץ בקרבם השכלה כללית. בתקופה שבין שתי מלחמות העולם נאבקו חברי ה'בונד' על ההכרה באידיש כלשון הלאומית היחידה, סייעו לבני מעמד הפועלים, הקימו את בתי הספר שלשון ההוראה בהם הייתה אידיש, פעלו בתחום התרבותי, פרסמו ספרים ועיתונים, שאפו להקים קהילה לאומית חילונית ודחו את המסורת הדתית. עצם פעילות זו נתקלה בהתנגדויות של יהודי לובלין, עיר שהייתה בה קהילה דתית מיסודה.

כאשר התחלתי לקרוא את החוברת שהוציא לאור משה זלצמן לזכרה של בלה שפירו, התבהרו לי פירווי מידע ששמעתי בבית הורי ושעליהם לא תמיד הצלחתי לקבל תשובה גם כאשר שאלתי (כמו למשל מדוע שבוע לאחר כלולותיהם עזבו הורי את עיר הולדתם לובלין, הותירו אחריהם את בני המשפחה, ברחו למזרח פולין, ומשם המשיכו במסעם ברחבי ברית המועצות עד לשובם לאחר המלחמה ללובלין). ממדי העוני, זה ששמעתי עליו בבית

ספרו של משה זלצמן לזכרה של בלה שפירו
Moshe Zalzman's
book in memory
of Bela Shapiro

עם זאת, רעיונותיהם האידיאולוגיים הבאים קוממו את הקהילה היהודית, בפרט אחרי מלחמת העולם השנייה והשוואה:

- פתרון הבעיה היהודית צריך לבוא באמצעות אוטונומיה יהודית מקומית (ולאו דווקא בישראל). אנשי ה'בונד' הצהירו כי על הפועל היהודי להילחם את מלחמת קיומו במקום מושבו.
- התנגדות לציונות מתוך חשיבה כי עיסוק בנושא עלול לעורר רגשות לאומיים ולהזיק לפעילות הסוציאליסטית. חברי ה'בונד' הכריזו על הציונות

- כעל תנועה לאומנית של המעמד הבינוני . הם מיעטו לעסוק בעתיד הלאומי של עם ישראל. לטענתם יש להבטיח זכויות לאומיות ושלטון עצמי תרבותי.
- הם לא התנגדו להתבוללות טבעית של יהודים וראו בהדגשת הלאומיות היהודית סכנה למעמד הפועלים.

כל אלה תרמו את תרומתם למחלוקת הציבורית בקרב יהודי פולין והתפוצות בנושא פעילותו של ה'בונד'.

נטע אבידר

כיצד נספו יעקב ניסנבוים ובלה שפירו

בני הזוג - יעקב ניסנבוים, עורך העיתון היומי של לובלין "לובלינער טאגבלאט", ובלה שפירו, מנהיגת ה'בונד' - היו שייכים לעילית החברתית-תרבותית של לובלין בין שתי מלחמות עולם. הם היו מעורבים מאוד בחיי הציבור, אנשים משכילים בעלי עולם ערכים הומניסטי, ממיטב בניה של קהילת לובלין. העידית שבעידית. וכה נורא היה סופם.

כיצד נספה יעקב ניסנבוים?

"ניסנבוים נורה ברחוב, כנראה משום שלשלטונות נודע דבר פעולתו המחתרית". (נחמן בלומנטל מצטט עדויות של לובלינאים בספרו "תעודות מגטו לובלין", עמ' 323).

"ד"ר הרי שטורם (Dr.Phil. Harry George Sturm), קצין הס.ד. [שירות הביטחון של הסי"ס], הרג את יעקב ניסנבוים ברחוב. עם סיום האקציה ראה שיש לו עוד שני כדורים באקדח. פנה לאנשיו באמרו: 'חייל טוב אינו חוזר מן החזית עם כדורים'. נכנס לבית הכנסת, שם נאספו היהודים לפני שילוחם וירה ביהודי מבוגר ובילד שהתחבא בארון הקודש. בצאתו מבית הכנסת אמר: 'ההיסטוריה תשפוט אותי.' (שם, ציטוט עדותו של נחמן קורן, עמ' 315).

כיצד נספתה בלה שפירו?

על כך יש גרסאות שונות: בספרו "תעודות מגטו לובלין" (עמ' 323) מצטט נחמן בלומנטל עדים שמסרו כי בלה שפירו נאסרה ונספתה באושוויץ.

בחוברת הדרכה של משרד התיירות בלובלין, חוברת היוצאת לאור בשיתוף פעולה עם "ארגון יוצאי לובלין

בישראל", נכתב כך: "במשך מלחה"ע השנייה קָלָא הגסטפו רבים מחברי המפלגות היהודיות שהמשיכו לפעול במחתרת - כולל בלה שפירו, מנהיגת ה'בונד' המקומית וחברת מועצת העיר, שכנראה נרצחה **בכלא המצודה (זאמק)**. נראה כי גורל דומה נפל בחלקם של אותם יהודים שנתפסו ללא סרט זרוע נושא מגן דוד, או שנתפסו מחוץ לגטו."

בספר "לובלין - אנציקלופדיה של גלויות" (עמ' 472) נכתב כי לבלה היה קשר עם המחתרת הפולנית. בשנת 1941 נכשלה אחת משליחות המחתרת ומצאו אצלה את כתובתה של בלה. בלה נאסרה ועונתה, אבל לא גילתה דבר. באותה שנה נשלחה למחנה **ראוונסברוק**, ושם נספתה.

בגרסה זו תומך ההיסטוריון רוברט קובאלק. הוא מרחיב ואומר כי בלה שפירו הייתה קשורה למחתרת הפולנית AK (ארמיה קראיובה) שפעלה בראדום. חשיפת המחתרת בראדום ואשת הקשר ללובלין הובילו את הגסטפו אל בלה שפירו. הגסטפו אסר את בלה ב-1941 וכלא אותה בכלא המצודה (הזאמק של לובלין). משם הועברה לראדום. מראדום נשלחה ל**ראוונסברוק**, ושם נספתה ב-1942.

נטע זייטומירסקי אבידר

בונד

”יידישער ארבעטער-בונד אין רוסלאנד, ליטע און פוילן”

מפלגה סוציאליסטית יהודית בגולה (ברוסיה, ליטא ופולין)

ספר, ולשון ההוראה בהם הייתה אידיש. המפלגה ראתה בלשון האידיש ובתרבותה את השפה היהודית העממית. את השפה העברית דחה 'ה'בונד' בראותו בה שפה אליטיסטית המנותקת מן העם. תנועת 'ה'בונד' הדגישה את העיקרון המעמדי. היא התנגדה לציונות וראתה בה תנועה לאומית של המעמד הבינוני. לדעתה השאיפה לבית לאומי בארץ אחרת היא אוטופיה מזיקה. 'ה'בונד' גרס כי הפועלים היהודים חייבים להילחם את מלחמת קיומם במקום מושבם. תנועת 'ה'בונד' נאבקה על הזכויות הלאומיות של המעמד העובד בגולה. במועצות העירוניות העלה 'ה'בונד' דרישות סוציאליסטיות ויהודיות. כך למשל 'ה'בונד' דרש להעסיק עובדים יהודים במוסדות עירוניים מבלי להפלות בינם לבין שאר חלקי האוכלוסייה.

מקורות:

האנציקלופדיה העברית, ע"ע בונד

המפלגה היהודית הסוציאליסטית 'בונד' הוקמה בסוף המאה ה-19 בוויילנה שבליטא. בראשיתה באו רוב מנהיגי התנועה מבין הסטודנטים היהודים.

ברוסיה הצארית הייתה המפלגה בלתי חוקית. לאחר מלחמת העולם הראשונה ולאחר המהפכה הבולשביקית ברוסיה עבר מרכז הכובד של המפלגה לפולין.

מפלגת 'בונד' ארגנה במסגרת אחת את תנועת העובדים היהודים בגולה על כל צורותיה: המקצועית, התרבותית והמדינית.

המפלגה הקדישה את רוב מרצה למאבק כלכלי בניסיון לשפר את מצבם של הפועלים ושל בעלי המלאכה הזעירים. הדרך העיקרית במאבק הייתה ארגון שבתות. 'ה'בונד' בפולין נעשה לכוח העיקרי בתנועת הפועלים היהודים.

מטרה חשובה לא פחות של 'ה'בונד' הייתה הפצת השכלה בקרב חבריה. לפרולטריון היהודי הייתה צפויה סכנה של מעבר לקבצנות. 'ה'בונד' חינך את הפועלים היהודים להכיר בערכם. תנועת 'ה'בונד' פיתחה רשת של בתי-

ה"בונד" בלובלין

במועצת העיר. היה שיתוף פעולה במועצה בין מפלגת 'ה'בונד' לבין מפלגת פפ"ס הפולנית¹. חברי 'ה'בונד' במועצה הצליחו להעביר סכומים ניכרים מתקציב העירייה למוסדות יהודיים.

מפלגת 'ה'בונד' פנתה אל השכבות החלשות בעיר במטרה להקל עליהן. היא הקימה עבורן שירותים ומפעלים שונים - מאפייה, מחסן עצים ופחמים, צרכניות ומטבח פועלים שחילק מאות ארוחות מדי יום.

פועלי לובלין היו מאורגנים באיגודים מקצועיים (ולמפלגת 'ה'בונד' היה בהם רוב מוחלט): איגוד עובדי בתי המסחר, איגוד ההלבשה, איגוד התזונה, איגוד

בראשית המאה העשרים הוקם בלובלין סניף של מפלגת 'בונד'.

'ה'בונד' יסד איגודים מקצועיים בלתי לגאליים של פועלים, והללו הציגו דרישות לשיפור תנאי העבודה. בעקבות דרישות אלה פרצו שבתות, והן הביאו לשיפור-מה במצב הפועלים.

'ה'בונד' הייתה מפלגה בלתי חוקית עד מלחמת העולם הראשונה. אחרי כיבוש לובלין בידי אוסטריה במלחמת העולם הראשונה המפלגה הייתה יכולה לצאת מהמחותרת.

ב-1917 התקיימה בלובלין ועידת היסוד של 'ה'בונד' בפולין.

בבחירות לעירייה בשנת 1927 קיבל 'ה'בונד' ייצוג נכבד

1 מפלגת פפ"ס - המפלגה הסוציאליסטית הפולנית (Polska Socjalistyczna Partia)

יהודים מכל רחבי פולין וממדינות זרות. הליגה ארגנה הרצאות לקהל.

בשנים 1939-1928 התפרסם בקביעות מדי יום שישי העיתון של היבונדי בלובלין, "לובלינער שטימע" ("קול לובלין").

החברים הבולטים במפלגת 'בונדי' בלובלין היו בלה שפירא, ד"ר ש' הרשנהורן, בריש קרמפל, משה ויסמן, עורך הדין אהרן בך, א' ניסנבוים, ד"ר מנדלבוים, בלה גולדברג, יעקב קלנר ולייב לרר.

מקורות

- "לובלין", אנציקלופדיה של גלויות:
- מפלגת הפועלים "בונדי" / ד"ר ש' הרשנהורן
- ה"בונדי" בשנת 1939 / לי לרר
- הליגה לתרבות "קולטור ליגע" / י" שוורץ

תעשיית העור, איגוד ההובלה, איגוד פועלי העץ והבניין, איגוד התעשייה הכימית, איגוד תעשיית המתכת, איגוד פועלי הדפוס. הפועלים היהודים והפולנים היו מאוגדים באיגודים נפרדים, אבל הפעולות בענייני תנאי העבודה התנהלו במשותף.

ארגון הנוער של הבונדי נקרא "צוקונפט" (העתיד), וארגון הילדים של המפלגה נקרא "סקיף". הנוער והילדים עסקו בפעולות תרבות ובקיץ יצאו למחנות ולטיולים. בהפגנות האחד במאי השתתפו בתהלוכות אלפי חברי איגודים מקצועיים תחת דגלי 'בונדי' ו"צוקונפט" יחד עם הפועלים הפולנים ממפלגת פפ"ס.

מועדון הספורט של היבונדי נקרא "מורגשטרן" (השחר). היו בו קבוצת כדורגל, קבוצות התעמלות ולהקת מחול. בשנת 1934 הקימה מפלגת היבונדי את הליגה לתרבות, "קולטור ליגע". המקהלה של הליגה לתרבות מנתה עשרות פועלים. לליגה לתרבות הייתה תזמורת כלי נשיפה. הספרייה של הליגה הכילה כ-3,000 ספרים. בליגה לתרבות היה אולם קריאה גדול, והיו בו עיתונים

"לובלינער שטימע", שבועון של ה"בונדי"

"לובלינער שטימע" שבועון של ה"בונדי"
 "Lubliner Shtime", Bund party's weekly

יהודית מאיר

ב'בונד' מצאה אמי עולם של תרבות וספורט

לא פעם אמרה לי: "הודות לכך שהייתי ספורטאית, הזריזות והסבולת עזרו לי לשרוד את זוועות המלחמה." אמא גם הייתה מנויה בספרייה של ה'בונד' בשפה הפולנית, אף שלי'בונד' הייתה גם ספרייה באידיש.

כאשר הייתי ילדה קטנה, אמרה לי אמא: "על כל מילה שתהגי, אשיר לך שיר באידיש." היא שרה לי בקול האלט העמוק שלה אינספור שירים אשר למדה בעת ששרה במקלה הגדולה של ה'בונד'.

לדבריה, ארגון ה'בונד' היה מהחשובים והמשפיעים ביותר עבור יהדות לובלין שלפני המלחמה.

אמי עליה השלום, מלכה זיסקינד לבית אקרמן, נולדה בקלינובשצ'יזנה (Kalinowszczyzna, "די ווליע" באידיש) - רובע של לובלין שגרו בו פועלים ובעלי מלאכה. היא אהבה את עירה וגם סיפרה לי בגעגועים על אודות עירה התוססת ואוכלוסיית היהודים הענפה שנכחדה כמעט כולה.

מגיל צעיר מאוד אמא השתייכה למועדון הספורט של ה'בונד', "מאָרגנשטערן" - כוכב השחר. המועדון היה פעיל מאוד. הספורטאים הצעירים הופיעו במופעי ספורט רבים, כאלה שנערכו גם לפני תחילתו של הצגות תיאטרון וקולנוע.

די בונדישע ספארטינגעזעלשאפט, "מאָרגנשטערן" (1930)

קבוצת ספורט של ה"בונד", "מורגנשטרן". 1930.
1930. Morgenstern, Bund's sports club team

שלמה אבא, טורונטו

בית י.ל. פרץ המיותם בלובלין

מאמר זה התפרסם באידיש ב"קול לובלין" מס' 24, שנת 1988 תחת הכותרת

"דאס פאריתומטע י.ל. פרץ-הויז אין לובלין/ אבא סלאַמאַ"

ניסנבוים; ד"ר שלמה הרשנהורן; עורך הדין אהרן בדן; המורה קרוסמן; בייריש קרמפל; וד"ר פלוטקין. מי ייתן נמילותי אלה יסייעו בהנצחת זכר המוסדות היהודיים היפים ובהבעת תודתנו לחברים הנ"ל אשר פעלו במסי-רות בעשייתם למען החברה.

בית התרבות הבלתי-נשכח על-שמו של י.ל. פרץ לא נחרב ונמצא במקומו בלובלין - ברחוב ציווארטק מספר 4, לא רחוק משיבת חכמי לובלין. שני הבניינים היו אמורים להיות מרכזים נפרדים ללימודי יהדות ולמדע. כעת עומ-דים שניהם מיותמים בלובלין, ללא יהודים. איני בטוח שעל הקיר של בית י.ל. פרץ נמצאת טבלת זיכרון אשר תספר על אודות המוסד ואלה שהקימו אותו*.

אני תקווה שתיאורי זה את בית י.ל. פרץ ידרבן את הני-צולים היהודים מלובלין לכתוב על אודות המוסדות הי-הודיים האחרים, כמו גם על המקומים ופעילותם.

* הערת המערכת: בנובמבר 1987, במסגרת ציון 45 שנים לחיסולו של גטו לובלין, הוצבו שלטי הנצחה על בתי הציבור האלה המציינים את שמותיהם מהעבר.

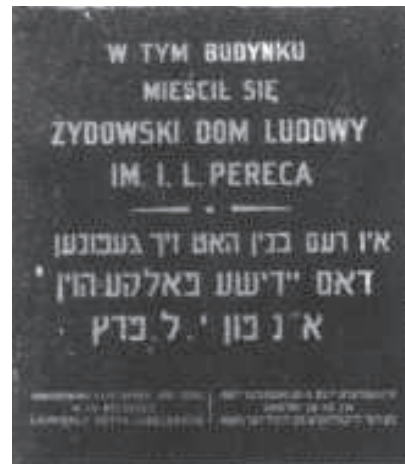
תרגום מאידיש לעברית: **שרה ברנע**

בעת שאני קורא ב"קול לובלין", אני רואה כי מעת לעת מוזכרים בו מוסדות אשר הקימו יהודי לובלין - בית החולים, בתי המדרש, ישיבת חכמי לובלין ומוסדות אחרים. עלה על דעתי להזכיר גם את בית העם על-שם י.ל. פרץ.

מחמת העדרם של מסמכים כלשהם ברשותי על אודות הנושא, אני מתבסס רק על זיכרוני. כחמישים שנים עברו כבר מאז הקימו את הבניין היפהפה שנקרא על-שמו של י.ל. פרץ. כל כך הרבה טרחה ומאמץ השקיעו יהודי לו-בלין, אנשים עממיים ופועלים פשוטים, בבניית הבית הזה! הוא היה אמור להיות הכתר של מוסדות היהדות העולמית בלובלין.

בית י.ל. פרץ היה בו כדי להכיל שבע כיתות של בית-ספר עממי, על כל הדרוש לבית-ספר מודרני: מועדון יומי ליל-די אמהות עובדות, תיאטרון-אודיטוריום ואולם ספורט, ספרייה, תזמורת ג'אז ומקהלה של הליגה לתרבות אשר עשתה לעצמה שם בהופעותיה האמנותיות בעיר. המרצ-חיים הגרמנים שרצחו את יהדות לובלין השמידו גם את מוסדות התרבות שלה.

בהזדמנות זו ברצוני להזכיר את החברים שלקחו חלק בבנייתו של בית י.ל. פרץ: העסקנים הידועים בלובלין בתחומי התרבות, הלוא הם בלה שפירו ובעלה יעקב

שלטי זיכרון על בית פרץ House Percec over pkaques Memorial

Photo: Tomasz Czajkowski
Perc House today

תצלום: תומאש צ'ייקובסקי
בית פרץ כיום

בית פרץ בניינו. אוקטובר 1938
October 1938. Perc House in construction

די געבוירע פון פּערץ-הויז אונטן נאמען פון י. ל. פּרץ אין ברי (די טעמאָנאָפּיט פּלי פּון ס'ס'ס אָקטאָבער 1938)

הנחת אבן הפינה לבית פרץ
Laying the cornerstone for Perc House

לובלינער בתדיסטן טרעטן צו צו בויען אין די דרייטער יארן א וויס פאר דער יידישעלעכער שול, א קולטור-הויז א. נ. און י. ל. פּרץ

נטע זייטומירסקי אבידר

ההיסטוריונית

בלה מנדלסברג-שילדקרויט

בלה מנדלסברג-שילדקרויט
Bella Mandelsberg-Schildkraut

התיכון של סובולבסקה בלובלין. ספרים ולימודים ריתקו אותה.

אחיה שמואל סיפר כיצד בעודה נערה התחננה בפני סבה שילמד אותה תלמוד:

"ולא יכול סבא לעמוד בפני הפצרותיה. בלה התמסרה ללימודה החדש בכל התלהבותה הכנה, בכל חוס לבבה ונפשה, בכל צמאונה לתורה שלא ידע רוויה. וביום שסגר סבא את הגמרא בהחלטיות, 'די לאשה בכך! לו היית בחור, הייתי עושה אותך לעילוי, לא היה סוף לצערה."

לימודים באוניברסיטה בוורשה -

חוג ההיסטוריונים הצעירים

בלה למדה היסטוריה באוניברסיטה בוורשה. בשנת 1928 השלימה את לימודיה לתואר מגיסטר בהיסטוריה. באותה העת רב היה מספרם של הסטודנטים היהודים שבחרו ללמוד היסטוריה.

"למדתי בלובלין בגימנסיה ההומניסטית, נזכרת יוכבד פרייד-פלומנקר. "המורים נחמן בלומנטל ובלה מנדלסברג היו צעירים ברוחם. מחוץ לשעות הלימודים, בשבתות, הם סחפו אותנו לטייל אתם ברחובות לובלין ולהכיר מקומות שונים הקשורים בהיסטוריה של העיר - היסטוריה יהודית והיסטוריה פולנית."

שני מורים יצאו לדרך. שני היסטוריונים שלימדו בגימנסיה ההומניסטית בלובלין. בלה נספתה בשואה. ידידה, ההיסטוריון נחמן בלומנטל, ניצל. נחמן בלומנטל היה זה שהציל מהשכחה את שרידי מורשתה.

ילדות

בלה נולדה בלובלין בשנת 1901 להוריה עזריאל-מאיר מנדלסברג וטובה לבית גולדשר. לבלה הייתה אחות, רגינה; והיה לה אח, שמואל. בית המשפחה היה ברחוב רינק מספר 10. היא למדה בבית-ספר יסודי ובבית הספר

רחוב רינק, שנת 2003. בתים מספר 8, 10, 12. Rynek Street. Houses number

מדוע?

עם תקומת פולין העצמאית אחרי מלחמת העולם הראשונה נפתחו בתי-ספר תיכוניים יהודיים רבים, ואלה נזקקו למורים בוגרי אוניברסיטה.

אבל מדוע נהרו הצעירים היהודים ללימודי היסטוריה דווקא?

כיוון שהייתה זו תקופה סוערת בחיי יהודי פולין: המהפכה הבולשביקית ברוסיה, ההתעוררות הלאומית והמדינית של יהודי פולין, עליית התנועה הציונית, עליית תנועות הפועלים, מאבק היהודים על זכויותיהם ועל קיומם הכלכלי במקומות מושבם - כל אלה התסיסו את הרחוב היהודי והגבירו את ההתעניינות בבעיות החברה, הכלכלה והאומה. ההתעניינות הייתה לא רק בבעיות ההווה, אלא גם בהתפתחותן ההיסטורית.

סטודנטים יהודים רבים למדו היסטוריה כללית ופולנית כדי לרכוש ידע בשיטות מדעיות ובמחקר היסטורי. ידע זה יישמו בבואם לכתוב עבודות סמינריוניות, עבודות גמר ודוקטורטים בנושאים יהודיים.

מן הראוי להתייחס בכבוד אל הפרופסורים הפולנים באוניברסיטאות שאישרו את העיסוק בנושאים היהודיים. בעיני ההיסטוריונים הפולנים תולדות יהודי פולין נחשבו לחלק מההיסטוריוגרפיה הפולנית. אבל לא היה די בכך.

בשנת 1923 יזם הסטודנט הצעיר עמנואל רינגלבלום¹ את הקמת חוג ההיסטוריונים היהודים הצעירים בוורשה. בין ראשוני החברים בחוג הייתה בלה מנדלסברג.

1 **ד"ר עמנואל רינגלבלום** היה ההיסטוריון אשר בתקופת השואה תיעד "בזמן אמת" את קורות גטו ורשה. הוא ארגן צוות של אנשי ארכיון שאספו כל חומר רלוונטי מחיי הגטו הנצור. הוא אסף ותיעד גם עדויות על אודות הגירוש וההשמדות ההמוניות ברחבי פולין. את הארכיון החביא בתוך תיבות פח וכדי חלב, ואותם הטמין במרתף. חלק גדול של הארכיון הזה, ארכיון "עונג שבת" שערכו לא יסולא בפז, נמצא אחרי המלחמה. היקף עבודתו של ד"ר רינגלבלום והנסיבות שפעל בהן הופכים אותו אחד ההיסטוריונים החשובים בהיסטוריה היהודית. הוא נספה בוורשה ב-1944.

הקמת הקתדרה להיסטוריה יהודית לא ביטלה את חוג ההיסטוריונים הצעירים. להפך! החוג הלך והתרחב. חברי החוג חשו כי קיים צורך לברר את בעיות ההיסטוריה היהודית מתוך זווית ראייה של ההשקפה ההיסטורית ושיטת המחקר.

מבין ההיסטוריונים הדגולים שהיו חברים בחוג נזכיר את שמותיהם של רפאל מאהלר, ישעיהו טרונק, מאיר קוזין ויוסף קרמיש.

פעילות חינוכית בלובלין

עם תום לימודיה בוורשה חזרה בלה ללובלין. ב-1 בספטמבר 1928 התחילה את עבודתה כמורה להיסטוריה בגימנסיה ההומניסטית.

הַנְּקָר, רשם ביד אמן רישומים של בתי הרובע היהודי. הספר פורסם בברלין בשנת 1919. ספר זה מהווה תיעוד יקר המציאות של הרובע היהודי אשר חרב במלחמת העולם השנייה. פרופ' מאיר בלבן מת בגטו ורשה בשנת 1942 ונקבר בבית הקברות היהודי בוורשה.

חוג ההיסטוריונים היהודים הצעירים בוורשה היה תופעה ייחודית. מטרות החוג היו כדלקמן: עידוד הסטודנטים להיסטוריה לבחור נושאי מחקר הלקוחים מן ההיסטוריה היהודית; מתן מידע על אודות המקורות ההיסטוריים בתחום זה; והמטרה העיקרית - בירור השיטה שיש לנקוט בעת חקר ההיסטוריה של היהודים בפולין.

כדאי לציין כי בחוג אקדמי זה ניכרה השפעה חזקה של מפלגת 'פועלי ציון שמאלי'.

ההתלהבות הגדולה בנושא לימודי ההיסטוריה היהודית הביאה ב-1925 לפתיחת **קתדרה להיסטוריה יהודית באוניברסיטת ורשה!**

פרופסור מאיר בלבן² מונה לעמוד בראשה.

2 **פרופסור מאיר בלבן** היה ההיסטוריון הדגול שתיעד את קורות יהדות פולין.

פרק לובלינאי חשוב היה בעברו של פרופ' בלבן: במלחמת העולם הראשונה, במסגרת שרותו בצבא האוסטרי, הוא שהה במשך כחצי שנה בעיר לובלין. בהיותו שם כתב את ספרו "הרובע היהודי של לובלין". עוזרו, השרטט ריכרד

היסטוריונים יהודים בעת הכנס המדעי של ייזאק (המכון המדעי היהודי) בוילנא — אוגוסט 1935. יושבים מימין לשמאל: ד"ר יעקב שאצקי, ד"ר גולדה פאף, מתתיהו מיזס, שמעון דובנוב, אליהו צ'ריקובר, פריס' מ. א. הלוי, ד"ר פיליס פרידמן, גברת רבקה נוטיק. עומדים מימין לשמאל: עזריאל... שמואל למאן (פולקלוריסט), ד. לרנר, ד"ר רפאל מאהלר, עז'ר פנחס קון, ד"ר רודולף גלאנץ, ד"ר מ. הלר, אליהו שולמן, ד"ר עמנואל רינגלבלום, בלה מנדלסברג.

היסטוריונים יהודים 1935 Jewish historians

בלה מנדלסברג, אפרים רוזנבלום, בלה שפיר, יעקב ניסנבוים
Bella Mandelsberg, Efraim Rosenblum, Bela Shapiro, Jacob Nissenboim

למצפון האישי."

מחוץ לכותלי הגימנסיה מימשה בלה את השקפת עולמה בשלושה תחומים:

א. דעותיה הפוליטיות

את דעותיה הפוליטיות הרצתה בלה במסגרת האוניברסיטה העממית שהפעילה 'פועלי ציון שמאלי'. מקום מושבה של האוניברסיטה העממית היה ברינק 10, כלומר בבית שהיה שייך להוריה של בלה.

ב. הכרה בחשיבות האידיש כשפת העם

בלה הייתה חברה בהנהלת רשת בתי הספר של צי"א (צענטראלע יידישע שול אָרגאַניזאַציע) בלובלין. שפת ההוראה בבתי הספר הללו הייתה אידיש. היא הייתה ממייסדות חברת שוחרי ייוו"א (יידישער וויסנשאפטלעכער אינסטיטוט) - המכון המדעי היהודי לחקר היהדות. הלימודים שם התנהלו באידיש.

ג. הנחלת ההיסטוריה היהודית של לובלין לקהל הרחב

בלה הייתה ממייסדי הסניף של החברה היהודית לידיעת הארץ והדריכה טיולים מאורגנים בעיר. היא גם כתבה "מדריך לעתיקות היהודיות בעיר לובלין".

ב-1935 נישאה למאיר שילדקרויט, חברה למפלגת 'פועלי ציון שמאלי'.

רוב המורים שלימדו בגימנסיה השתדלו ללמד בהתאם לתכנית הלימודים מבלי לערב את דעותיהם האישיות בנושאי הלימוד. בלה הייתה שונה. היא הייתה חברה במפלגת 'פועלי ציון שמאלי' וניחנה בהשקפת עולם ברורה. השקפותיה הקשו עליה בבית הספר. המנהל חשש לאפשר לה ללמד בכיתות הגבוהות, שם הרבו ללמד את תולדות פולין החדשה.

כתב על כך נחמן בלומנטל:

"השקפתה הפוליטית-סוציאלית לא אחת באה לידי ביטוי שלא-מדעת בשיעוריה. שהרי תולדות העם הפולני, כפי שנלמדו בגימנסיה הומניסטית פולנית, שיקפו רק את המעמד השליט, האצולה. אך לאמיתו של דבר הרי השתתפו בהן גם המעמד הבינוני והאיכרים. וכל כמה שבלה השתדלה להימנע מכך, לא יכלה שלא להזכיר את מלחמת המעמדות, שאותה שעה הייתה בגדר טאבו בבית-ספר תיכון יהודי-פולני. למותר לומר, שהתלמידים דווקא התעניינו בשאלות אלה, בבית הספר ומחוצה לו. הם קראו ספרות אסורה, השתייכו לחוגים אסורים. ומכיוון שידעו את השקפתה של בלה השתדלו, בתמימות או בכוונת התגרות, להעלותה בשעת השיעור על מסלול הבעיות האלה. זקוק היה אדם להרבה טאקט, שליטה עצמית וכוח המצאה כדי לספק את התלמידים ובה-בשעה להישאר נאמן לדרישות בית הספר וגם..."

מחקרים בנושא תולדות יהודי לובלין

הציר המרכזי של כל מחקריה היה לובלין. יהודי לובלין. היא הייתה ילידת לובלין, והנושא שהעסיק אותה שוב ושוב היה ההיסטוריה של קהילת יהודי לובלין.

מחקריה נעשו מתוך מודעות לאומית עמוקה והשקפת עולם חברתית מובהקת.

בלה נולדה וגדלה בלב העיר העתיקה של לובלין, מול בית טריבונל הכתר. היא הייתה ילדה סקרנית שאוזנה לא שבעה מלשמוע את הסיפורים והאגדות על אודות המבנים ההיסטוריים שסביבה: ביתו של המלך יאן סובייסקי ברינק, בית הטריבונל, "המנזר היהודי" שביית הקברות הישן מתנשא מעליו וכן הלאה. כשגדלה בלה רצתה לגלות את האמת מאחורי המעשיות.

הספרים והמחקרים שמצאה היו כתובים בידי חוקרים וסופרים פולנים. חלק מהתיאורים נכתבו בידי סופרים אנטישמים. היא רצתה לבדוק את חלקם של היהודים בהתפתחות העיר, אותו החלק שלא הוצג כהלכה בידי ההיסטוריונים הפולנים.

היא נברה ו"חפרה" בספרייה העתיקה על-שם לופצינסקי, בבניין הטריבונל - במרכז כיכר הרינק - מול בית המשפחה. היא מצאה תעודות, מסמכים, כתבי-יד. פענחה אותם. אספה אותם אחד לאחד והסיקה מסקנות.

היא יצאה נגד הסטיגמה של היהודים כעם של "מלווים בריבית".

היא הוכיחה כי חלק גדול מיהודי לובלין היו בעלי מלאכה. את מאבקם לזכות קיום נאלצו העמלים היהודים לנהל נגד השלטון המרכזי, נגד השלטון העירוני ונגד מתחריהם - האיגודים המקצועיים הנוצריים. המתחרים הנוצרים דחקו את רגליהם של בעלי המלאכה היהודים אל מחוץ לעיר, לעתים תוך כדי שימוש בנימוקים דתיים.

קורות היהודים בלובלין במשך מאות שנים היו גם תולדה של מאבקים פוליטיים, כלכליים וחברתיים. נושא עבודת הגמר שהגישה בלה לאוניברסיטה בוורשה היה: "לקורות היהודים בלובלין במחצית הראשונה של המאה ה-17". עבודה זו השתמרה ונמצאת היום במכון היהודי ההיסטורי בוורשה. קטעים ממנה התפרסמו בזמנו בעיתון היומי בלובלין "לובלינער טאגבלאט".

חיבור זה היה נקודת מוצא לכתיבת היצירה הגדולה של בלה, יצירה שהיא הקדישה לה שנות עבודה רבות: **מונוגרפיה של לובלין היהודית.**

מנכבי הספריות העלתה לאור היום כתבים עתיקים, תיעדה אותם ובנתה מהם את הסיפור המפורט והמקיף של תולדות קהילת יהודי לובלין. היא כתבה, ליטשה, הוסיפה הערות שוליים, בדקה שוב ושוב ותיקנה בדקדקנות עד שהשלימה את עבודת הענק שלה. ב-1939 היה כתב היד מוכן לדפוס.

קוראי היקרים,

היה זה לפני שבעים שנה.

המונוגרפיה המלאה על אודות לובלין היהודית לא הייתה קובץ שמור במחשב. לא היו לו גיבויים במחשבים אחרים. לא היו לו עותקים שנשמרו על גבי CD או DVD. היה זה כתב-יד בודד. עותק אחד על גבי דפי נייר. עותק אחד שקיבץ את כל המקורות, הכיל את כל ממצאיה, ניסח את מסקנותיה. עותק אחד שבנה את התמונה הגדולה והמורכבת של 500 שנות חיים יהודיים בעיר אחת בפולין - לובלין.

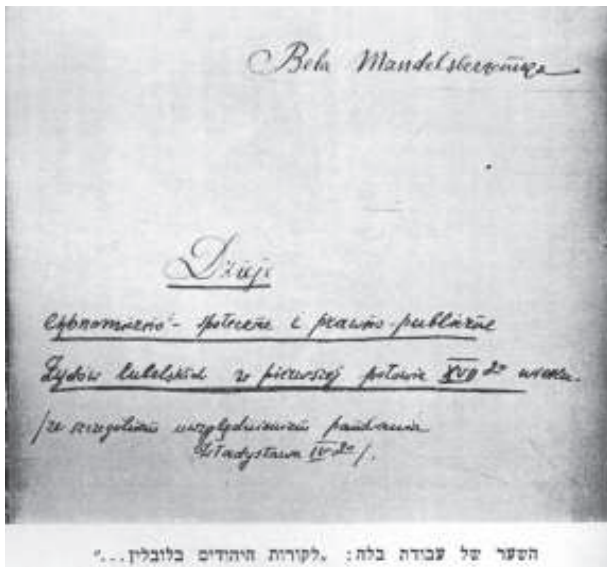
ב-1939, ערב הדפסת הספר, פרצה המלחמה.

בלה נספתה.

כתב היד אבד.

המקורות שהסתמכה עליהם אבדו גם הם.

באש המלחמה נשרפו ואבדו לנצח החוקרת, המחקר והמקורות.

עמוד השער בעבודתה של בלה:

"מחקרים לתולדות יהודי לובלין"

The title page to Bella's work:

"On the history of Lublin Jewry"

ימיה האחרונים של בלה

עם פרוץ המלחמה ברחו לברית-המועצות בעלה של בלה, מאיר שילדקרויט, ובעלה של אחותה רגינה, מנס לס. רווחו אז שמועות ולפיהן הגרמנים מתעללים רק בגברים... בלה נשארה בלובלין יחד עם אחותה החולה ושני בניה. בתי הספר נסגרו, ובלה נותרה ללא אמצעי מחייה. החנות למוצרי סדקית של משפחת מנדלסברג-שילדקרויט נמסרה למורה פולנייה והועברה אחר כך לידי הגרמנים.

בפברואר 1940 יהודים רבים גורשו מבתיהם. בלה קלטה בדירתה שברחוב רינק מספר 10 זוג מורים עמיתים - נחמן קורן, אשתו ובתם. בדירה הצפופה לימדה בלה את שלושת הילדים: שני בני אחותה ובתו של נחמן קורן. ב-1941 אושר לה ללמד קורס בעברית. במשך כמה חודשים לימדה בקורס כשמונים תלמידים.

נחמן קורן כתב על אודות אותם הימים בביתה של ההיסטוריונית. אצטט כאן מאורע אחד אשר נחרת בזיכרונו:

"פעם חזרה בלה הביתה שרויה בדיכאון וחיזורת מאד ועל פניה עקבות דמעות שנתייבשו. היא צנחה על הספה, הליטה את פניה בכפות ידיה והתייפחה. קשה היה להוציא מפיה את פשר בכייתה. לבסוף סיפרה בקול חנוק מדמעות את אשר קרה אתה בעברה ליד הקתדרלה³. קצין גרמני גבוה שעמד שם ציווה עליה להתקרב אליו. בחשבה שרוצה הוא לשאול ממנה דבר התקרבה אליו, והלה סטר על לחיה. וכשניסתה למחות על מעשה נבלה כזה, איים עליה באקדחו. קשה היה להרגיעה."

העלבון. העלבון. העלבון.

ההשפלה הצורבת - כה צורבת - - -

הרעב והתנאים הסניטריים הקשים בגטו הגבירו את שיעור התמותה. בלה עבדה אז בעזרה הסוציאלית. בלה דובז'ינסקה, העסקנית הציונית הידועה, ארגנה מטבח עממי להכנת ארוחות חמות לנצרכים. אך לא כל הנצרכים היו באים לבית התמחוי העלוב הזה. היו כאלה שהיה צורך להביא את העזרה לביתם. בלה מנדלסברג ונחמן קורן היו לוקחים אתם מנות לחם ומזון והולכים אל בתי העניים. "קשה לתאר את תמונת הזוועה שהיו מתגלות לעינינו," כתב נחמן קורן.

באפריל 1942 הועברה כנראה יחד עם שארית יהודי לובלין אל גטו מיידן טטרסקי. בנובמבר 1942 הועברה למיידנק, ושם עבדה בפרך עד 3 באפריל 1943. באותו היום הובאו חלק מיהודי לובלין אל יער קרמפיץ, ושם הומתו בריות. ביניהם הייתה גם בלה.

בלה הייתה היסטוריונית.

היא הבינה את חשיבותם ההיסטורית של האירועים שהתרחשו בלובלין הכבושה.

בימי הגטו ניהלה יומן. מדי יום רשמה ביומנה דפים בפרק הסיום האיום של קהילת יהודי לובלין. היא תיעדה את ייסורי הקהילה הפגועה, המושפלת, המורעבת, המדממת עד כלות.

את יומנה מסרה לנוצרי כדי להסתירו.

אחרי המלחמה חזר בעלה מאיר שילדקרויט ללובלין. לשווא ניסה למצוא את היומן. כל ניסיונותיו עלו בתוהו. יומנה של בלה לא נמצא.

כשם שאבדה המונוגרפיה שכתבה על אודות חיי קהילת לובלין, כך אבד גם היומן שתיעדה בו את מותה של הקהילה.

לזכרה

נחמן בלומנטל, מי שלימד יחד עם בלה בגימנסיה ההומניסטית בלובלין, היה אחרי המלחמה ממייסדי המכון היהודי ההיסטורי בוורשה. לאחר עלותו ארצה היה לאחד החוקרים במוסד י"ד ושם הוא ראה חובה קדושה בהצלת המעט שהצליח למצוא מפרי עבודתה רבת השנים של עמיתתו, בלה מנדלסברג-שילדקרויט.

וכך כתב: "רק שברי לוחות נותרו ממלאכתה הגדולה בדרך מקרה. אלה הם מאמריה שנדפסו לפני המלחמה בכתבי עת שונים, וכמו כן כתב-היד של עבודת הגמר שלה באוניברסיטה של ורשה, שכתבה בראשית צעדיה המדעיים." בין המאמרים שנותרו לפליטה היו פרקים אחדים אשר התפרסמו בזמנו בעיתון היומי של לובלין, "לובלינער טאגבלאט".

בישראל חיו אחיה של בלה, שמואל מנדלסברג ואשתו, סימה לבית גליקשטיין. השניים עלו ארצה מלובלין עוד לפני המלחמה.

3 בפנינת הרחובות קרקובסקיה פשדמישצ'יה וקרולבסקה

מקורות:

בלה מנדלסברג-שילדקרויט / "מחקרים לתולדות יהודי לובלין"
עם מאמרים על המחברת מאת נ. בלומנטל, ר. מאהלר ונ. קורן.
יצא לאור בתל אביב, תשכ"ה (1965), ע"י חוג מוקירי שמה של בלה מנדלסברג-שילדקרויט.
הביא לבית הדפוס נחמן בלומנטל.

נחמן בלומנטל, שמואל מנדלסברג ויארנון יוצאי לובלין יסדו את חוג מוקירי שמה של בלה מנדלסברג-שילדקרויט.
ב-1965 פרסם החוג את מאמריה המוקדמים של בלה בספר "מחקרים לתולדות יהודי לובלין".
ב-1968 יסד שמואל מנדלסברג קרן על-שם אחותו. מדי שנה הקרן מחלקת מלגה לסטודנטים הלומדים היסטוריה של יהדות פולין. אחת הסטודנטיות הצעירות שזכתה במלגת לימודים זו הייתה ברבות הימים לחוקרת השואה הנודעת, פרופסור דינה פורת.

אחיה של בלה, שמואל מנדלסברג, אשתו סימה
והספר לזכרה של בלה
Bella's brother, Shmuel Mandelsberg;
his wife, Sima; and the book in
memory of Bella

מה שאומר? מה נשמע כפי? מכתבים מלובלין בזמן המלחמה

בין שתי נקודות עובר קו דק ונפתל - קו הדואר. מנקודת המוצא של השולח בלובלין נעו מכתבים אל מענו של הבן במרחקים וחוזר חלילה. מכתבים מספרים. לא הכול אפשר היה לכתוב. השאלות הבנאליות "מה שלומך?" ו"מה נשמע בבית?" עשויות להיות טעונות מאוד. מי שיחפש במכתבים את חוויות הזוועה, את אימי הכיבוש הנאצי בלובלין - לא ימצא אותם. אסור היה לכתוב זאת. הצנזורה הייתה אכזרית. המכתבים התמקדו במטרה אחת: שמירה על קשר בין בני המשפחה החיים. חפים מכל תיאור התרכזו המכתבים במסר החשוב מכול: אנחנו חיים. מה אתך? לפעמים הצליחו להשחיל מסרים סמויים, ידיעות מוצפנות.

מכתבים. גלויות. מכאן לשם. משם לכאן. עד אשר נקרע חוט הקשר. בצדו האחר של הקו אין עונה. והנותר בחיים שומר מכל משמר את דרישת השלום האחרונה מאבא-אמא-אח-אחות הרשומה בכתב ידם האהוב על גבי גלוית דואר מצהיבה הטבועה בחותמת צלב הקרס.

נטע אבידר

מכתבים מאובלין כשמן האחרונה: אקרמן

7 באפריל 1941:

חיה אקרמן כותבת מלובלין

אל אחיה שמחה אקרמן שבאזור נובוסיבירסק

הביאה את הגלויה למערכת, תרגמה מפולנית וכתבה

האחיינית **דיאנה בך**

הנמען: שמחה אקרמן ברוסיה
השולח: חיה אקרמן, רח' ארכידקאנסקא 1, לובלין

Lublin, dn. 7. IV. 1941r.

Moi Kochaniu!

Od czasu pierwszego listu Waszego
 ze słysząc, nie mieliśmy od Was
 żadnej korespondencji.

U nas wszyscy zdrowi. Mierka
 my razem z Andrius.

Dzisiaj pracuję w restauracji.

Ja mam też pracę.

Przekażcie im kilka słów moich,
 podając im Wasz adres, przypuszczam
 żeście już od nich otrzymali listy.

Bardzo często Wasz adresujemy.
 Chętnie czy spotykasz się z Tadeuszem
 i siostrą, czy najpóźniej list pisać do Was?

Chętnie mi korespondować, że oni
 wszyscy zdrowi. - Przyjcie często.
 Ciepło Was - miłośnicy.
 Wasza siostra.

לובלין, 7.4.1941

יקירי,

מאז קבלת מכתבכם הראשון בינואר לא קיבלנו מכם שום ידיעה. אצלנו כולם בריאים. אנחנו גרים עם אנה! אבא עובד בבית המלאכה? גם לי יש עבודה. כתבתי לכם מכתבים ונתתי להם את הכתובת שלכם. אני מניחה שכבר קיבלתם מהם כמה מכתבים. לעתים קרובות אנחנו מדברים עליכם.

אנה³, האם את רואה את אחותך? האם אחיד הצעיר כותב אליהם?
 מיִאָטְקָ⁵ הודיע לי שכולם בריאים. תכתבו לעתים קרובות. אנחנו מנשקים אתכם חזק. אחותכם.

1 אנה בך, אמי.

2 סבי חנוך אקרמן היה חייט אומן. היה לו סלון תְּטוּת גדול ברחוב קרקובסקי פשדמישצ'ה.

3 אנה אקרמן, אשתו של דודי שמחה אקרמן.

4 בשאלה זו יש מסר מוצפן: אחותה של אנה אקרמן היגרה לארגנטינה עוד לפני המלחמה. המשמעות של השאלה היא: האם אתם יכולים להצליח להגיע לארגנטינה?

5 מיִאָטְקָ, אחיה הצעיר של אנה אקרמן.

אל מי נשלחה הגלויה:

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה עזבו דודי שמחה אקרמן ואשתו את ורשה והגיעו לרוסיה. משם שלחו כמה מכתבים למשפחה בלובלין עד לפלישת גרמניה לברית-המועצות.

מי הכותב:

גלויה זו היא תשובה לאחד ממכתביו של שמחה אקרמן. זוהי הגלויה האחרונה מלובלין שקיבל דודי שמחה. את הגלויה שלחה מלובלין ב-7.4.1941 **דודתי חיה אל אחיה שמחה** באזור נובוסיבירסק (Novosibirsk) שברוסיה.

באותו הזמן גרנו בדירה קטנה ברחוב ארכידיאקונסקה (Archidiakonska). בדירה זו גרנו סבי וסבתי, **חנוך ושרה אקרמן**; שתי דודותי, **אלקה וחיה אקרמן**; אמי **אנה בך** ואני, שהייתי אז ילדה בת שש. הדירה הייתה קטנטונת. הגענו אליה אחרי שמשפחת סבי נזרקה מדירתה שברחוב קרקובסקיה פשדמישצ'יה, ואני ואמי נזרקנו מדירתנו שברחוב קושצ'יושקי (Kosciuszki) מספר 7.

רחוב ארכידיאקונסקה נמצא קרוב לרינק, ליד כנסייה גדולה. באזור זה היה גטו פתוח, כי באותו הבניין גרו גם פולנים נוצרים. אני זוכרת שעם פרוץ המלחמה בין גרמניה לברית-המועצות השכנה הפולנייה שלנו "התערבה" עם אמי: אם עד יום מסוים מוסקבה לא תיפול בידי הגרמנים, אז היא כבר לא תיפול. ההיסטוריה הוכיחה שהשכנה שלנו צדקה.

בגטו פרצה מגפת טיפוס, והגרמנים ציוו לסמן בפתק את הבתים שהיו בהם חולים. דודתי אלקה חלתה בטיפוס, אבל משפחתי לא סימנה את הבית. דודתי טופלה בבית בידי רופא.

ברחוב ארכידיאקונסקה גרנו עד אפריל 1942, ואז גורשנו לגטו מיידן טטרסקי. אני זוכרת שביום עזיבתנו את הבית בא דוור פולני להיפרד מאתנו.

כיצד הגיעה הגלויה לידי:

הגלויה הובאה מרוסיה בידי דודי שמחה אקרמן. בשנת 1962, עם עלותו ארצה מארגנטינה, נתן לי אותה. את הגלויה המקורית מסרתי לפני כמה שנים למוסד י"ד ושם'.

מה עלה בגורלם של בני המשפחה הנזכרים

כאן:

שמחה אקרמן - מקבל המכתב

דודי. אחרי המלחמה חזר מרוסיה לפולין. נדד בארצות שונות. נפטר בברזיל בשנת 1997.

אנה אקרמן

אשתו של דודי שמחה. נפטרה בחיפה בינואר 2000.

אנה בך

אמי. נפטרה בחיפה בינואר 1977.

מיאטק

האח הצעיר של אנה אקרמן. שרד את גטו ורשה ועוד כמה מחנות. אחרי המלחמה היגר לארגנטינה ושם נפטר.

חנוך אקרמן

סבי. נספה במצודה בלובלין.

שרה אקרמן

סבתי. נספתה במחנה פלאגה-לשקייביץ'.

אלקה אקרמן

דודתי. נספתה במחנה פלאגה-לשקייביץ'.

חיה (הלנקה) אקרמן - כותבת המכתב

דודתי. נורתה למוות בעת חיסול גטו מיידן טטרסקי.

רותי גרדל-קרן

מכתבים "משם" - גל-עד למזכרת

נוסעים", אמר.

סירבתי. חששתי מן המפגש עם העבר הכאוב. חששתי מן המראה של אבא מול מה שהיה פעם בית, מקום בו היה משפחה גדולה חמה ומאושרת. ואיננה עוד. נשארתי כאן.

בשיחות הטלפון מלובלין לגבעתיים, ספר אבא שהם הולכים והולכים והולכים, רוצים לחוש ברגליים, לראות בעיניים את כל המקומות.

הבית בו נולדו בסטאשיצ'ה 22 הפך למרפאה.

"ה"ספולדום" - הבית בו התגוררו עד 1939, עד שנאלצו לברוח, זה הבית ברחוב פרובוסטבו 19 עמד. מאוכלס ע"י פולנים מן הסתם.

לא העיזו לדפוק על הדלת ולהיכנס. "עוד יחשבו שבאתי לקחת להם את הבית", הסביר אבא.

נשארו מבחוץ. עומדים ומביטים אל חלונות הדירה.

משם הלכו לבית הקברות היהודי. מסתבר שהקברים שנשמרו היו קברים עד שנת 1600 בקרוב, וכל הקברים מאז ועד 1939 נמחקו.

אחר כך הלכו לביקור במחנה מאידאנק.

אין זכר לכל אותם האנשים שחיו כאן בעיר הזאת, ברחוב הזה בבית הזה. לא להם, ולא לאבותיהם. לא קבר להם, ולא לסבא סבתא, שום זכר.

אבא חזר נרגש. "שום דבר לא נשאר, לא קבר, לא זיכרון, גם אני כבר כבן שמונים, הכל יעלם כך כאילו לא היה דבר", הציקו לו המחשבות בלילות על המשכב.

הביקור בפולין העלה מחדש את הזיכרונות, אבא חזר אל המגירות העמוסות בתמונות, הנה אביו משה ואמו שפרה העומדים זקופים, ובתמונה אחרת כל המשפחה בארוחה חגיגית סביב השולחן ואבא, מנולק הקטן השובב מציץ בין שני הוריו.

תחת התמונות מונחים היו גם המכתבים. צרור גדול של מכתבים ששלח אבא, ששלחה אמא, ששלחה דבורה, לסיביר. לשמולק, ולמנולק. לדודי, ולאבי.

המכתבים שבעזרתם אבא, שהיה אז עלם כה צעיר, דמיין

בסופו של דבר, אחרי יותר משישים שנה מאז עזב את עיר הולדתו, חזר אבא לביקור בלובלין. כל השנים מאז נמלט אבא, עמנואל גרדל, עם אחיו, שמואל, מן הבית ברחוב פרובוסטבו 19, זה הבית המשותף ה"ספולדום" בספטמבר 1939, מותירים מאחור את ההורים שפרה ומשה, ואת האחות הגדולה דבורה, שנספו עם יתר יהודי לובלין במחנה מאידאנק, כל השנים הרבות האלה, לא רצה אבא לחזור לפולין.

את שעזב לבית ברירה והוא נער צעיר בן 17 בלבד, עם אחיו הבוגר ממנו בארבע שנים, לא רצה לשוב ולפגוש. ההורים והאחות (סבי וסבתי, ודודתי) נספו, והבית כבר הפך לביתם של אנשים אחרים, המקום שהשאייר כנער, המקום שלא חזר יותר להיות מה שהיה אלא רק תזכורת כואבת למה שלא יחזור להיות, את המקום הזה לא רצה לשוב ולראות.

כשהייתי ילדה היה אבא מספר לי בהמשכים את הסיפורים מסמרי השיער על איך נמלטו הוא ודוד שמואל מפולין, איך הסתתרו במחסן של משפחה קרובה, איך עלו על הרכבת המסויימת בנס, ולא על הרכבת האחרת שהובילה אל המוות. תלאות ונדודים, ושנים קשות במחנה עבודה בסיביר, בקור ברעב, בעבודה הקשה, שנים שקשה היה לשרוד אותן, אבל בזכות המכתבים מן הבית, מאמא, מאבא, מדבורה, מכתבים רווי דאגה לשלומם, ללא רמז כלשהו על שמתרחש שם, בבית בלובלין, תחת שלטון הנאצים, בזכות המכתבים האלו החזיקו מעמד.

אבא היה מספר לי את סיפוריו, מראה את המכתבים ששמר כל השנים, אבל לחזור לשם, ללובלין לעיר ולרחובותיה, לבית, לא רצה. כך שישים שנה.

לפני שנה, הועלתה שוב ההצעה לנסוע לשם. הגיל המתקרב לשמונים והידיעה שאם לא עכשיו אז לעולם לא, ואולי בכל זאת כדאי לנסוע, כל אלו בסופו של דבר הובילו אותנו להחלטה לנסוע, לחזור ללובלין.

אבא בקש שאצטרף אליו, "גם דוד שמואל ובתו שפרה

ביום שישי 3 בפברואר בשבע בערב, מתכנדים להזמין, שפרה ומשה גרדל,

- כך באותיות כסופות חגיגיות....

ובדף ממול המכתבים המוחתמים בחותמת הנאצים. ואחריהם עוד ועוד מכתבים וגלויות שנכתבו מיוני 1940 ועד מאי 1941.

מכתבים שכותבים אבא ואמא בדאגה גדולה, "האם קר לכם?", "האם מנולק מסוגל לעבוד קשה?", ו... "אצלנו הכל בסדר". אף מלה לא נכתבת על שמתרחש שם בלובלין באותו הזמן.

ועוד: "האם יש לכם ספרים?", "האם יש לכם מספיק לבנים?", "מלבדכם אין לנו כלום", ו... "אינכם צריכים לדאוג לנו". ובמכתב אחר כותבת סבתא שפרה ברכות ליום הולדתו של דודי שמואל, ומוסיפה: "כתב ידו של מנולק לא מוצא חן בעיני, האם הוא בריא? תשמור עליו כאח בוגר. אמא".

וסבא משה כותב שכשמגיע הדואר הוא מחפש בכל החבילות, ואין כלום. "מנשק חזק. אבא".

שוב ושוב כותבים סבא משה וסבתא שפרה כי הם כמעט ואינם מקבלים מכתבים מאבי ומאחיו. אבל אצלם כך הם כותבים הכל כרגיל אין חדש וכולם בריאים.

"זה הרי הכל כזבים במכוון או בלית ברירה, שהם כתבו שהכל בסדר", אומר לי אבא, "רק עלינו חשבו, אם יש לנו ספרים. ספרים לקרוא, זה מה שעניין אותם, כשהם בוודאי היו כבר בתנאי חיים קשים כל כך תחת סכנה, בפחד. לא ספרו דבר".

ביוני 1941 עם פלישת הגרמנים לבריה"מ הגיע מן הבית המכתב האחרון.

אחריו פסקו המכתבים.

בדף האחרון באלבום: תמונה של אבא ודוד שמואל ליד הבית "הספולדום", ברחוב פרובוסטבו 19. אחרי שישים שנה.

דבר לא נותר. אפילו קבר, מצבה, שום דבר.

אני אוחות בידי באלבום המכיל את פיסות חייהם האחרונות של דודתי, סבי וסבתי, אבא מנולק מגיש אותו בהתרגשות לנכדיו: לבתי נעמה ולבני נמרוד.

"זו המצבה, זה הזיכרון, זה ישאר". הוא אומר, ואני יודעת שהוא מרגיש מאושר שמצא את הדרך לאחוז בזיכרון בכל זאת, ולהשאירו קיים.

שהנה אבא ואמא כאן קרוב מעבר לאוהל, כאילו שמע את קולם, כאילו הרגיש את חומם. הם שהחזיקו אותו, הם שחימומו אותו שם בקור הסיבירי.

הוא שמר את המכתבים ונשא אותם על גופו כל הדרך חזרה ללובלין, אחרי המלחמה, כשבאו אל הבית הריק, אל ההרס, אל הוודאות הנוראה של מות ההורים והאחות האהובה.

הוא נשא אותם בדרך מלובלין לגרמניה למחנה אונר"א בהמתנה לעלייה, משם בנסיעה למרסיי בצרפת ובתלאות הקשות במהלך ההפלגה באוניית אקסודוס ("יציאת אירופה") בדרכה לישראל, ובחזרה לאחר שגורשו לגרמניה ומשם הפליגו שוב, הפעם בצורה לגאלית לישראל, בשנת 1948.

מן המכתבים לא נפרד אף פעם.

עכשיו הוציאם מן המגירה, לאט ובזהירות פתח את המעטפות המצהיבות, מלטף באצבעותיו את האותיות המרכיבות את שמו של סבא משה בצד האחורי של המעטפה, השם הכתוב בדיו שחורה ומכוסה בחותמת האדומה הנוראה נשר המחזיק צלב קרס, - חותמת השלטון הנאצי.

אבא הביט במכתבים, פתח וקרא שוב ושוב, דמעות בעיניו, "המכתבים לא יחזרו אל המגירה", אמר.

למחרת הלך וקנה אלבום מיוחד, ובזהירות הכניס את המכתבים פנימה. לחלקם כתב תרגום לעברית, כך אני ובעלי, וילדי נוכל לקרוא ולהבין מה כתבו סבא וסבתא ודודה חודשים ספורים לפני שנספו.

בשער האלבום דף לזכרם:

לזכרם של

הורינו שפרה ומשה גרדל,

ואחותנו דבורה הי"ד.

שנרצחו בידי הנאצים במחנה השמדה

ליד העיר לובלין שבפולין.

אוסף מכתבים,

שנשלחו מהבית (לובלין) שבכבוש גרמני,

ל- מחנות העבודה בסיביר שבבריה"מ.

ואחר כך התמונות, ההורים, ההורים עם התינוקת הראשונה דבורה, האח שמואל ואבא עמנואל הקטן. וגם הזמנה לחתונת הכסף:

שמואל גרדל, 1946
Shmuel Gradel, 1946

עמנואל גרדל, 1946
Emanuel Gradel, 1946

שפרה ומשה גרדל יחד עם בתם הבכורה, התינוקת דבורק'ה
Shifrah and Moshe Gradel with their firstborn
daughter, baby Dvorka

דבורה גרדל, 1939
Dvorah Gradel, 1939

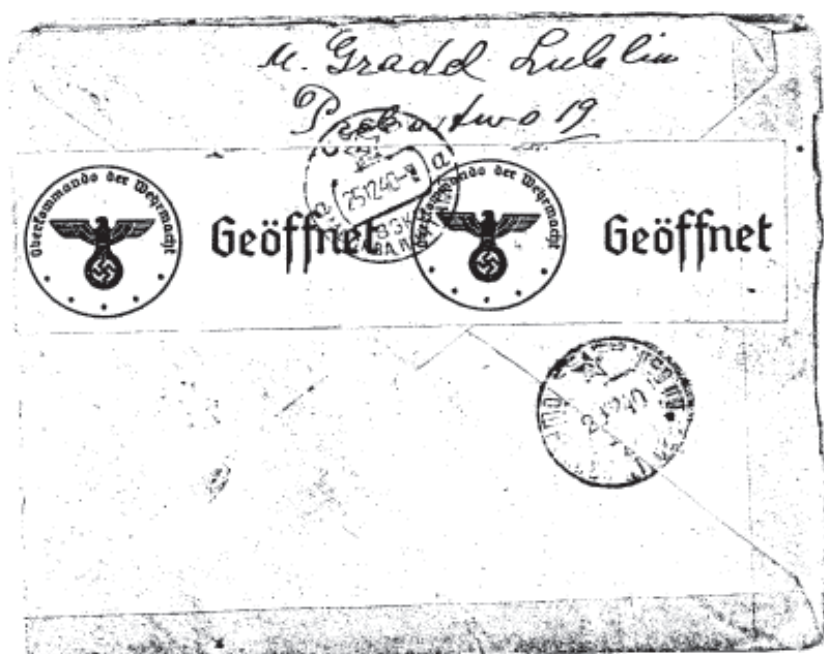
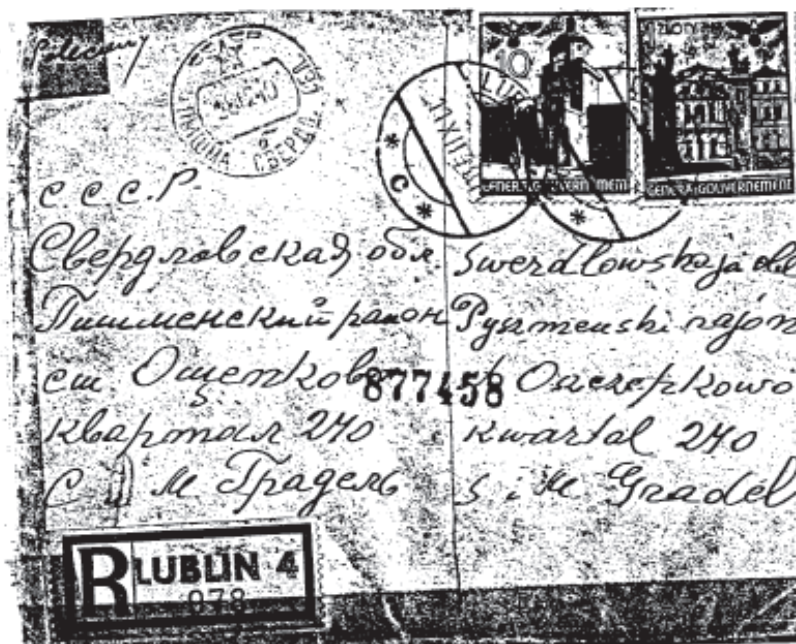

בית חם היה בלובלין: משפחת גרדל בארוחה חגיגית סביב השולחן
 A warm house was in Lublin: Gradel family around the table

"האם קר לכם מאוד?" דאגו
 ההורים.
 שני האחים במחנה עבודה בסיביר,
 1942
 "Is it very cold for you?"
 asked the worried parents.
 1942. The two brothers in a
 labor camp at Sibiria

13.12.1940 מכתב ממשפחת גרדל בלובלין אל הבנים שמואל ועמנואל בברית המועצות

הנמען: שמואל ועמנואל גרדל, סברדלובסק, ברית-המועצות
השולח: משה גרדל, רח' פרובוסטבו 19 לובלין

המכתב שנשלח בתאריך 13.12.1940

Kochane dzieci! Wasz list otrzyma-
liśmy. Jesteśmy zadowoleni że otrzyma-
liśmy jakąś wiadomość od Was. Przez
tę kłopotliwą sytuację niepolożoną. Do-
wiadaliśmy się tego co się stało. Nie smutni-
liśmy, wszystko dobre będzie. Byliśmy rado-
śni że za cały czas przetrwali.
Piszę więcej o siostrze. Jesteśmy cieka-
wi jakiego nowego. Dlaczego przez
taki długi czas nie mi pisałyście?
I was nie słyszeliśmy. Żyjemy.
Co u p. Wanczara. Dzieci są to.
Kochajcie Was
Bogdan

Piszę na posyłku listu wasz
adres i now adres, jak ja pisałem
tak wymagają

3 TY

Kochane dzieci!
Młacieście tutaj wam już
o wszystkim pisałem. O was nie
mało się co martwimy, przede
co u was słychać. So mnie
nie daje spokoju, nie mogę
zrozumieć jak wy wojcie
Mundris do tego dopuścić.
Dokąd się mielibyście kochany
chamulek? czy jest zdrow?
jak wygląda? jak z ubraniami
z bielizną? które byście napisa-
li do Rywki Hirszkorn? może
by wam coś pomogła. Odpiszcie
na wszystko. So jest jedyne non
nieście pewnie pora was nie
nie mamy. Ale trzymajcie się
bardzie dobrej myśli i sercem
zawsze sercem i duszą z wami
wolę was. mocno wam „Młacie”

4 TY

Heunder M. Gradel Lublin
Empfänger S. v. Gradel, Orszepkovo
ul. 270 Sverdlowa ^{104/3 alle} Lublin 4/12 1940

Trochane drzeci!

Nasz pierwszy list otrzymaliśmy
12 i w ten sam dzień odpisaliśmy.
Jesteśmy jeszcze pod wrażeniem
listu, byliśmy przerażeni, nie
oczekiwaliśmy tego, ale stało się.
Dlatego ty tak ^{uważa} piszecie o sobie
Piszecie szczegółowo: ile dni w
tygodniu pracujecie; ile godzin
dłuznie, co wy robicie wieczorami,
czy macie książki do czytania?
Ile zarabiacie, jak z jedzeniem
i co za robotę macie.
To wszystko nam interesuje
Jaki tam klimat, czy bardzo zimno,
Piszcie także czy jest tam

Holoberg, Mandelbaum, Szlizer
i Stecki-Haberlan. Charakter
pisana Mamulka nam się nie
podoba, wygląda jak byłby
chory albo zmęczony, piszecie
prawdę jak Mamulek się
czuje? czy jest wstawia pracować?
U nas wszystko w porządku
zarabiam, wynajęliśmy 2 pokoje
i mamy 165 zł miesięcznie, poco
mam tyle pokoje jak jesteśmy
bez Was. O ile będzie można
wysłemy Wam paczkę, piszcie
co Wam potrzebuje oprócz żywności.
Bądźcie zdrowi i
piszcie dużo

Całuję Was mocno
Wasz ojciec

Do Heu-Sander zaraz napiszę
i podam Wam adres. Od nich
nie ma odpisywać.

13.12.1940 לובלין

ילדים אהובים!

מכתב אחרון קיבלנו ב-10.12 ובו ברגע ענינו חזרה. אנחנו עוד תחת רושם מכתבכם הראשון, אנחנו היינו מבוהלים ולא חכינו לזה. אבל זה מה שקרה. למה אתם כותבים כל כך מעט על עצמכם? תכתבו את כל הפרטים במדוייק. כמה ימים בשבוע אתם עובדים? וכמה שעות ביום? מה אתם עושים בערבים? האם יש לכם ספרים לקריאה? כמה אתם מרוויחים? איך האוכל? ובמה אתם מתעסקים? אותנו זה מאד מעניין. מה מזג האוויר? האם קר לכם מאד? תכתבו גם כן אם יש יחד אתכם עוד אנשים מלובלין, כמו הולצברג, מנדלבאום, ואחרים? הכתב של מנולק מאד לא מוצא חן בעיני, הוא נראה כאילו שהוא חולה האם הוא באמת חולה, או עייף מאד? תכתבו את האמת. איך מנולק מרגיש? האם יש לו בכלל כוח לעבוד?

אצלנו הכל בסדר מרוויחים, השכרנו שני חדרים ואנחנו מקבלים עבורם 165 זלוטי לחודש. בשביל מה אנחנו צריכים כל כך הרבה חדרים אם אנחנו נמצאים בלעדיתם? אם נוכל לשלח לכם חבילה, תכתבו מה אתם צריכים פרט למזון.

תהיו בריאים, תכתבו הרבה,

מנשק חזק -
אבא שלכם.

בחורים אהובים!

את המכתב שלכם קיבלנו, אנחנו שבעי רצון שקיבלנו איזו שהיא ידיעה מכם, בחודשים האחרונים לא היינו שקטים. חשבנו שזה יכול לקרות וזה אכן כך התברר. אבל אל תדאגו הכל יהיה בסדר. ואנחנו נשמח עוד אחרי הזמן הרב שהיינו נפרדים. תכתבו יותר על עצמכם. אנחנו מאד סקרנים לדעת כל פרט ופרט עליכם. למה כל כך הרבה זמן לא כתבתם? אצלנו אין שום דבר חדש, היים. מה עם אדון נוימן? תכתבו לנו לעיתים יותר קרובות. אוהבת אתכם, דורקיה

** תכתבו בהתחלת המכתב כתובת שלכם וכתובת שלנו, ככה הם דורשים.

ילדים אהובים שלי!

בעצם אבא כבר כתב הכל, אינכם צריכים לדאוג לנו, העיקר מה נשמע אצלכם. זה לא נותן לי מנוחה, אני לא יכולה להבין איך דוד מוניו נתן לזה לקרות. איך מרגיש מנולק אהובי? האם הוא בריא? איך הוא נראה? יש לכם מספיק בגדים? לבנים? אולי אתם תכתבו לרבקה הירשהורן? ואולי היא תעזור לכם.

תכתבו על הכל, זה משמח אותנו, פרט לכם אין לנו שום דבר.

תחזיקו מעמד יהיה עוד טוב, תתעודדו.

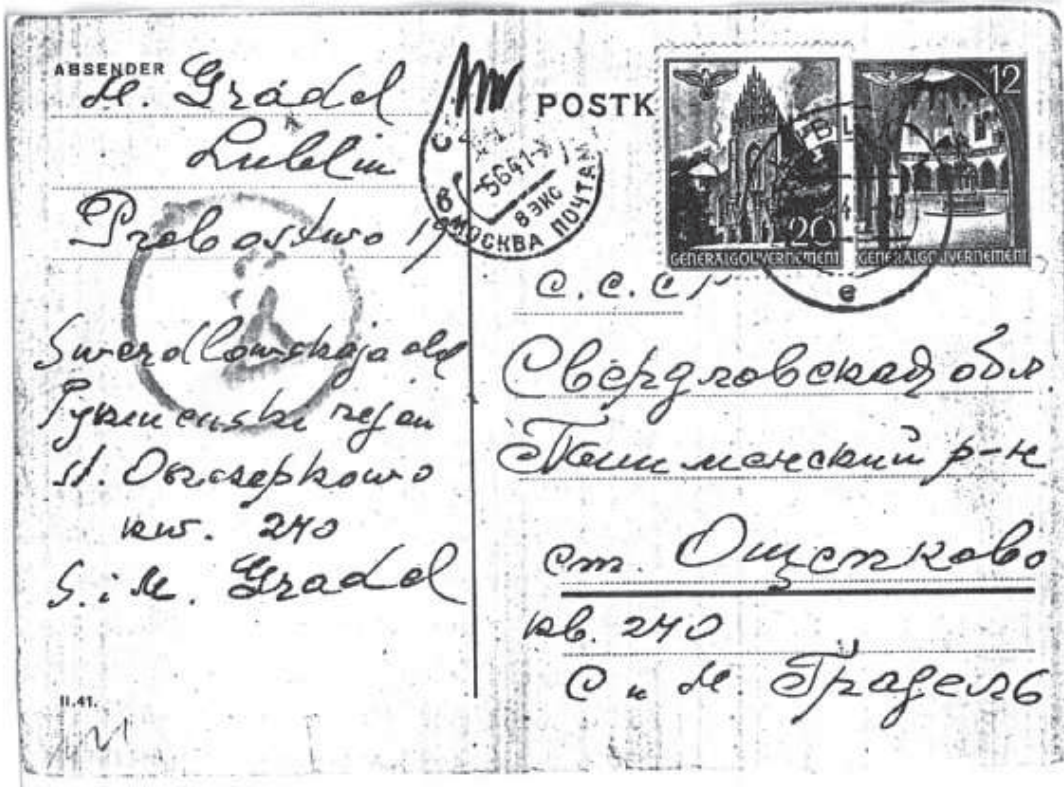
אני אתכם, בכל ליבי,

מנשקת אתכם חזק.

אמא שלכם.

המכתב האחרון

13.5.1941 - מכתב ממשפחת גרדל בלובלין אל הבנים שמואל ועמנואל בברית המועצות

הנמען: שמואל ועמנואל גרדל, סברדלובסק, ברית-המועצות
השולח: משה גרדל, רח' פרובוסטבו 19 לובלין

Kochane Dzieci, Lublin 13.5.1941
 otrzymaliśmy od Was ładnego listu, ostatecz-
 ni list był od H. Nie wiemy czy otrzyma-
 liście drugą paczkę od ziółową choemy
 jeszcze przyśle. Od cici już 3 miesiące
 nie mamy listu, dostaliśmy od niej
 2 paczki żywnościowe. P. Kiciuś też
 otrzymał od niej 2 paczki, że już
 pisaliśmy może już 10 listów. Cicia zwa-
 ter jej pisać, dlatego ona nie pisze do
 nas. Co tychać u Was? Dostajecie listy od
 P. Neumana? U nas jeszcze zimno, mamy
 już 13 maja, a ja może jeszcze swędz i fuder
 jak u Was? Pozdrowienie od Mamusi, Gerla
 i Francka. Caluś, Was mocno kocha i c

לובלין 13.5.1941

ילדים אהובים!

השבוע לא קיבלנו מכם שום מכתב, אם קיבלתם חבילה שניה עם בגדים.

מדודה*, כבר שלושה חודשים אין מכתב. קיבלנו ממנה 2 חבילות עם מזון. תכתבו לה שקיבלנו את החבילות.

כתבנו לה אולי 10 מכתבים וגם דודה איטה* כתבה לה.

מה נשמע אצלכם? האם יש לכם קשר עם משפחת נוימן?

אצלנו מאד קר. כבר 13 במאי ואני לובש סוודר ומעיל פרווה. איך אצלכם?

דרישת שלום מאמא ודורקה וגם מפרנקל.

אני מנשק אתכם חזק,

אבא שלכם.

* שתי דודות מרוסיה, ששלחו מזון ובגדים להורים בלובלין, וגם לשני האחים הצעירים עמנואל ושמואל שברחו והגיעו למחנה העבודה בסיביר.

מכתבים מאובאין כפאן האחמה: זינגר

24 באוגוסט 1940:

נתן זינגר כותב מלובלין

אל אחותו דורה זינגר שבעיר גורקי בברית-המועצות

הביאה את הגלויות למערכת, תרגמה וכתבה

לאוניה זינגר, אלמנתו של נתן זינגר ז"ל

הנמען: דורה זינגר, פוסט רסטנט בעיר גורקי, אזור מוגילבסקי, ברית-המועצות
השולח: תמה¹ זינגר, רינק 10/4, לובלין, גרמניה

1 תמה זינגר היא אמם של נתן ודורה.

Lublin 24.8.40.

Druga Lorcim!
 Tuż kartę z 6.8. dnia otrzymałem.
 Bardzo mi się wesoło i przyjemnie i jętko
 radość. Od kuzynki otrzymałem
 kartę przed 2 tygodniami. Stale
 mam oddaje ukłony niejakie Gut-
 herbst od Ciebie za pośrednictwem
 wem jej brata który jest również
 w Gorkach, pragnął nawet zobaczyć
 Rodzice koniecznie upominając
 się o zdjęcie od Ciebie. Martwiły
 się o Elusia, może ty coś od niego
 masz, napisz o tym. Przed
 miesiącem podarowałem mojej ucie-
 baczce ojciec i matka napisali
 Ci kartę, napisz im ją otrzyma-
 tą w niezdrętwienie. U nas nie
 nowego jętko zdrowi. Ukłony
 od rodziców, Różki, Halki, Anny
 i Twórci koleżanek.
 Ciepły cię Katan

תיאור הגלויה

הגלויה נשלחה בדואר רשום.

פוסט רסטנט פירושו "דואר שמור". המכתבים נשמרים בסניף הדואר המרכזי של העיר עבור נמען שכתובתו לא צוינה.

על הגלויה מופיעות שלוש חותמות:

חותמת דואר המציינת את מקום ויום משלוח הגלויה

- לובלין, 24.8.1940.

חותמת גרמנית ועליה סמל צלב הקרס.

חותמת סובייטית ועליה סמל הכוכב ותאריך הגעת

הגלויה - 20.9.1940.

כתובת הנמען היא העיר גורקי שבברית-המועצות. גורקי הוא השם שניתן לעיר הרוסית ניוז'ני נובגורוד על ידי המשטר הקומוניסטי.

כדאי לשים לב לכתובת השולח: לובלין, ג ר מ נ י ה !

לובלין, 24.8.40

דורצ'יה יקרה!

היום קיבלנו את גלויתך מיום 6.8. אנו שמחים מאוד שאת עובדת ומרוצה. מקובוס¹ קיבלנו גלויה מלפני שבועיים. אנו מקבלים ממך דרישות שלום באופן קבוע מאיזו אישה בשם גוטהרסט (Gutherbst) באמצעות אחיה, שגם הוא נמצא בעיר גורקי. הוא אף שלח את תמונתו. ההורים שלנו מבקשים ממך תמונה בלי דחוי. אנו דואגים מאוד לאלוס². אולי את קיבלת דבר-מה ממנו. אנא כתבי לנו. לפני חודש, בזמן העדרי מהבית, הורינו כתבו לך גלויה. ודאי קיבלת אותה. בינתיים אצלנו אין חדש. אנו בריאים. ד"ש מההורים, מרוז'קה³, מסבתא, מאהרון ומהחברות שלך.

אני מנשק אותך -

נתן

- 1 קובוס הנו יעקב זינגר, האח הצעיר שאף הוא ברח לרוסיה.
- 2 אלוס הנו אליהו זינגר, האח שנמצא בפלשתנה.
- 3 רוז'קה הייתה אשתו הראשונה של נתן. היא נספתה בשואה.

24 במארס 1941:
נתן זינגר כותב מלובלין
אל אחותו דורה זינגר שבעיר גורקי בברית-המועצות

הנמען: די זינגר, פוסט רסטנט בעיר גורקי, אזור מוגילבסקי, ברית-המועצות
השולח: תמה זינגר, רינק 10/4, לובלין, גנרל גוברנמנט

על הגלויה מוטבעות חותמת גרמנית וחותמת סובייטית המציינת את תאריך הגעת הגלויה לעיר גורקי: 11.4.41.

Lublin 24. III. 41.

Droga Jorciu!

Z pryncypu od nas niezależnych nie mog-
 liśmy od razu Ci odpowiedzieć. Jesteśmy
 wszyscy na miejscu zdrowia i cali.
 Nasza żona i córka z Lubart 10.
 umarła przed 2 tygodniami, jesteśmy
 rozpaczeni gdyż bardzo do niej
 przywiązaliśmy się. Co u Ciebie słychać,
 jak Ci przebiega życie i co robisz.
 Po stryżeniu smutku trochę postaramy
 się już powoli przestać. Serdeczne
 witamy od Rodziców, Różki i najmniejszych
 Natan.

חשיבותה המיוחדת של גלויה זו

1. זוהי הגלויה האחרונה שנשלחה מלובלין על ידי משפחת זינגר.
2. בתאריך כתיבת הגלויה, 24 במארס 1941, הכריז מושל לובלין על הקמת גטו לובלין. היהודים מכל רחבי העיר נאלצו להיכנס אל תוך התחום שהוכרז כגטו.
3. יש בגלויה מסר סמוי חשוב: ידידתנו "קורונה" מלוברטובסקה 10 מתה לפני שבועיים. דומה כי הכוונה היא לעסק המשפחתי, בית-מסחר לתרופות וכימיקלים, שנסגר או הוחרם בידי הגרמנים. רחוב לוברטובסקה היה גבול הגטו. הבתים בעלי המספרים הזוגיים ברחוב לוברטובסקה היו מחוץ לתחום הגטו.

לובלין, 24.3.41

דורצ'יה יקרה!

מסיבות שאינן תלויות בנו לא יכולנו לענות לך מיד. אנחנו כולנו במקום, בריאים ושלמים. המכרה שלנו קורונה (Korona) מלוברטובסקה 10 מתה לפני שבועיים. אנו מיואשים כי נקשרנו אליה מאוד. מה נשמע אצלך? איך בעבודה ובכלל, ומה מחוץ לזה? אחרי שהחבילה ששלחנו הוחזרה אלינו, נשתדל לשלוח אותה בפעם השנייה. ד"ש לבית מההורים, מרוז'קה ומהידידים.

נתן

מאי 1939. האחיות דורק'ה (מצד שמאל) עם חברתה בבית החולים בוויילנה
May 1939. Sister Dorka (on the left) with her friend in the hospital at Vilnius [Wilno]

תצלום: פוטו "מודרן", לוברטובסקה 10, לובלין
(Photo "Modern", Lubartowska 10, Lublin)
האב יחזקאל זינגר בלובלין
Father Ezekiel Zinger in Lublin

האח יעקב (קובוס) בלובלין, 1938
Brother Jacob (Kobus) in Lublin, 1938

האח אליהו, מאי 1936
Brother Eliyahu, May 1936

נתן נדד במקומות שונים בפולין. הוא היה מצויד בתעודות מזויפות על-שם סטניסלב לוצינסקי. ביולי 1945 הגיע נתן לארץ. בירושלים מצא את אחיו אליהו. נתן החליט להשתקע בירושלים. ב-1950 נישאו נתן ולאוניה מבית פרנקל מראדום. בתם דורית נקראה על-שם דורה, אחותו של נתן.

מעולם לא נודע לנתן כיצד והיכן מת אחיו קובוס (יעקב). כל חיפושיו אחריו עלו בתוהו.

דורקה נספתה בעת הפצצת בית החולים שעבדה בו (בעיר וילנה).

איך נודע הדבר לנתן?
נתן פגש בתל-אביב חברה של דורקה, בחורה שעבדה יחד איתה באותו בית-חולים וניצלה מההפצצה. היא שסיפרה לו על אודות מותה של דורקה.

אליהו זינגר נפטר בירושלים בשנת 2002.
נתן זינגר נפטר בירושלים בשנת 2004.

איך הגיעו הגלויות לידינו?

אחרי שעלה לישראל, נתן קיבל את הגלויות מאחיו אליהו.

ככל הנראה דורקה ויעקב (קובוס) שלחו אותם אל אליהו, לתל-אביב, כדי לשתף אותו בידיעות שהתקבלו מהמשפחה בלובלין.

משפחת זינגר

נתן זינגר, כותב הגלויות, נולד בעיר לובלין שבפולין. הוא היה הבן הבכור של יחזקאל ותמה זינגר, אחיהם של אליהו, יעקב והאחות הצעירה דורה. נתן היה נשוי לרוזיקה קירשנבלט ואב לשני ילדים קטנים. אביו ניהל בית-מסחר לתרופות וכימיקלים. האח אליהו עלה לארץ-ישראל עוד לפני המלחמה. לאחר שפרצה המלחמה, האח יעקב והאחות דורה ברחו לברית-המועצות. הייתה התכתבות בין בני המשפחה שבלובלין, בברית-המועצות ובארץ-ישראל.

מה עלה בגורלם של בני המשפחה?

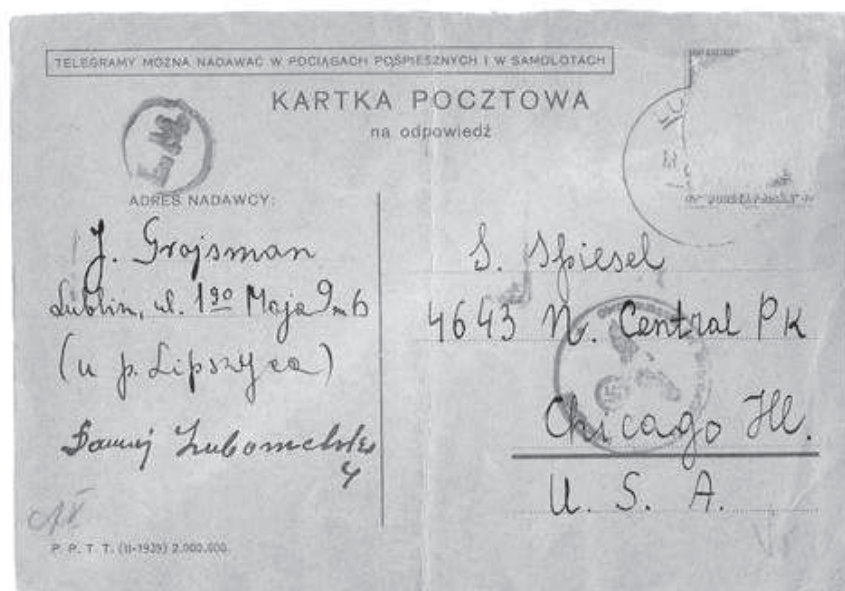
במארס 1942, בערב חג הפורים, גורשו ההורים מבתיהם ונשלחו יחד עם כל יהודי לובלין למחנה ההשמדה בלז'ץ. שם הם נספו. נתן הצליח להציל את עצמו, את אשתו רוזיקה ואת ילדיו, והם עברו להתגורר יחד עם הורי אשתו בעיירה קורוב. יום אחד, בשעה שנתן לא היה בבית, הגרמנים נכנסו לבית, הוציאו את כל יושביו החוצה וירו בהם למוות. כשנתן חזר, הבית היה ריק.

נתן ואשתו הראשונה רוז'קה, 1938.
Nathan and his first wife Ruzka, 1938.

מכתבים מאובאין כפמן האחמה: גרוסמן

זהבה גרוסמן ריינהרץ
הגלויה

הנמען: ס. שפיזל, שיקגו, ארה"ב
השולח: י. גרוסמן, לובלין, רח' אחד במאי 9 (אצל ליפשיץ)

Lublin 8/7 Liebe Schwester und
 Lehrazid! dein Kartel vom 24/III
 haben für erhalten zu meine
 morning jener für fern nicht
 zu machen da rüber haben für
 dein Kartel erhalten jetzt
 Liebe Schwester Ich dank dir,
 sehr das die in meinem Sohn
 denken, Ich lte dich sehr
 das die in in mein Kind
 nicht vergessen! für Liebe
 Schwester leben und fern
 gesund! Liebe Schwester für dich
 kann die ein Paket schicken
 wenn es mehr mir sehr zu
 kommen es ist für mich
 mein Sohn Teitel ist in Dagba
 das heißt Ausland was hast
 du bei dir? Bekomst du
 jetzt Briefe von mein
 Teitel? Schreibe mir
 gleich antwort. bei gegriß
 und gegriß sie auch dein
 Liebe Mann und Tochter
 liebe grüße von mein mein

(בזמן הכיבוש חייבים היו לכתוב גרמנית. זה יותר אידיש, אבל באותיות לטיניות.)

לובלין, 8.7

אחותי האהובה וגיסי,

את הגלויה שלכם מ-24 בדצמבר קיבלנו לדירתנו אחרי שבעה חודשים, כי אנחנו לא שם.

אחותי האהובה, אנו מודים לכם מאוד על שאתם דואגים לשלום הבן שלנו. אנו מבקשים שלא תשכחו את הבן שלנו.

אחותי האהובה, אולי אתם יכולים לשלוח חבילה? מאוד זקוקים.

הבן שלנו, פייבל, נמצא בדומבאס, זאת אומרת ברוסיה.

מה נשמע אצלך? האם את מקבלת מכתבים מיצחק שלי? כתבי לי מיד תשובה.

אנו מברכים אתכם ומנשקים. ד"ש לבעלך. מה שלום הבת?

ד"ש מבעלי ומהילדים,

ציביה

[השנה לא מוזכרת, רק היום והחודש]

”האם את מקבלת מכתבים מיצחק שלי? כתבי לי מיז תשובה.”

על אודות גלויה שנשלחה מלובלין לאמריקה בזמן המלחמה

עם גרמנים בתעשיית העץ וייתכן שידע לדבר מעט את השפה, אם כי ככל הנראה לא ידע ממש לכתוב גרמנית. אפשר שזו הסיבה לכך שהגלויה כתובה אמנם באותיות לטיניות, אך המילים בה הן יותר אידיש מגרמנית.

”לובלין, 8.7”

המילים הראשונות מציינות את המקום והתאריך, אך אין ציון של השנה. אני מניחה שמדובר בשנת 1941. מהמשכו של המכתב אפשר להבין כי המכתב הקודם של סימה מאמריקה הגיע לאחר שבעה חודשים; וכי הם אינם גרים עוד במרכז העיר.

בסתיו 1939 ברח דודי פייבל לרוסיה. בעת כתיבת המכתב הוא לא בלבוב, ויש כבר ידיעה רשמית שאבי יצחק נמצא בשבי הגרמני. מן ההיסטוריה המשפחתית אני יודעת שאבי שלח גלויה להוריו שבלובלין בעקבות ביקור של 'הצלב האדום' אצלו. ייתכן ששלח גם גלויה לדודה באמריקה.

במאי 1940 הייתה הפלישה הגרמנית לצרפת. אבי התנדב בצרפת ליחידות הפולניות שלחמו במסגרת המחותרת בצרפת. איני יודעת היכן לחם והיכן נשבה; אולם אם נשבה באביב 1940, הגלויה הזאת לא הייתה יכולה להיכתב באותו הקיץ.

בקיץ 1942 סבתי ודודתי לא היו בחיים, שכן באפריל של אותה השנה נרצחו סבתי ושתי דודותי בבולז' וסבי עבר למיידן טטרסקי. מכל אלו עולה שיולי 1941 הוא מועד משלוח הגלויה.

”אחותי האהובה וגייסי”

המכתב מיועד לסימה וצירלי שפוזל שחיו אז בשיקגו. סימה היא אחותה הצעירה של סבתי.

בשנות התשעים הגיעה לידינו גלויה שנשלחה בזמן המלחמה על ידי סבי, יענקל-יוסק גרוסמן. הגלויה נשלחה בשם סבתי לאחותה סימה שבאמריקה. דודי קרא ותרגם לנו את הגלויה זמן קצר אחרי קבלתה, והיא הצטרפה לאותם מסמכים מעטים שנתרו לנו ממשפחתו של אבי, משפחת גרוסמן.

על אודות גורלה של משפחת גרוסמן בלובלין בזמן המלחמה סיפר לנו דודי, פייבל-פלק גרוסמן. אחרי המלחמה הוא פגש אדם ששהה יחד עם סבי באותו הבית במחנה מיידן טטרסקי. אדם זה סיפר כי סבי ידע שאבי, בנו, נמצא בשבי; הוא קיבל ממנו מכתבים ואף כתב לו בחזרה. הוא ידע לספר על אודות גורלם של סבי, סבתי ושתי דודותי. אולם זו הייתה **עדות שבעל-פה**, עדות שלעולם היא בגדר מקור שני. דומה כי אותה גלויה שנותרה לנו מעיזבונה של בת הדודה באמריקה היא עדות קרובה ו"חיה" יותר, ועל כן היא כה יקרה ללבנו.

אני מביטה בגלויה שוב ושוב, קוראת את השורות, מנסה ללמוד על עולמם של סבי וסבתי. גלויה אחת ויחידה, לכאורה לא חשובה, שנשלחה לאמריקה מלובלין בזמן המלחמה. הגלויה הזו מגלה לי נסתרות על אודות אותה משפחה שלא זכיתי להכיר. הם כותבים שהם זקוקים לעזרה, הם מבקשים חבילה, מבקשים שלא ישכחו את אבי ומבררים אם קיבלו ממנו מכתב. אלו מילים היכולות להתפרש כצוואה, כתחינה לעזרה, כהבעת דאגה ואהבה.

אני קוראת שורה אחר שורה וחושבת על מה שעבר עליהם. מהרהרת עד כמה חכמו בדעתם מה לכתוב וכיצד לנסח את המשפטים על גבי אותו מקום מוגבל של נייר, נייר שלבטח צפוי להיחשף לגורמים שונים בדרך. מנסה לשער דברים שלעולם לא אוכל לדעת.

הגלויה כתובה גרמנית ומתנוססת עליה חותמת גרמנית. בימי הכיבוש הנאצי חובה הייתה לכתוב בגרמנית. ייתכן שסבי ידע גרמנית יותר מסבתי, וזו הסיבה שכתב הוא במקומה. דודי סיפר לנו כי לפני המלחמה עבד סבי יחד

"את הגלויה שלכם מ-24 בדצמבר קיבלנו לדירתנו אחרי שבעה חודשים, כי אנחנו לא שם."

הם לא מפרטים שהיהודים גורשו מדירותיהם במרכז העיר, אלא רק מציינים "אנחנו לא שם". משפחת גרוסמן גרה ערב המלחמה במרכז העיר: רחוב קרקובסקי פשדמישציה מספר 53, דירה 12. הכתובת המצוינת על גבי הגלויה היא רחוב 1 במאי מספר 9, דירה 6, אצל משפחת ליפשיץ. הדוד סיפר שהם הכירו את משפחת ליפשיץ עוד לפני המלחמה. מעניין לשים לב לכך שרחוב זה לא נמצא בתחום הגטו. הגלויה שבידינו נכתבה מהכתובת החדשה הזו.

"אחותי האהובה, אנו מודים לכם מאוד על שאתם דואגים לשלום הבן שלנו. אנו מבקשים שלא תשכחו את הבן שלנו."

סבתי וסבי מבקשים מהאחות ומהגיס באמריקה לא לשכוח את בנם שנמצא בשבי. ואולי הכוונה היא ל"בנים" שלנו, משום שבהמשך ישנו פירוט על אודות הבן הצעיר שברוסיה. אולי רצו לומר, "אם יקרה לנו דבר-מה, אל תשכחו את הבן שלנו."

אחרי המלחמה הדודה סימה מאמריקה שמרה על קשר עם שני האחיינים שלה. מיד אחרי המלחמה היא שלחה להם שתי פודריות כדי שייתנו אותן במתנה לכלות שימצאו. דודי נישא ראשון; כשהורי נישאו, ניתנה לאמי הפודרייה. הדודה סימה מאמריקה נהגה לשלוח חבילות לפולין ולישראל. אפילו בצוואתה הזכירה את האחיינים שלה ומשפחותיהם, זמן רב לאחר שאבינו כבר לא היה בחיים.

"אחותי האהובה, אולי אתם יכולים לשלוח חבילה? מאוד זקוקים."

משפט זה ודאי נשקל היטב על ידי סבתי וסבי. בקשת עזרה היא תמיד עניין שדורש מחשבה על אודות הניסוח. הם כותבים שהם זקוקים לעזרה, אך לא מפרטים. הם מציינים "מאוד זקוקים", ואני מנסה לחשוב באיזה מצב היו. הם היו אלה שנהגו לארוך זמן לעזור לבני-משפחתם ולא לקבל עזרה מהם. את האחות סימה ובתה הם אירחו בביתם במשך תקופת-מה לאחר שהבעל והאבא נסע להסתדר באמריקה.

"הבן שלנו, פייבל, נמצא בדומבאס, זאת אומרת ברוסיה."

ייתכן כי עד עכשיו חששו לספר שהבן הצעיר פייבל הוא ברוסיה. כבר בתחילת הכיבוש הגרמני, אחרי שהגרמנים לקחו אותו לעבודה, החליטה סבתי שהוא יברח ללבוב לאחיה. אחרי זמן-מה הלך הדוד לעבוד במכרות המלח, ואולי המקום הזה הוא "דומבאס". מאוחר יותר הוא התגייס לצבא האדום, ככל הנראה לאחר הפלישה הגרמנית לרוסיה. אולם הם לא היו מעזים לספר שיש להם בן בצבא האדום. אני מניחה שבקיץ של שנת 1941 עדיין לא שרת דודי בצבא האדום. בתחילת שירותו הצבאי היה הדוד מוצב בוולדיווסטוק. לאחר מכן הועבר לחזית פולין ושם נפצע. בכל אופן, מן העובדה שהם יודעים כי הבן ברוסיה, אני מניחה שהם קיבלו ממנו מכתבים לכתובת של משפחת ליפשיץ.

"מה נשמע אצלך? האם את מקבלת מכתבים מיצחק שלי? כתבי לי מיד תשובה."

סבתי מתעניינת בשלום אחותה ומגלה את דאגתה לאבי, יצחק. זו דאגה אימהית לבן אהוב כל כך, בנה הבכור. זהו הבן שהלך לצבא הפולני אחרי גמר לימודיו בגימנסיה הומניסטיקה, הבן שנסע ללמוד בפריז ובאותה התקופה נמצא בשבי הגרמני, הבן שאין שומעים ממנו וכה דואגים לו. ייתכן שנהג לכתוב גם לדודה באמריקה. אני קוראת את המילים הללו וכמו שומעת את צעקתה החרישית: "יצחק שלי".

אבי שרד את השבי ופגש את אחיו לאחר המלחמה. לפי סיפורי הדוד פייבל היה יצחק אבינו אהוב מאוד על אמו.

"אנחנו מברכים אתכם ומנשקים. ד"ש לבעלך. מה שלום הבת?"

ניכר כי ישנה היכרות קרובה עם המשפחה באמריקה, וזאת כנראה בעיקר בגלל העובדה שהאם והבת גרו אצלם. הם שואלים לשלום הבת היחידה, זו ששמה בפולין היה פייגה ושמה באמריקה פלורנץ. לאחר המלחמה היינו מקבלים תמונות של הבת וילדיה. שניים מבניה גרים באמריקה ואחד בארץ - בכוכב יאיר, סמוך למקום מגוריו של אחי יעקב.

הגלויה הזו מספרת סיפור של חיים, לפני מותם של בני המשפחה שלי. זהו מסמך נדיר שמלמד על קיום תקשורת וערבות הדדית עם העולם שמחוץ לאירופה. אולם יותר מכול הגלויה היא המסמך היחידי שנותר מסבי, מסמך הכתוב בכתב ידו, מתקופת המלחמה בלובלין.

זהבה גרוסמן ריינהרץ
אביב 2009

תודות

- לשרה ברנע על התרגום לעברית
- לענת מתניה-ביטנר על תרגום הגלויה לאנגלית
- לקרולין ארוניס-ריינהרץ על העזרה והעריכה
- לנטע אבידר על העידוד והתמיכה

”די”ש מבעלי ומהילדים,

[על החתום] ציביה”

מכאן אנחנו למדים שהמכתב נכתב בשם סבתי ציביה. סבתי נקראה ציביה; שמה הפולני היה צלינה, כפי שציין דודי; ואולי נקראה גם צילה. בעת המלחמה היו בלובלין יחד עם ההורים גם שתי הדודות שלי, אחיותיו של אבי. דרישת השלום מהילדים מתייחסת אליהן. האחות הגדולה הייתה פלה והצעירה לולה. הן היו אז בראשית שנות העשרים לחייהן.

אני נושאת את שמותיהן של שתי הסבתות. בתעודת הלידה שלי מופיעים השמות הפולניים שלהן; השם השני הוא צלינה. כאשר עלינו לארץ תורגם שמי לעברית, ואמי השאירה לי רק שם אחד מתעודת הלידה. כך נשמט השם צלינה משמי.

קיץ 1941 בגטו לובלין. רחוב צירולניצה הומה אדם Summer 1941. A crowd in Cyruliczka Street

תמונות מגטו לובלין

צולמו בשנת 1941

תיאטר NN והאוסף

בסתו 2007 נודע לתיאטר NN כי המוזיאון הגרמני-היסטורי בברלין מחזיק בין האוספים שלו גם אוסף של תצלומים שצולמו בגטו לובלין. אוסף התצלומים שכלל 70 תצלומי צבע נרכש ע"י תיאטר NN. התצלומים מראים את חיי היום יום בלובלין בתקופת הכיבוש הגרמני.

אוסף הצילומים מוסר את הוויית החיים בגטו. זהו סימן חיים אחרון מיהודי לובלין. מבט אחרון על חייהם זמן קצר מאד לפני כליונם המוחלט. אלה תמונות פרידה. אל בני הדור הראשון אנו פונים בבקשה מיוחדת: אם מוכרים לכם האנשים או הסיטואציות - אנא ספרו.

שער גרוזדקה Grodzka Gate

רקע היסטורי

במרץ 1941 הכריז צרנר, מושל לובלין על הקמת גטו לובלין. הגטו התקיים עד מרץ 1942.

הצלם

מקס קירנברגר - צלם ומורה לצילום, היה במלחמה קצין מודיעין בצבא הגרמני. בקיץ 1941 שרת בלובלין וצילם את החיים בגטו.

מה יש באוסף

הוא צילם את החיים בגטו. סצנות מחיי יום יום. הצילומים כולם צילומי חוץ: הוא צילם ברחובות, בשכונות, בשווקים. שומעים את ההמולה. הרחוב כל הזמן מלא. יש התרוצצות, מסחר, שוק. נושא הצילום שלו הוא אנשים: בודדים, זוגות, קבוצות. לעתים העמיד אנשים לצילום. הם נצבים חזיתית ומסתכלים אל המצלמה. לעתים תפס רגעים של חיים אמיתיים לא מבוזבזים ולא מושפעים מנוכחות הצלם. הוא תיעד את החיים בגטו כפי שהם. הוא צילם לפי נושאים: הזקן הלבן, אמהות, פורטרטים של אנשים וקבוצות. האנשים מוצגים על רקע של מבנה, או בתוך רחוב, ככר, שוק.

מה אין באוסף

אין התעללויות. אין חיילים גרמנים. אין רעב נורא. האנשים הם רזים, לובשים בגדים ישנים ומנסים לשמור על צלם אנוש. אין דמוניזציה של היהודי. אין הלעגה, אין הגחכה של היהודי.

אופי הצילומים

נקודת המבט שלו היא אנתרופולוגית. אמנותית. הוא בנה קומפוזיציות, הוא התייחס לאור וצל. הוא התייחס לדמויות פולקלוריסטיות.

<http://www.tnn.pl/pm,2622.html> NN את האוסף השלם של התמונות ניתן לראות באתר של תיאטר NN

Nowa Street נונה

A woman selling pancakes מוכרת הליבות

Photos: Max Kirnberger/DHM

In the ghetto בתוך הגטו

Waiting for water תור למים. וילד בחליפת מלחים מחייך למצלמה

ישב הזקן לנוח על שפת המדרכה. עמד הצלם לצלמו. מאחור הגיח ילד יחף, מציץ אל המצלמה. מחיין. סקרן.
Tired man and a child

אמהות Mothers

נך סומונו היהודים בלובלין: מגן דוד כחול על סרט לבן קשור על השרוול
Young Jew with the marked ribbon around his arm

שולה קופף

היא לא דברה ולא סיפרה -

חייה של חנה קופף מלפני המלחמה

חנה ואהרון קופף, 1946-1947
Hana and Aron Kopf, 1946/47

לשצוב. מתברר שזה לא מדויק. תאריך הלידה, 15 ביולי 1919, גם לא נכון.

כמה אחים ואחיות היו לה?
היא לא סיפרה.

היו אחים ואחיות. ישנן שלוש תמונות בודדות בשחור-לבן של אחד מאחיה, בחור צעיר בעל שיער מקורזל האופייני למשפחה, אותו שיער שעבר בירושה לילדיה ונכדיה. היא סיפרה שזה היה אחיה והראתה את התמונות לילדיה. אלה הן התמונות היחידות ששרדו. יכול להיות שהיה לה קשר מיוחד עם אותו האח. פעמים רבות היא סיפרה לבנה זאב שהוא דומה לו.

חנה פרוינד קופף הייתה אישה חזקה שהליכותיה רכות, בעלת כוח רצון של ברזל, שופעת טוב ונדיבות. בראש מעייניה הייתה עשייה למען ילדיה ולמען אחרים. היא הרעיפה אהבה על הסובבים אותה. אבל כל כך ביטלה את עצמה ורגשותיה, ולכן לא סיפרה לילדיה פרטים

"אישה טובה", אומרים בהתרגשות על חנה קופף, אף שחלפו כבר 25 שנה מאז מותה.

"הצילה את חייה", אומרת שכנה לשעבר שאני פוגשת בחתונה.

"הייתה בשבילי כמו אחות הכי טובה, כמו אימא", אומרת קרובת משפחה מחיפה בעיניים דומעות. אבל אם תשאלו על חייה לפני המלחמה של אותה אישה טובה, לא תקבלו תשובה אפילו מילדיה. מה כן ידוע לנו?

שמות ההורים, וולף פרוינד והינדה לבית קריגר, חרותים על מצבתה בבית העלמין של בת-ים. היא נטמנה בו בטרם עת בגיל 58, צעירה יותר מבתה אילנה בזמן שנכתבות שורות אלה.

אבל היכן נולדה? בתעודת המעבר שלה מפולין, עמה חצתה את אירופה ועלתה על האונייה "מדיתרנין" בוונציה יחד עם בעלה ושלושת ילדיה, כתובה העיר

בסיסיים ביותר על עצמה ועברה. לא סיפרה מאומה על חייה לפני המלחמה.

איש ממשפחתה של חנה לא שרד את המלחמה. היא הייתה היחידה. נראה שלא ידעה בזמן שכרעה ללדת בבית חולים **בלובלין**, ב-24 במאי 1948, שבדיוק באותו היום, שש שנים קודם, הגרמנים רצחו את משפחתה במחנה ההשמדה בלז'ץ. צער נמהל בשמחה הגדולה. הנה חיים חדשים, תינוקות יהודיה, דבר נדיר ויקר, וכל כך הרבה קרובי משפחה שנכחדו זועקים להנצחה. אילנה נולדה רק שלוש שנים אחרי תבוסתה של גרמניה ועשרה ימים אחרי הכרזתו של בן-גוריון על מדינת ישראל.

חנה החליטה להנציח את זכר אמה, הינדה, שנולדה ונרצחה בחודש מאי בהפרש של 48 שנים. **בלובלין**, בשנים שאחרי המלחמה, נָשם יהודי דוגמת הינדה היה אות קלון בלתי נסבל. חנה נתנה לבתה שם נוסף; שם שגם הוא מתחיל באות ה', הלה; שם שעמו תוכל ילדה יהודיה לחיות בפולין. תחת השם הזה הלכה הילדה לגן, וזה השם שהשתמשו בו הילדים הפולנים שהציקו לילדה היהודיה. זה היה שמה גם בבית הספר, אז קיבלה צלב על חוט דקיק שחור כדי לכרוך אותו סביב צווארה. כשחזרה הביתה, חנה מרטה ממנה את הצלב וזרקה אותו לפח. כשנולד בנה הראשון, ב-16 בינואר 1950, קראה לו חנה על-שם אביה, וולף - אבל בגרסה פולנית אשר התאימה לזמנים של אחרי המלחמה, ולדימיר. כאשר נולד הבן השני, היה זה תורו של בעלה אהרן להנציח את משפחתו: יהודה נקרא על-שם הסב, ובפולנית יורק.

"היא הייתה בערך בת 17 כשפרצה המלחמה. לא סיפרה לנו כלום על הבית, על האחים והאחיות", אילנה אומרת בעצב. "יש לי כל כך הרבה שאלות, ואין את מי לשאול. אני מרגישה חור בפנים שעכשיו יש לי צורך למלא."

ביקור אצל חנה רודולר

חוט דקיק כדי לתפור תשובות לכל השאלות (הלוא חנה ידעה לתפור היטב, מזה התפרנסה) מצאנו, אילנה ואני, אצל קרובת משפחה בנתניה. היא לא יודעת להסביר בדיוק את קרבת המשפחה. כמו שאר הנשים שהכרנו לאחרונה ממשפחת קריגר, חנה רודולר היא אישה קטנה, עדינה, קצת שברירית, בעלת קול שקט ונעים, משדרת אצילות.

"את דומה לאימא שלך", היא אומרת לאילנה כשאנחנו נכנסות. בגיל 85 חנה רודולר היא אישה עסוקה, מתנדבת בעיריית נתניה, ב"קו החס" וביאגודה למלחמה בסרטן ולומדת פעמיים בשבוע תנ"ך והיסטוריה במכללה

למבוגרים. כמה תעודות הוקרה תלויות על הקיר. היא מזמינה אותנו לשבת בסלון המטופח, מכינה קפה ומגישה עוגיות. הדירה מצוחצחת ומבריקה כמו אצל הקריגריות האחרות - "בעלבוסטיות" כולן. במשך הביקור אילנה מוצאת עדות מוחשית לכך שאמה ביקרה בדירה בנתניה: בשירותים נמצא מתקן דקורטיבי מפלסטיק ירוק עבור גלילי ניר טואלט, מתקן שאמה תפרה לפני עשרות שנים בזמן שעבדה במפעל קטן ברחוב אלנבי. "היא תמיד הייתה מביאה משהו. לא אהבה לבוא בידיים ריקות", מספרת הבת-דודה.

היא ו"חנה פייגה" נולדו באותה השנה, 1922, היא מספרת. אילנה ואני מחליפות מבטים. את השם "חנה פייגה" אנחנו שומעות כאן בפעם הראשונה. עוד מסתבר לנו כי חנה פייגה לא נולדה בלשצוב כפי שכתוב בדרכון, אלא בכפר סמוך ושמו פיינינין (בת-דודה אחרת, שרה מחולון, מאמתת זאת).

"אולי זאת הסיבה שמשרד הפנים בפולניה לא מצא זכר לתעודת הלידה של אימא שלך", אני אומרת לאילנה. חנה רודולר, האישה שבדירתה בנתניה אנחנו יושבות, גדלה בכפר אחר - הכפר יירצוב אשר נמצא תשעה קילומטרים דרומית-מערבית לפיינינין.

"לפעמים היינו נפגשות בשבתות באמצע הדרך אצל חברה בכפר לובז'ה (Lubcze). הייתי הולכת שלושה או ארבעה קילומטר ברגל, וחנה הייתה באה לקראתי מהכיוון השני. היא הייתה גבוהה ממני, והיה לה גוף יפה. לפעמים חולי, אחותה הצעירה, הייתה באה יחד איתה."

אני ואילנה מחליפות מבטים. הייתה אחות, וקראו לה חולי. צמרמורת עוברת בגוף שלי. אנחנו שומעות זאת בפעם הראשונה.

מסתבר שאם רק תתאמץ ותגיע לנתניה, ותעלה קומה אחת בבניין שבשדרות ירושלים, יתברר לך שלחנה הייתה אחות ושמה חולי.

"אני חושבת שהם היו ארבעה ילדים: חנה, חולי ושני בנים. האבא היה גבוה עם זקן. הוא היה רזה, סוחר, כי ככה היו. אני חושבת שהוא מת לפני המלחמה."

חנה רודולר לוקחת נשימה עמוקה כדי לאגור כוח. הסיפור בוקע ממנה בשטף, בקצב סטקטו, ללא הפסקה.

"הגרמנים נכנסו ביום כיפור 1939. אנחנו רצינו לברוח, אבל אבא שלי היה קשור למשפחה. אבא שלח את האח שלי הגדול, יוינה, לדודה הינדה ולדוד מנדל קריגר בגושציץ' לשאול אותם מה לעשות. אבא כבר הכין לנו דירה ברובנו, שיהיה לנו לאן לברוח. המשפחה שלחה תשובה. הם אמרו (את מבינה אידיש?): 'זיצען, עסען,

חנה רודולר (באמצע השורה האחורית) ומשפחתה לפני המלחמה
Hana Rodeler (in the middle of the last line) and her family before the war

שהיה חייב להורים שלי הרבה כסף. חציתי את הגינה ליד הבית שלנו, והוא אמר לי, "את יהודונת, מה? את עדיין בחיים?" אני מצטערת שאחרי המלחמה לא כתבתי

לגוי הזה שכן, אני עדיין בחיים.
"חולי, אחותה של חנה, הייתה עם יוסף, הדוד, אצל פריץ אחר בפודלדוב. דרך השדות הלכתי לפודלדוב. ידעתי שהיא שם, ובאמת הצלחנו להיפגש. ביוני הכרתי בחורה בטומשוב שהייתה דומה לגויה. היא סיפרה שיש לה מישהו שיכול לסדר ניירות, תעודות לידה מזויפות של ארים. כמה זה עולה? 600 זלוטי. הבאתי תמונה, והיא סידרה לי תעודה. סיפרתי לחולי, שהיה לה שיער בלונדיני, על התעודה שהשגתי. רציתי לברוח יחד איתה. גם היא הזמינה תעודה. נאלצנו לחכות לתעודה שלה."
היא נחה לכמה שניות.

"לילה אחד היה לי חלום."

חנה רודולר קמה מהכיסא ונעמדת לפנינו. מילים לא יספיקו. היא חיבת להמחיש.
"חלמתי שאני עומדת ליפול לתוך בור," היא אומרת

גורנישט טייט, ויד דה דייטש גורנישט טיעיס. (ישבו, תאכלו, אל תעשו כלום, והגרמנים לא יעשו לכם כלום.)

"בערב שבועות, ב-1942 (במאי), אספו את היהודים מהסביבה בעגלות עם סוסים ולקחו אותם לטומשוב לבאראק (מחסן) גדול. זרקו לנו לחם דרך החלון. הייתה לי חברה, גולדי. אמרתי לה, 'גולדי, קימט, בואי נברח.' היא לא רצתה, פחדה. אמרתי לאבא שלי, 'טאטע, אני בורחת.' והוא ענה לי: 'אם את יכולה, תצילי את עצמך.' קולה של חנה נחנק. "אלה היו המילים האחרונות של אבא שלי. בשתיים בלילה הדלת נפתחה, ואני זחלתי משם על ארבע דרך חוט התיל. בבוקר לקחו את כולם לבלז'ץ והרגו אותם.

"ברחתי 15 קילומטר לגויה שהכרתי והתחבאתי באסם אצלה כמה ימים. שמעתי על פריץ בלובז'ה בשם חיימסקי. הייתה לו חווה גדולה, ותמורת 1000 זלוטי הוא היה יכול לתת נייר שמשחרר אותי מבלז'ץ. היה לי כסף, כי היינו עשירים. אחר כך ראה אותי שכן אחד, גוי,

ונשענת לצד, ידיה מורמות כאילו היא מאבדת שיווי משקל ועומדת ליפול, משחזרת את החלום כאילו חלמה אותו אמש.

"ופתאום רוח דחפה אותי מפי הבור ולא נפלתי." היא אומרת ומתיישרת. "בבוקר היה לי אותו חלום שוב. למחרת ראיתי דרך החלון את הגסטפו מגיע לטומשוב ונכנס לבית שבו גרנו, אני ויהודים אחרים. חשבתי שאני כבר מתה. חייל גסטפו עמד בדלת וחסם אותה עם הידיים." חנה רודולר מדגימה איך עמד החייל וממשיכה לספר בקול רועד.

"גרים פה יהודים?" הוא שאל. באותו הרגע אמרתי, "אני פולניה. באתי רק לבקר אותם." לא היה לי טלאי על הבגד וחמקתי מתחת הידיים שלו. לחייל עם הרובה שעמד בחוף אמרתי שאני פולניה, ושהחייל בפנים שחרר אותי. את כולם הרגו שם ליד הבית. אולי בגלל החלום ניצלתי. אתן מאמינות?" היא שואלת ולא מחכה לתשובה. "סיפרתי לקרובת משפחה אחת, והיא אמרה לי 'את כבר תישארי בחיים.'"

"ב-16 ביולי הפריץ של פודלדוב, זה שאצלו התחבאו חולי ויוסף, הזמין את הגסטפו. הם עבדו אצלו כל התקופה, והוא ידע שככה לא יצטרך לשלם להם. חולי, יוסף ועוד 16 אנשים שהיו אתם ברחו לשדה והתחבאו בחורבה שעמדה שם. אבל הגרמנים מצאו אותם והרגו את כולם במקום. אמרתי לעצמי שאם אשאר בחיים, אני אזכור את התאריך הזה. יוסף וחולי נהרגו, וגם אחיה של ציביה (עוד קרוב משפחה מבית קריגר) עם אשתו ושני ילדים. אתם מאמינות?"

שעת דמדומים. שעון מצלצל בטון צורם. בסלון של חנה רודולר בנתניה הסיפור מתגלגל לו. על אותה הספה שאני ואילנה יושבות ובידינו קפה ועוגה ("וואולי תאכלו גם תפוח?") ישבה גם חנה פייגה כשהגיעה לארץ ישראל והחלה לחפש את קומץ קרובי המשפחה שנשארו בחיים. בחדר הזה שמעה כנראה בפעם הראשונה איך רצחו את אחותה חולי ואת דודה יוסף ב-16 ביולי 1942. אולי כבר אז החליטה לא לספר לעולם לילדים על מה שקרה. מידע, פרטים, עובדות על חייה של חנה לפני המלחמה הם מוצר חמקמק, בלתי ניתן לתפיסה - כמו נייר עתיק שמתפורר בנגיעה קלה. בנות הדוד היו ילדות צעירות כשפרצה המלחמה. לא כולן חיו באותו המקום. הזמן שוחק את הזיכרון.

בכל ביקור אני ואילנה "שלפנו" עוד פרט, עוד שביב, עוד עובדה, כמו היינו ארכיאולוגיות השואפות לאחד שברים של חרס מתקופת עתיקה. כל פרט הוביל אותנו צעד

קטן נוסף אל המטרה - למצוא את השמות של האחים ואחיות של חנה ולרשום אותם ביד ושם! לא ייתכן שנרצחו, ושםם נעלם כאילו לא היו. **אבל איך מוצאים תעודות לידה של ילדים שנרצחו לפני יותר מ-60 שנה, אם לא יודעים לא את שמם ולא את תאריכי הלידה שלהם?**

מעט מאוד ידוע על ילדותה של חנה. משפחתה הייתה דתית כמו כולם וענייה כמו הרוב. בת-דודה אחת מעלה זיכרון עמום ומספרת שאביה של חנה מת עוד לפני המלחמה (יתברר שזה נכון). אחת אומרת שלחנה היה אח גדול (גם זה נכון), וייתכן שהוא היה בוורשה (אולי). בשבתות, כשמזג האוויר אַפְשָׁר, חנה אהבה לצעוד לכפר סמוך ולהיפגש עם חברות בגילה, לרבות הבת-דודה שגם לה קראו חנה (מנתניה). הן אהבו לדבר, לצחוק, לשיר שירים באידיש.

חנה נולדה לזמנים קשים. שנתיים לפני הולדתה, בתום מלחמת העולם הראשונה ועוד לפני שהתייצב השלטון במדינת פולין העצמאית, נפלו יהודי לשצוב בידי גייסותיו של הגנרל האוקראיני בולק בלחוביץ'. ב-5 בספטמבר 1920 אסרו החיילים הקוזקים את רב הקהילה, ורק לאחר שקיבלו כופר בסך 20,000 רובלים שחררו אותו. חמישה ימים אחרי זה רצחו אישה, פצעו 60, אנסו כמאה נשים ונערות ובזזו רכוש. רבים התרוששו ועזבו את העיירה.

בשנים שאחרי מלחמת העולם רוב היהודים התפרנסו בדוחק ממסחר זעיר, מרוכלות וממלאכה. כשמונים אחוזים מ-1200 תושבי לשצוב היו יהודים. בכפרים שמסביב, כמו למשל פינינין, היחס היה הפוך. ב"מדריך לעסקים בפולין" שפורסם ב-1929 מוזכרות כמה חנויות בלשצוב שהיו שייכות למשפחת קריגר. כל החנויות בעיר, למעט אלה שמכרו בשר חזיר, היו יהודיות.

בעיירה היה בית-כנסת מפואר בסגנון הבארוק. הוא נתרם בסוף המאה ה-16 בידי שליט לשצוב כהוקרה ליהודים שסייעו לו למצוא את בנו. בלשצוב היה מספר רב של "שטיבעלך" חסידיים.

"אם מישהו מהצעירים היה קצת יותר מודרני, הוא שמר את זה בסוד," אומרת הבת-דודה ציפורה. הבת-דודה חנה רודולר מספרת שאביה היה מחסידי בעלז.

"הייתי בערך בת חמש והקשבתי להורים שלי מדברים. ההורים רצו לבנות בית ולא ידעו אם לבנות בפולניה או לנסוע לישראל. הם נסעו לרב לבעלז (27 קילומטר) כדי לשאול אותו. הוא אמר שאין מה לנסוע לישראל. אבל

פרצה מלחמה, ואת הרבי מבעלו הבריחו לישראל. הוא נשאר בחיים, ואבא שלי לא. איך אני נשארתי בחיים? זה רק גורל."

משה קריגר, הסבא המשותף של חנה והבנות-דוד, היה יהודי מכובד ומלומד, דיין בבית דין הרבני. כשנפטר הרב הזקן של לשצוב, רצו שמשה קריגר יקבל את הרבנות. אבל הוא סירב, ועד מותו היה דיין.

"כאשר הוא נפטר, כולם סגרו את החנויות והלכו ללוויה שלו, מספרת ציפורה. "המשפחה היו מיוחסים בגלל הסבא. מאוד דתיים, עם פאות וזקנים. כל העיירה הייתה, אפשר להגיד."

בפינינין לא היה בית-ספר. סביר להניח שחנה למדה בפודלוב, כשלושה קילומטרים מהבית. מהסיפורים של בנות הדוד אפשר לדמיין את ילדותה של חנה.

הבת-דודה מנתניה, חנה רודולר, סיימה שבע כיתות בהצטיינות. היא מספרת איך המורה הפולניה הייתה מזמינה אותה לכתוב על הלוח. בכיתה היו 30 תלמידים, שמונה מהם יהודים.

"את, יהודונת, בואי תגשי ללוח, היא משחזרת. "זה היה כמו מחט בלב."

לא ידוע כמה כיתות חנה סיימה, אבל בטוח שמגיל צעיר הייתה חייבת לעבוד לפרנסת המשפחה. שנים לאחר מכן תהיה השכלת ילדיה נר לרגליה ושאיפת חייה. היא עבדה יום ולילה כדי שלילדיה לא יחסר מאומה, ובראש סדר העדיפויות שלה עמד נושא הלימודים.

שלוחות של משפחת קריגר היו מפוזרות בכל הכפרים והעיירות בסביבה.

ציפורה זוכרת שבדרך לחופשת הקיץ בקרסנוברויד הם היו עוצרים ללילה אצל הדודה של חנה, שיינדל.

"היא נתנה לכולם ארוחת ערב, מקום לישון וארוחת בוקר. הם היו אנשים מאוד אדיבים, אירחו אנשים זרים כדי לקיים מצווה."

(אולי מהדודה שיינדל למדה חנה לארח מכל הלב?)

ציפורה מחבקת את אילנה בחום עוד בדלת, כשאנחנו באות לבקר. "כמה שאת דומה לאימא שלך," היא אומרת.

לקראת ביקורנו היא הכינה מבעוד מועד תמונה בשחור-לבן שחנה שלחה מלובלין אחרי המלחמה למשפחה בארץ. בתמונה אפשר להבחין כי היא בהריון מתקדם (עם אילנה). "התמונה הגיעה אלינו לקפריסין," ציפורה מספרת.

ועוד תמונה, צילום משפחתי נדיר שצולם בגטו ורואים בו את בני המשפחה עונדים טלאי עם מגן דוד על זרועם. גבר מזוקן ולראשו כובע בנוסח חסידי, לידו אישה עם

"שייטל," הפאה הנוכרית שחבשו נשים דתיות. שלושת ילדיהם עומדים מאחוריהם, שתי בחורות צעירות וילד שנראה כבן עשר.

"אני אתן לכם את התמונה. הילדים שלי לא ידעו מי זה ויזרקו," היא אומרת ללא מרירות. עובדה וזהו. "חמישה הם היו," היא אומרת. "בן הדוד נשאר אצל הנאצים. פרומט נפטרה פה בישראל. לאה, פייגה, משה ומנדל אצל הנאצים, וגם ברל נשאר אצל הנאצים. משה נהרג בהפצצות, כשרק התחילה המלחמה. פייגה הייתה מוסתרת עד הרגע האחרון אצל גוי, שחשב שאחרי המלחמה הוא יקבל את תחנת הקמח והמאפייה שהייתה למשפחה. אבל לקראת סוף המלחמה שמעו בכפר את הרוסים מתקרבים. אז הוא הוביל אותה ליער והרג אותה, כי ידע שאצל הרוסים הוא לא יוכל לקבל את הרכוש."

ציפורה היא הבת-דודה הרביעית של חנה שאנו מבקרות בתקופה של כמה שבועות.

אצל הראשונה, שרה הרינג מחולון, אישה חמה ומלאת "פלפלי" ושמחת חיים אפילו בשנות השמונים לחייה, למדנו שלסבתה של חנה קראו מרים. היא נולדה בכפר פינינין, ואחרי מותו של בעלה, יעקב וולף קריגר, היא עברה ללשצוב כדי לגור בבית הירושה הגדול. "הקיר של המטבח שלנו היה משותף לקיר של החדר שלה," מספרת שרה. היא הייתה אישה יפה, נקייה, בעלבוסטע, בית מסודר ונקי. היא חיה לבד. היא הייתה אישה בריאה. הילדים שלה באו לבקר. היא הייתה מרוצה. היו לה עיניים כחולות. גם לבנה, בייריש, שנסע לארגנטינה, היו עיניים כחולות. היא מתה במלחמה. (נשארה אצל הנאצים)

אצל שרה מצאנו אפילו הזמנה לבר-מצווה של זאב.

בנתניה, אצל בת הדודה חנה רודולר, גילינו שלאחותה של חנה קראו חולי, שהיא הייתה בלונדינית ושהיא נרצחה ביולי 1942.

הכול מהעבר עמום, מעורפל, תלוי בזיכרונות של נשים שלא הכירו את חנה מקרוב.

דבר אחד חד כתער. בשש בבוקר, ביום הראשון של יוני 1935, השתנו חייה של חנה מקצה לקצה.

אביה, וולף פרוינד, מת.

איך אפשר לדעת זאת בוודאות גמורה?

כדאי ורצוי להתייחד עם הגברת מריה קלזו, מנהלת משרד הפנים של העיר לשצוב. פניות מעורפלות המכילות קמצוץ קטוע של עובדות לא מקבלות מענה בשגרירות פולין בתל-אביב. אם הפונה לא מצויד בשמות ובתאריכים

חנה, אהרון ושלושת ילדיהם לפני ביתם בלובלין, רח' ניאצלה 3.
אילנה (הלה) עומדת לפני האם, זאב בתווך בין ההורים ויהודה הצעיר בזרועות אביו.
Hana, Aron and their three children in front of their home at 3 Niecala Street in Lublin.
Yehuda in the arms of his father.

הילדים שבגרו חזרו לביקור בלובלין והצטלמו בדיוק באותו מקום
The grown up children returned to Lublin for a visit and were photographed exactly at the same place

מדויקים, כדאי ללכת ישירות למקור - במקרה שלנו הגברת קלוז. בכל משרד פנים בפולין יפנו אותך בנימוס לשגרירות הקרובה לביתך: פרושה פאני, נא למלא טופס בשגרירות בתל-אביב.

לכן כדאי לדבר ללבה של הגברת קלוז. אחרת, איזה אינטרס יהיה לה לחפור בעשרות ספרים מאובקים, מלאים בכתב יד של פקידים שמזמן עברו מהעולם, כדי למצוא עבור גברת בעלת מבטא פולני גרוע מידע על אודות אנשים שמזמן אינם בחיים?

"אימא של בעלי נפטרה לפני 25 שנה ולא סיפרה דבר על ילדותה", אני מסבירה לגברת קלוז. "היו לה אחים ואחיות, אבל אנחנו לא יודעים את שמם או כמה הם היו."

"איפה הם עכשיו?" היא שואלת אותי בתמימות מחרידה, אישה החיה בעיירה שהייתה פעם כמעט כולה יהודית.

"היא היחידה ששרדה את המלחמה", אני מסבירה. "הרגו את כולם."

אני מוסרת לה את תאריך הלידה שכתוב בדרכון של חנה ואת שמות ההורים: האימא, הינדה לבית קריגר; האב, וולף פרוינד.

היא מחפשת. לא מוצאת כלום.

אחרי הפגישות עם הבנות-דוד אני מטלפנת אליה שוב. יש לי קצה חוט של מידע. פיניינין, אחות קטנה בשם חולי. אחרי הביקור באריאל אצל אידלה "יש לי" סבתא, מרים, שם נעורים שפירר.

"אני מצטערת, אבל חיפשתי סביב השנים שחמותך נולדה, ואין כלום," היא אומרת. איך זה ייתכן?

עוברים כמה חודשים. אחרי ליל סדר אצל אילנה עולה במוחי רעיון. אולי כדאי לנסות לעלות על עקבותיהם של השפיררים, המשפחה של הסבתא? אולי דרכם אוכל להגיע למידע על אודות משפחתה של חנה.

בבוקר אני מטלפנת שוב לגברת קלוז. היא כבר מזהה את קולי.

"מצאתי," היא אומרת.

מסתבר שהינדה ובעלה וולף לא רשמו את ילדיהם בזמן שנולדו. לשצוב רחוקה שבעה קילומטרים מהכפר. חוץ מזה, איזה צורך יש לילדים קטנים במסמכים?

בכל מקרה, הינדה חיכתה עד 1937 להיכנס למשרד בלשצוב לרשום את ילדיה. האחים שלה, בייריש ודוד, היגרו לארגנטינה והצטרפו דרכונים. היא הבינה שילדיה מתבגרים, ואולי יבוא יום וגם הם יזדקקו למסמכים.

אבל הסתבר שזה בכלל לא היה פשוט. כשהינדה הופיעה במשרד רישום אוכלוסין בלשצוב, התברר שהיא עצמה

לא רשומה.

למרבה המזל סבתא מרים הייתה עדיין בחיים. מרים התייצבה במשרד הרישום בלשצוב ב-16 ליולי 1937. בגיל 65 היא באה כדי לרשום את בתה הינדה, בת ה-43. מרים חתמה על הבקשה בכתב יד שהגברת קלוז התקשתה לקרוא, באידיש כנראה.

בכך לא נגמרו הבעיות. חמישה חודשים נוספים חלפו עד שב-16 בדצמבר הינדה חזרה ללשצוב כדי לרשום את הילדים. בתקופה הזאת היא הסתובבה כנראה ממשרד למשרד וניסתה למצוא פתרון לבעיה שצצה. לפי החוק הפולני ילדיה נחשבו לממזרים, כיוון שוולף והינדה התחתנו כדת משה וישראל ולא בנישואים אזרחיים. וולף פרוינד נפטר שנתיים קודם, ואת הנעשה לא ניתן היה להשיב. נראה שהינדה הבינה כי עליה לרשום את ילדיה תחת שם המשפחה שלה, קריגר. כאילו אין להם אב.

"אני יודעת שזה קרה אצלכם הרבה, ילדים מחוץ לנישואים. כמעט שליש מהילדים היהודים בספרים שלי נולדו בלי אבות," מספרת הגברת קלוז בנימה לא מוסתרת של בוז.

אני כה נרגשת ואסירת תודה על שהיא מצאה את האחים והאחיות של חנה, ולכן אני מתאפקת ומסבירה לה בנימוס שהיהודים היו אז דתיים מאוד. מקרי ממזרות היו נדירים ביותר, והרבה יהודים לא האמינו בנישואים אזרחיים (מה שנכון עד היום במדינת ישראל המודרנית).

היא מקריאה לי את השמות לפי סדר: ינקעל, חנה, חולה, אלבוש, רבקה ומושקה.

מושקה, הצעיר, נולד ב-1931. הוא היה בן 11 כשרצחו אותו.

אני רושמת את השמות בהתרגשות. ישנם. מצאתי. הם מתו ללא מצבה, נשכחו. אבל עכשיו אפשר יהיה לרשום אותם בידי ושם'.

אני מספרת לזאב שמצאתי את שמות הדודים והדודות שלו. מחשבה עוברת לי בראש.

"מתני בדיוק אמך נפטרה?"

"בערב פסח."

"באיזו שנה?"

"1981."

"אם כך, היום זה 25 שנה למותה. מצאנו את האחים והאחיות שלה בדיוק ביום הזיכרון ה-25 שלה."

המחברת: שולה קופף היא כלתה של חנה קופף. היא אשת בנה הבכור של חנה - זאב קופף

תמי הנדלסמן

מהרהורי הדור שלאחר

השואה

בערב יום השואה הקודם, מעל במת המתנ"ס שבגן
יבנה, תמר הנדלסמן - נכדתו של חבר הארגון, משה
הנדלסמן - נשאה את הדברים הבאים:

שם, על אותה האדמה, הרגשתי בפעם הראשונה גאווה
מהי.

שם, באותו מקום מקולל, רציתי לצעוק: "אני פה. רואים?
לא הצלחתם."

שם, ברחוב לוברטובסקה, הרגשתי התרגשות מהי.
בלב מיידנק עמדתי והתגאיתי לשאת את שם המשפחה
הנדלסמן. התגאיתי להיות שייכת לאותו העם אשר
להכחידו ניסיתם. התרגשתי להיות בת לאימא גרמנייה
שהתגיירה, גאה בהיותי נכדה של ניצולי שואה, גאה שיש
לי מדינה.

שם, ליד הר האפר, רציתי להגיד לסבא וסבתא: "רואים?
אנחנו המנצחים. הם לא גברו עלינו, לא ימחקו אותנו."
אני כאן עדות חיה ובוטטת - עדות למשפחת נובק אשר
אותם צוררים חשבו שיוכלו למחוק, עדות למשפחת
הנדלסמן שחשבתם שתוכלו למחוק, להעלים.
אני כאן, תמי הנדלסמן, מוכיחה לכם שלא הצלחתם.
אני אחראית שלעולם לא יישכח מה שעשיתם.

יום השואה, כ"ו ניסן תשס"ח

משה הנדלסמן

למה, למה?

לקראת יום השואה
יצאתי לפולין לראשונה
עם זכר הנופלים להתייחד.
ממיידנק, חרושת המוות, להיפרד.

מחנה אושוויץ, הגדול במחנות המוות,
דוֹמָם, שותק הוא, סביבו הושלך הס.
דוממת היצירה
מעשה ידיו של הנאצי, הקלגס.

ערמות-ערמות של נעלים,
של שיער ומשקפיים,
של מזוודות וצעצועי טף.
ביד מקצועית מוינו, בלי להניד עפעף.

טליתות וכלי קודש שונים
דוֹמָם פרושים, אינם עונים.
למה? למה?...
נפלה על עמנו הזוועה, הדרמה.

שתק העולם והחריש,
אין מציל ואין מושיע,
גם המשיח את בואו לא החיש.
אלי, אלי, עשה למעננו, את רוצחינו להכניע.

בין לבין את אבי ומשפחתי אני זוכר,
בעבר היהודי אני נובר,
מחפש בתוך האפר את עצמותיו.
כה הרבה בחייו לעשות למען ילדיו.

מיידן-טטרסקי, בלז'ץ,
אין בהם הבדל.
איפה אתם, יקירי? אני שואל.
האם בתל מיידנק עצמותיהם באו לקברי ישראל?

3.2.2008

משה הנדלסמן

אחי (המאומץ) חיים ז"ל

חורף 1946.

לאחר מלחמת העולם השנייה והשואה שפקדה את עמנו, נשלחתי לסמינריון למדריכי קיבוצים בהולנד. הסמינריון אורגן על ידי שליחים מהסוכנות היהודית. המטרה הייתה לארגן את הפליטים, שרידי השואה, לעלייה ארצה. במפתיע התיישב לידי בחור, הציג את עצמו בשם חיים שניידרמן ופנה אלי בשאלה: "המוכן אתה לאמצני לאח?" בראותו את תמיהתי הוסיף: "אני היחידי שנותרתי ממשפחתי הענפה. נותרתי ללא קרוב, או קרוב-רחוק ממשפחתי. התסכים לאמצני לאח?" ארשת פניו הביעה רצינות מוחלטת... הסכמתי לבקשתו והפכתי לאחיו. מאותו הרגע קרא לי "אחי". ראיתי איך קרנו פניו בפנותו אלי כאחיו. בתום הקורס פנה איש-איש לביתו-קיבוצו. כל אותו הזמן קיימנו קשר מכתבים.

1947. אנו נפגשים בגירוש קפריסין. בארץ שולט בכוח המנדט הבריטי. הבריטים מיאנו להכניס לארץ ישראל אותנו, המעפילים שרידי השואה. הצי הבריטי על אניות הקרב שלו היה משתלט על ספינותינו הרעועות והמתנדדות על גלי הים ומוביל אותן לחיפה. באניית כלא הועברנו לאי קפריסין.

בקפריסין פעלה ה'הגנה'. אחת מפעולותיה הייתה חפירת מנהרות מתחת לגדר התייל; היציאות היו מתחת ליסודות מגדלי השמירה. למה פעלו כך? כי הזרקור המסתובב רב העוצמה לא היה מאיר את בסיס המגדל. לאחר מכן הבחורים המשיכו בזחילה למקום מבטחים - אל זרועות אנשי הפלמ"ח אשר באו לאספם לספינת הפלמ"ח שהמתינה להם.

כל סיוור מנה מאתניים אנשים אשר היוו עתודה למערך הלוחם בארץ. הבחורים שהוברחו במנהרות היו רווקים ללא משפחות. אחי חיים שניידרמן נמנה עליהם. כעבור זמן לא רב קיבלתי ממנו מכתב. במכתב הוא התעניין בשלומי ובשלום אשתי ובני שנולד בקפריסין. את מכתבו סיים במילים: "להתראות אחי, מחיים הפורץ דרך לירושלים."

מאז השתררה דממה. הקשר בינינו נותק.

חיים שניידרמן לא מש מזיכרוני במשך זמן רב.

בשנים האחרונות אני שולח כתבות, בפרוזה ובשירה,

לעיתון "קול לובלין" (אני יליד לובלין שבפולין). בשיחה עם עורכת העיתון, הגברת נטע אבידר, ביקשתי שתבדוק אפשרות למצוא נתונים על אחי המאומץ, כיוון שיש לה ניסיון רב בחיפוש נעדרים. באותה ההזדמנות הסברתי לה את הקשר שביני לבין אחי חיים. היא הבטיחה לי לפעול בכיוון זה.

כעבור ימים מספר קיבלתי ממנה הודעה טלפונית: היא מצאה רישום של חיים שניידרמן כחלל צה"ל, והודעה מפורטת על כך תישלח אלי בקרוב. וכך היה. כשנטלתי את הטופס אשר הגיע בדואר, הכרתי מיד את דיוקנו מימי קפריסין. שמחתי עם קבלת הנתונים המתארים את קורותיו, אולם שמחתי הייתה מהולה בעצב רב: נגד נצר אחרון ממשפחת שניידרמן.

פניתי לעורכת "קול לובלין" ושאלתי אם תסכים לפרסם בעיתון את הסיפור הטראגי של משפחת שניידרמן. היא השיבה לשאלתי בשאלה: "מר הנדלסמן, האם הוא לובלינאי?" תשובתי הייתה חד-משמעית: "אני לובלינאי, וחיים ז"ל הוא אחי. האם במצב הנוכחי ניתן להפרידו מהקשר?" לאחר שהעורכת שמעה את תשובתי, הסכימה לפרסם את הכתבה.

חיים אחי גויס לפלמ"ח, שירת בחטיבת "הראל" והשתתף בפעולות בהרים בדרך לירושלים. הוא נפצע במבצע מכבי ליד קריית-ענבים, ואחרי יומיים מת מפצעיו בבית-חולים בירושלים.

בי"ט אייר תש"ח (28.5.1948) נקבר בשייך באדר. בכ"א אלול תש"י (3.9.1950) הועבר למנוחת עולמים בבית הקברות בגבעת-שאל.

חיים שניידרמן בחר בי לאחיו. ביום פטירתו, כ"א אלול, מובטח לו שאומר קדיש לעילוי נשמתו - כל עוד נשמתו בי.

יהי זכרו ברוך!

החלטתי להביא את סיפורו של אחי שניידרמן לידיעת קוראי עיתוננו בצירוף דף ההודעה על מותו ותמונת דיוקנו של החלל.

ראשון-לציון

12.1.2009

שניידרמן, חיים

נולד בשנת 1923 בעיר לודז', פולין וסיים בית-ספר יסודי. כשרונותיו הרבים ומרצו חיפו במידה מרובה על חוסר ההשכלה הפורמלית והוא פילס לעצמו דרך בחיים. כאשר פרצה מלחמת-העולם השנייה היה מחוץ לבית הוריו, וכך נפרדו דרכיהם. הם נכלאו בגיטו ונספו בו והוא נסחף בזרם הפליטים מזרחה ותוך עבודה וסבל רב עבר את שנות המלחמה בברית-המועצות. משחזר לפולין וגילה שאיש מבני משפחתו לא נותר בחיים, המשיך את דרכו ב"נתיב-הבריחה" מערבה. בגרמניה הצטרף לקיבוץ "דרור" אשר בוואלשטאדט ובפיקחותו ובתפיסתו המהירה הגיע בו לתפקיד חבר המזכירות. משם עבר לאיטליה, והעפיל לארץ באונייה "גיבורי גשר הזיו". האונייה נתפסה ונוסעיה הועברו לקפריסין. שם הצטרף ל"הגנה", עבר קורס מדריכים והיה פעיל בהדרכה. חיים השתתף בחפירת המנהרה הנסתרת ליציאה

מהמחנה ובליל גשום בדצמבר 1947, אחרי שהחלו הקרבות בארץ, נעלם גם הוא ובחודש מרס 1948 הגיע בסירת-דייגים לארץ.

עם בואו גויס חיים לפלמ"ח, שירת בחטיבת "הראל" והשתתף בפעולות בהרים בדרך לירושלים. נפצע במבצע "מכבי" ליד קרית ענבים ואחרי יומיים מת מפצעיו בבית-החולים בירושלים, ביום י"ט באייר תש"ח (28.5.1948). נקבר בשייח'-באדר.

ביום כ"א באלול תש"י (3.9.1950) הועבר למנוחת-עולמים בבית-הקברות בגבעת שאול.

שני שירים מאת מרים ארבוס

החשיכה

החשיכה יורדת. הפחד עולה.
זה קורה כל יום וכל ערב כשהחשיכה יורדת -
הזיכרונות עולים ומפחידים ללא מעצורים.
זה קרה בעבר ונמשך בהווה כשהחשיכה יורדת.
הפחדים עולים ונורא מציקים.
זה לא קורה פתאום היום, עכשיו.
כבר שנים רבות אין לי שליטה
על פחדים מחושך, על פחדים מלבד
בעיקר בערבים ובלילות להיות לבד.
זה קרה בעבר הרחוק,
זמן ממושך ישבתי במחבוא
כל ערב עם רדת החשיכה
בלי תאורה.
הפחדים הוסיפו לא מעט למצב הזה.
כנראה זה מצב בלתי הפיך.
בלית בררה מתמודדת עם זה.
זה לא מרפה ממני.
החשיכה יורדת, אני מתכנסת לתוך תוכי,
הזיכרונות מציפים אותי כמו ים עמוק ושחור,
ואני בתוכי שוחה, פוחדת לטבוע בגלים הענקיים סביבי,
עושה מאמצים אדירים לא לשקוע במעמקי הים,
פוחדת ורועדת נורא.
אם קשה להאמין שדבר כזה קורה
אני הדוגמה לכך.
תאמינו או לא, זה קרה, זה קורה,
כאשר החשיכה יורדת והזיכרונות עולים,
אני לא מתפקדת והפחד חוגג סביבי.

עד אין סוף

השמיים אפורים והאדמה לחה
נשמטת מתחת לרגליי.
אני עייפה מאד
והדרך עדיין ארוכה.
היא לא מובילה לשום מקום
כי אינני יכולה לעצור
ולהגיד הנה זה המקום.
הבריחה היא יומיומית,
היא לא נפסקת. היא נמשכת.
אולי זה חלום? שואלת את עצמי,
אבל לא מוצאת תשובה.
יום ארוך ומעייף
מתקרב כבר לסיומו.
החשיכה אווזת בי.
אני בלי כוחות, על גבול ההתמוטטות,
הראש כבד, המחשבה מעורפלת
ולא ברורה, אבל הדרך עדיין ארוכה.
פתאום נכנסת לתוך יער
ורואה המון עצים
בשורות עומדים צפופים.
הם מזמינים אותי לנוח, לשכב,
ואני בלי שום התנגדות מצידי
נשכבת על הדשא הרך.
סוף סוף העצמות הכואבות שלי
נחות. אני נרדמת וחולמת,
והדרך עדיין ארוכה נמשכת עד אין סוף,
ואני מאוד עייפה מללכת ולחשוב.

תרומות שנתקבלו מנובמבר 2008

שם משפחה ושם	סכום
פולברמכר אלי	100
פולברמכר צילה	200
פייגנבאום עבור הורוניץ אריה	150
פינקוס פלד ישראל	200
פלומנקר (פרייד) יונבד	200
פלמור חנן (פלומנקר, פרייד)	200
פלסקוב טובה	1,000
פרי שרה	150
פרידמן ברוניה	300
פרידמן דוד	200
פרידמן יורם	100
פרידמן מרים	300
פרידמן מרים ואריה	200
פרל ברוך	330
פרנקנברג סופי	50
צוקר חיים	100
צור דוד	150
צינמון יוסף	400
קופל רלה	100
קורן סבינה	250
קיזל אסתר	200
קיטלין מרים	100
קיטלין פרסמן ענת	100
קורן רמי הרשנהורן	100
קרשון שפירה גרדל עמנואל	200
רוזן ענת ועמוס	100
רוט שולמית	200
רוט שולמית	200
רידר בלה	200
ריינהרץ זהבה	200
רייר שמעון	200
רימון פנחס זאב	1,000
שביט חיים	150
שוק משה	150
שור חנה	100
שטרנשוש חנה	200
שייביץ מרים	200
שבבל הניה	100
שפט (שטוקפיש) ירוחם	300

שם משפחה ושם	סכום
הולצמן עדה	120
הלברשטט אהרן	200
הנדלסמן משה	150
הר גיל שולמית	200
הרץ אדוארד	150
ווסונג חנה (אורגד)	400
וישגרוד אברהם	150
וקס טובה	30
וקשול יוסף	500
זיו ישראל	150
זילברשטיין נסיה ומרדכי	300
זינוגר לאוניה	200
יניב נגה ויעקב	250
כרמי יצחק (ויינר)	200
לאודן עדנה ואידלסון אמנון	1,000
לבני לאה	100
לוריה דליה (בית דיאמנט)	100
ליכטנברג זהבה	100
מאיר יהודית	300
מונטל מרים	100
מיטס דינה	100
מיכל שהם אסתר זיו	200
מילשטיין עדה ומשה	200
מלמד רחל	100
מנדלבוים סימה	100
מאנדליי אסתר	500
מנדלמינק משה ופרידמן מרים	300
מנדלסון מרדכי	2,500
מנור גולדה	150
מרילין רחל ואלכס ליווראנט	150
משולם לאה	200
משפחות גרינפלד וקורנבלום ע"י אורה קורנבלום	400
נוימן רינה וראובן	100
נחשון ליאורה	120
סולומון עליזה	300
סלונים מינה	120
סליגמן רחל ושלמה	100
עו"ד סטוביזקי משה	300
עמנואל גרדל מרים וקורן רות	200
ערמוני יואב	50

שם משפחה ושם	סכום
Geldman Abram	50\$
Hollander Sifrah	20\$
אבירד יובל	500
אדלר פנחס	100
אובליגנהרץ צשה ואריה	100
אורה שירן	100
אורנשטיין אליעזר	100
אמירה ליאורה	50
אפרת חנה	200
ארבוס מרים	600
ארנון-שפירא שרה	80
ארקין חנה	150
אשל (שטייזל) אליאן	100
באס יוסף	150
בהיר רגינה	200
בודוק הלה וגבריאל	120
בינשטוק שמואל	250
בן דיאנה	150
בן יעקב חנה ויוחנן	50
בן מנחם שרה	200
בס יוסף	150
בר ישראל שמואל	300
ברוש שרית (פלומנקר, פרייד)	200
ברנהרד אסתר	100
ברנע שרה	200
ברקת סופיה	250
גוטליב ירמיהו	250
גוטרמן תמר ויעקב	120
גולדברג רות	120
גולדמינץ חוה	300
גולדמינץ חוה	200
גולן	30
גורני (גריצמכר) איתן	400
גורפינקל יעקב	120
גיזה ופרופ' יעקב אגמון	100
גוצרסקי חיה	150
גרוסמן יעקב	250
דונר (פישדר) דבורה	200
דקל מנחם	100
דקר נויה ויוסף	500
הד (הלברשטט) יצחק	50

לזכרם • צום אַנדענק • IN MEMORY

אמא וסבתא אסתר, את עוזבת אותנו היום. אנו מלווים אותך באהבה גדולה. תחסרי לנו מאוד מאוד...

ילדייך,
יעל ואמנון, דנה, אודי ומאיה

דברים שנשאה בהלוויה

הבת, עדנה לאודן:

אמא שלי חייתה 97 שנים. כמעט מאה שלמה. היא זכתה לאריכות ימים, ואנחנו - ילדיה, נכדיה וניניה - זכינו לכך שתעמוד לצדנו עד שבגרנו וסבנו ושיבה זרקה בשערנו.

מאה שנים ארוכות, מלאות כל כך בתהפוכות ומלחמות ומעברים: החל בילדות בלובלין שבפולין; עבור בחברות מעשירה ומשמעותית בתנועת "השומר הצעיר" ועלייה כחברת הכשרה לקיבוץ; דרך שנות עבודה בעיר שהודות להן הצליחה להעלות לארץ את הוריה ואחותה הצעירה. אחר כך נישאה ל"פועל-חלוץ", כפי שקראה לו סבתי, והקימה משפחה עם אבי בתל-אביב.

השנים הבאות היו שנים של גידול ילדים, התבססות, התערות מלאה שאין כמותה בעברית ובארץ ועבודה התנדבותית נאמנה בויצ"ו שנמשכה זמן רב לאחר גיל הפרישה. בצד השמחות היו תמיד גם דאגות, ובצד ההורות היו לא

דברי הספד של הבן

אמנון:

אמא, נולדת בפורים, ולכן קראו לך אסתר. מלכה היית במשך כל חיידך: מלכה לאבא שמחה, מלכה לעדנה ואמנון, מלכה לטוני ויעל, מלכה לכל הנכדים, הנינים והחברים הרבים שבאו היום ללוות אותך בדרכך האחרונה. כך גם מתת - כמו מלכה: בשקט, במיטה, בבית. כמו שרצית, מוקפת בכל בני משפחתך.

הדבר שהיה חשוב לך ביותר היה המשפחה. ה"ביחד", ההמשכיות. אנחנו מבטיחים לך שנמשיך לחיות ביחד, משפחה אחת מאוחדת ומלוכדת.

מאז ימי ילדותי אני זוכר שתמיד היית מוכנה להתנדב למען הכלל. בהיותי ילד לקחת אותי לכפר דרום; טיפלת אז בעולים חדשים שהגיעו ארצה. במשך שנים רבות התנדבת בויצ"ו. עשית זאת באהבה ובמסירות ומילאת תפקידים שונים. אולי לא כותבים עליהם בעיתונים, אבל הם היו חשובים ומשמעותיים.

היית אוון קשבת לכול, וכולם - צעירים ומבוגרים - אהבו לשוחח איתך על כל נושא שבעולם ולשמוע את דעתך...

אסתר אידלסון ז"ל

2009-1912

אסתר אידלסון (לבית זינגר) נולדה בלובלין, פולין, ב-1912 ליפה שיינדל ויהודה לייב זינגר. בהיותה בת שמונה-עשרה עברו בני המשפחה לעיר פשמישל. אסתר עלתה ארצה ב-1935, שנתיים לאחר עלייתה של אחותה הלה. בעקבות הבנות עלו ארצה גם ההורים והבת הצעירה, טובה-גוסטה. ב-1937 אסתר נישאה לשמחה אידלסון. מאז היא גרה בתל-אביב עד לפטירתה ב-1 בינואר 2009. אסתר הותירה אחריה שני ילדים - עדנה ואמנון - שישה נכדים ותשעה נינים. יהי זכרה ברוך.

דברים של הנכדה רונה:

סבתא,

אני נפרדת ממך היום באהבה רבה ומתוך הערכה עמוקה על מי שהיית עבורי ועבור כולנו לאורך כל שנות חיי. היית הדמות המרכזית במשפחה, וסביבך נבנה הציר של חיי משפחתנו. תמיד ראיתי בך אישה אצילית, לידי אמיטית - אם בדרך שהתלבשת, ואם בדרך שנהגת בה. היו מילים שיכולת לומר רק בצרפתית, כמו למשל "דמי סזון", מילים שברור כי לא ניתן לומר אותן בעברית.

חיך המשותפים עם סבא והאהבה ההדדית ששררה ביניכם הקרינו על כולנו והציבו רף גבוה למערכות היחסים הזוגיות שלנו.

חיי מעוצבים במידה רבה מדברים שלמדתי ממך.

את האהבה לשירה לימדת את כולנו. תמיד ידעת בעל-פה דקלומים וסיפורים, והיית מדקלמת אותם בצורה מדויקת. היית שרה לנו שירים, חלקם בתרגום חופשי שלך מפולנית, וכולנו שרים אותם עד היום גם לילדינו. והיו גם כל השירים היפים האחרים, כמובן. בשבתות היינו באים לארוחת צהריים, ולא אחת היינו יושבים אחר כך ושרים ביחד. כאשר את היית שרה, גם בבית וגם באירועים משפחתיים חגיגיים, קולך היה ממלא את החדר ומרגש את כולם. את דנה ואותי לימדת שירים, חלקם מצחיקים, שלמדתי בנערותך. כמו למשל "אסקוולין". כאשר באנו לפני כחודש וחצי לבקרך, דנה הציעה שנשיר. ישבנו שלושתנו ושרנו ביחד. זה היה רגע קסום שלא יישכח.

העבר וקושרת את הדור הצעיר למה שהיה ולמה שכדאי לזכור ולשמור. לפעמים היה נדמה לה שהכול רחוק כל כך ו"אולי לא היו הדברים מעולם", כפי שנהגה לשיר בקול צלול ויפה שאין כמוהו. היא הייתה שרה בביטחון ובעוצמה בלתי רגילים; היא ידעה שניחנה בכישרון מיוחד, ואני חושבת שהצטערה על שלא מימשה אותו. היא הייתה יכולה להיות זמרת נפלאה. כשאני שומעת את השיר "ניגונים" המספר כי "ניגוניך אבי ושרייך אמי, בדופקי נְעוּרִים ושבים... שורשיהם בעורקי שלובים...", דומני שהשורות המרטיטות האלה על אמא שלי נכתבו.

אמא שלנו האמינה שצריך לחיות בהרמוניה עם אנשים ועם כל הסובב. היא טיפחה באהבה את היחסים בתוך המשפחה ומחוץ לה. היא ידעה לאהוב, וכולם אהבו אותה. אני יכולתי לדבר אֶתָה על כל דבר שבעולם, ולא הרגשתי בפער דורות בינינו.

הייתה לה גאווה, והיה בה רצון חזק לשמור עד הסוף על כבודה העצמי. עד הרגע האחרון. זה כן. ובכל זאת, לא הייתה "אמא פולנייה" טיפוסית בהשקפותיה, בפתיחותה ובליברליות שלה.

היא הייתה גברת אמיתית, אסתר המלכה שלנו - אמיצה, כנה ויפה, גם מבפנים וגם מבחוץ.

"אמי כואבת לי", כתב המשורר אבות ישורון. אמי שלי כואבת לי בחסרונה, אך היא מלווה אותי וחייה בתוכי כל הזמן, כל הזמן.

עדנה

מעט חרדות. זכר אחותה דורה שנספתה בפולין הצטרף לחששות לשלום בני המשפחה בעתות של משבר ומלחמה. יחד עם תחושת הסיפוק מן ההישגים, השמחה על היש וההנאה - מן האפשרויות שנפתחו בפניה, מן ההיחשפות לכל מה שהתרבות יכולה להציע, מן הטיולים בארץ ובעולם - היה גם תסכול בשל השינויים האדירים שחלו בעולמה: בחברה, במדינה, ביחס לציונות וביחס לערכים שהאמינה כי צריך לשמור ולקיים. היא הייתה מעורבת בכול ומודעת למתחולל, שותפה אמיתית לכל מה שקורה בארץ.

אמא אמרה שיש מחיר כבד לאריכות ימים. היא הייתה האחרונה לבני דורה במשפחה ואחרונה כמעט מבין כל חבריה וידידיה הרבים שאינם כבר אתנו. חסרונם היה קשה מאוד, ובשנים האחרונות היא חשה בדידות וחסר שאנחנו לא יכולנו למלא. אתם, הנאספים, כולכם בני-דודים וחברים של אמנון ושלי ושל בני הדור הצעיר. אך מן הדור שלה רק יוכבד מלווה אותה בדרכה האחרונה. אמא חשה וראתה במבט מפוכח שהבית, בזמנו עוגן חברתי שוקק חיים, הולך ומתרוקן. היא כאבה את המציאות הזאת.

אמא שמרה עד הסוף על קשר חם, אוהב ופתוח עם הנכדים והנניסים. במועדים קבועים זימנה אותנו אליה: בכל חנוכה להדלקת נרות, בערב יום העצמאות לארוחה ולצפייה מן המרפסת בזיקוקים, וכך גם בשאר החגים. כזו שממונה על החום והקרבה המשפחתית, כמו גם על האסתטיקה והיופי, הייתה עורכת שולחן, מספרת על אודות

לזכרה של מרים גדל לבית גולדברג

ילדת לובלין

10.11.2008 - 21.3.1926

כמה מילים על דמותה של רעייתי

ההוראה בגדר של שליחות חשובה והיא קבעה את מקומה דווקא בשכונה של מעוטי יכולת ואנשים עם בעיות משפחתיות קשות. היא לימדה גם בבית הספר "בר-גאורא" הסמוך, עד יציאתה לפנסיה אחרי 32 שנות עבודה בחינוך.

מרים היתה אשה שוחרת תרבות, ואינטליגנטית באופן יוצא דופן, אשה עם ידע מדהים בתחומים שונים, הן בטבע, ביולוגיה, כך בתנ"ך ובעיקר באמנויות, שוחרת תיאטרון, ומעל לכל: מוסיקה קלאסית שהעסיקה אותה רבות.

מרים נפטרה לאחר מחלה קשה, מתגעגע,

בעלך
עמנואל

מרים, בת שמונה בעלייתה ארצה, למדה חיש מהר את השפה והפכה לתלמידה מצטיינת. את לימודי התיכון עשתה בכפר הנוער בן שמן. לאחר מכן הצטרפה להכשרה בקיבוץ, ובהמשך התגייסה לפלמ"ח ושירתה בו.

כשהשתחררה פנתה ללימודי הוראה בסמינר גבעת השלושה, משם כשהיא מובלת בתחושת שליחות באשר לתפקיד המורה, לימדה בטבעון, אחר כך בירושלים, שם נישאנו.

חיינו בצניעות בשכונת בית הכרם, שם נולדה בתנו היחידה רותי בשנת 1959, וכשעברנו לתל אביב, הצטרפה מרים לצוות המורים בבית הספר "החיי"ל" שבשכונת התקווה. גם כאן במשך השנים, היתה לה

העבודה ההתנדבותית שעשית בויצ"ו במשך כל השנים השפיעה עלינו להתנדב בעצמנו לפרויקטים שונים, גם בגיל ההתבגרות וגם לאחריו.

בימי שישי, כשהיה אצלכם "תור" למשחק קלפים, היינו אנחנו הנכדים באים לישון אצלכם ומחכים בקוצר רוח לארוחת הבוקר שסבא היה מביא למיטה שלכם. היינו טובלים מקלות גריסיני בקוטג' ובטוחים שאין ארוחת בוקר טובה מזו.

והיו גם חגים: חנוכה, פסח ויום העצמאות. הבית שלך ושל סבא היה המקום לחגוג בו.

הקשר איתך, סבתא, הלך והתחזק עם השנים. גם כשהתבגרת, היית מעורבת בהחלטות בוגרות שלי והבעת את דעתך באשר למהלכים שונים בחיי. לי היה חשוב לשמוע את דעתך, דעה שנאמרה תמיד מתוך מחשבה וידע וברוח טובה ונעימה.

היה סדר לדברים שהיו חשובים: קודם שתהיה עבודה, ואחר כך חשוב גם שתהיה חברה.

היית שותפה לכל האירועים החשובים בחיי. נסעת כמובן עד ללוס-אנג'לס להולדתך, ואף להולדתו של בני עמרי הגעת. כך גם המשכת בקשר עם בני הדור הבא ויצרת אתם קשרים נפלאים. הם אהבו לבוא אלייך וידעו שתמיד תהיה שמורה להם אצלך פינה חמה, אוהבת וכמובן מפנקת.

באוקטובר השתתפת ביום ההולדת הראשון של שירה, ואחר כך החלה ההידרדרות במצבך. אנחנו ליוונו אותך. עם כל ההבנה לכך שהגעת שבעת ימים לגיל 97, קשה לי מאוד להיפרד ממך היום. בשבילי את דמות ראוויה להערצה ואהבה, סבתא שלא אשכח לעולם.

נכדתך, רונה

סבתא שלי, מרים גרדל

כשאני מנסה להעלות בראשי תמונות שציירתי ברוחי על עברה וסיפורי ילדותה של סבתא שלי, עולה לנגד עיני דמותה של ילדה קטנה, יפה, עם עיניים נוצצות, רזה, גבוהה לבושה בשמלה ירוקה נקייה ומגוחצת. הילדים בשכונה כינו אותה "החסידה הירוקה" כי הייתה תמירה ודקיקה ולבשה דרך קבע ירוק. השכנות באזור הלינו על המראה האלגנטי, הנקי והמסודר ועל השמלות היפות ש"הבת של גברת גולדברג יכולה להרשות לעצמה", כשלמעשה הייתה זו אותה שמלה יחידה ירוקה, שאמה הקפידה לכבס ולגהץ ערב-ערב בצריף העלוב והלוהט בו התגוררו בראשון לציון.

סבתא מרים ואמה שרה תמיד נראו לי כלוחמות אמיצות במלחמת הקיום שהערימה עליהן אינסוף קשיים ומכשולים. הן היו לאם חד הורית וילדה קטנה בת שמונה, שעלו לארץ כנגד כל הסיכויים, בעודן גוברות על בירוקרטיית השגת הדרכונים שלא הייתה עניין של מה בכך באותם ימים.

נפל בחלקי להיחשף לסיפוריה של סבתא, לראות בעיני רוחי את דמות הילדה הקטנה עוזבת בפתאומיות את בית דודתה ונוסעת ברכבת שתוביל אותה לישראל מבלי לדעת שלעולם לא תשוב לראות את סבה, סבתה ובן דודה האהוב, שנספו בשואה מספר שנים לאחר מכן ומהם טרם הספיקה להיפרד. המציאות שעטפה את ילדותה

והתבגרותה של סבתא שלי, נראית כחלום הזוי שלקוח מעולם אחר.

אני זוכרת את עצמי בגיל 13 יושבת מלאת סקרנות על הספה הכחולה בחדר העבודה של סבא וסבתא, משרבטת את מילותיה בכדי להנציח אותן בעבודת השורשים שלי, נפעמת מהעולם הזר לי כל כך, מארץ ישראל האחרת, מנקודת מבטם של העולים, מהתנאים הקשים שלא אפשרו אלא התמודדות, מהעוני, מקשיי ההתאקלמות המורכבים כל כך. ובעודי מקשיבה ורושמת בקדחתנות, ניכרת בי ההבנה כי ברגעים אלו ממש אני מקבלת את אחד מהשיעורים הגדולים והמשמעותיים ביותר בחיי. כי רק סבתא שלי שהגיעה לארץ מבלי לדעת ולו מילה אחת בעברית, יכולה ללמד אותי באמת ובתמים, על חשיבותה של השפה העברית ועל אלף אלפי המעלות שהשליטה בה מקנה, ורק היא שהייתה לעולה זרה בבית ספר חדש, ותוך חודש ימים הפכה לתלמידה הטובה בכתה, יכולה להורות על דבקות במטרה, והיא שלמדה בכפר הנוער "בן שמן", ששירתה בפלמ"ח, שרקדה עם כל עם ישראל בהכרזת המדינה, וחוותה כל כך הרבה חיי, דמות עטורת ניסיון וחכמת חיים שתעשיר, תרחיב את אופקיי ותלמד אותי דברים שלא לומדים בבית הספר - שיעורים לחיים.

סבתא, אין גבולות או מילים שיכולים לתאר את ערכם של הדברים אותם הענקת לי. את, שהיית לי דמות אהובה, מורה

לחיים, אשת שיחה, ואחד האנשים שהכי האמינו ותמכו בי מאז ומעולם. את, שנהגת בי עוד בילדותי כאדם בוגר, שהנחלת בי ידע ועומק מחשבה, שהקנית לי ביטחון ואמונה עצמית, שנטעת בי ערכים ומוסר, שידעת לנחם, להרגיע, לצחוק, להקשיב, שלימדת אותי אינספור דברים, שהפקת הנאה יוצאת דופן מקניית אותה טבעת כסף משובצת אבנים אדומות שמצויה קרוב לעשר שנים על אצבעי ומעלה בי תחושת געגוע, את שעוררת את הערצתי לידע הכללי הבלתי נדלה שלך בכל תחום ותחום, שידעת לפנק, ולהכין את המרק שמרפא דרך קסם את כל מי שטועם ממנו, שחייכת ותמיד קרנת מאושר בנוכחותנו.

תודה על השנים המאושרות בהן הייתי מדלגת בהתלהבות יתרה על אותן מדרגות המטפסות אל ביתכם. הבית שהיה לי למעוז ההנאה, שמחת החיים והנועם.

סבתא, כבר עברה שנה מיום פטירתך, אך בכל יום שעובר מתגבשת בי ההבנה כי את, היקרה לי כל כך, שזורה ונוכחת בכל רגע ובכל נשימה בחיי, מהיום שנולדתי והייתי לנכדתך הראשונה, דרך ילדות רוויה חוויות משותפות, לצד שנותיי כבחורה בוגרת ולבסוף כיום - כזיכרון חקוק לאחת הדמויות המרכזיות בחיי ולאשה שהערכת ואהבתי בכל ליבי.

אוהבת ומתגעגעת,
נכדתך **נעמה קרן**

צילה פולברמנר

לביח קרשנבלט

1926 - 2009

מילים לזכרה

במלאת שישה חודשים למותה

לקנות לחם למשפחתנו שבגטו (אפשרו לנו לצאת מכיוון שהורדנו את הטלאים הצהובים מבגדנו, ובשל כך לא זיהו אותנו כיהודיות). כאשר הגענו לקראת ערב לשער הגטו כבר לא היה לאן לחזור. הגטו פונה מיושביו, ושוטרים חסמו את הגישה וציוו עלינו להסתלק (כאמור, לא זיהו אותנו כיהודיות). כשהלחם עדיין בידינו, פנינו לאחור וצעדנו לעבר תחנת הרכבת במרכז העיר. זה היה היום האחרון שבו ראינו את משפחתנו, הורים, אחים ואחיות. הייתי אז בת 16, ואחותי חוה - בת 18.

משך כל אותה לילה, שהינו בתחנת הרכבת. למחרת בבוקר ניגשנו לביתה של חברתנו הטובה לספסל הלימודים, ממשפחה נוצרית, וביקשנו למצוא שם מחסה זמני. קיבלנו רשות לשהות בביתה למשך שניים-שלושה לילות, אך האם הבהירה לנו כי הדבר מסוכן עבורם ושלעלינו לעזוב. לפני שעזבנו היא עשתה איתנו חסד, ונתנה לנו את תעודות הלידה של שתי בנותיה, בתקווה שתחת הזהות של נערות נוצריות לא יפגעו בנו לרעה. מאותו רגע אימצנו את הזהות של שתי האחיות הנוצריות.

הסיפור המלא תחת הכותרת "הישרדות בזהות בדויה" מופיע

ואלכסנדר קרשנבלט, השביעית מבין שמונת הילדים שנולדו להורי בעיר לובלין שבמרכז פולין. גרנו ברחוב פלצקרייבסקי 53. מקור הפרנסה של משפחתי היה בית מסחר לסחורות זכוכית שבבעלות המשפחה ברחוב: שביינטודוסקה 8, לובלין.

אורח החיים בביתנו היה דתי. מצבנו הכלכלי היה טוב; לא היינו עשירים, אך לא היה מחסור.

משפחתנו תרמה רבות לקהילה בלובלין, בעיקר בדרך של מתן בסתר, אך גם בהקמת "ישיבת חכמי לובלין" הידועה והמפוארת. זוכרת אני, שגאווותנו הייתה על חלונות הזכוכית שעיצבו את הישיבה, העשויים מזכוכית צבעונית מעוטרת באומנות, ואשר היו מרהיבים ביופיים - תרומת הורי מבית העסק של המשפחה.

נשלחתי לבי"ס יסודי נוצרי, אך בעקבות המלחמה נאלצתי להפסיק את לימודי. בזמני החופשי נהגתי לשחק קלאס, חבל, קלפים, לקרוא ספרים, ללכת לטיולים, לתנועת נוער ולחוגים.

מידי פעם אף הייתי מקבלת שיעורי התנהגות.

באחד מימי חודש נובמבר 1942, בצהרי היום, יצאתי עם אחותי חוה אל מחוץ לגטו בלובלין כדי

ציטוט מתוך אוטוביוגרפיה שכתבה בזמנו לארכיון "יד ושם" בירושלים:

"שמי: צילה פולברמנר שמי המקורי מבית הורי: צילה קרשנבלט שם אבי: אלכסנדר-זיסקינד, שם אמי: שרה-טובה שמות אחי ואחיותי: פרומית, אדגיה, יצחק, פנינה, ברונקה, חוה וזאב תאריך לידה: 2.9.1926, לובלין, פולין צבע עיניים: כחולות שיער: חום מתולתל

נולדתי בשנת 1926 להורי טובה

סרג' שלמה איינס ז"ל

1924-2008

האידיש. סרג' היה איש של חזון. הוא ואשתו הלן בלומה (לבית גרינברג-לרנר), אשת חייו, דגלו בערכי היהדות והפלורליזם ובהכנסת אורחים. הם שמרו תמיד במקרה בקבוק של שמפניה טובה (פרי היקב האזורי) לביקור של אורח מזדמן... לא פעם סרג' היה מגן על הציונות מול קהל עוין ונלחם על זכות הקיום של מדינת ישראל!

לאחר שהגיע לארץ ב-1986, התחיל לכתוב את סיפור הקהילה היהודית בריימס בתקופת מלחמת העולם השנייה. הוא התמסר לכתבת הספר וראה בו את פרויקט חייו.

וכך ספד לו אחיו, מוריס-מוישה: "ספרך על יהודי ריימס מ-1939 עד 1945, ספר שהתיש אותך, ישאר לדורות הבאים... כישרון כנואם, כישרון שירשת מאבינו, השאיר אותנו תמיד בציפייה לנאום הבא!... השארת חותם על כל מי שהיה בקרבתך, וכל חייד התנהגת כ"מענטש" - חבר של כולם... תנוח בשלום, אחי הקטן.."

בשנים האחרונות נלחם במחלות באומץ רב. הוא נפטר ביום שבת של פרשת נח, באותו התאריך העברי של יום הולדתו.

סרג' הותיר אחריו אישה, הלן בלומה; שלושה ילדים - מישל נחמה, דניאל וניקול ובני זוגם; נכדים ונינים. יתגעגעו אליו מאוד גם בני משפחתו המורחבת וחבריו הרבים. יהי זכרו ברוך.

בדפי הזיכרון של אתר האינטרנט של ארגון יוצאי לובלין בישראל: www.lublin.org.il

את בעלי האהוב, אריה פולברמכר ז"ל (הלך לעולמו ב-1996), הכרתי במחנה ההסגר בקפריסין. סיפור ההישרדות שלו - תחת הכותרת "סיפור הבריחה" - מופיע אף הוא באתר האינטרנט של ארגון יוצאי לובלין.

עלינו ארצה ב-1948, גרנו בשכונת מונטיפיורי בתל אביב. הקמנו משפחה, ונולדו לנו שני ילדים בהפרש של 5 שנים.

ב-1956 עברנו לגור ברמת גן, ובעיר זו אני ממשיכה לגור עד היום. "זהה".

אמי האהובה צילה, הלכה לעולמה ב-26.1.2009, א' בשבט, תשס"ט.

כיבוד הזולת, אהבת האדם וצדק היו אבני היסוד בהתנהגותה. עם זאת, לא חששה להביע את ביקורתה על עוולות שניקרו בדרכה, גם כלפי חזקים ממנה במהלך חייה - גרמנים, בריטים וכן גם אחינו הישראליים. כלל הזהב שספגה בבית הוריה בלובלין - אין לרמוס את הזולת על-מנת לשרוד - ליווה את אמי לאורך כל הדרך. יהי זכרה ברוך.

הבן, אלי פולברמכר.

סרג' שלמה איינס ז"ל נפטר בתל-אביב ב-ג' חשוון תשס"ט, 1 בנובמבר 2008. בן 84 היה במותו.

סרג' היה יליד העיר לובלין, בן לאליעזר איינס וחיה לאה (לבית אדלשטיין) ז"ל.

בשנת 1933 עבר לצרפת יחד עם בני משפחתו והתגורר בעיר ריימס שבמחוז שמפיין. במהלך מלחמת העולם השנייה הוא, הוריו ושני אחיו, הנרי צבי ז"ל ומוריס משה שהיה חבר במחתרת, נדדו (ביחד ובנפרד) מעיר לעיר וניצלו הודות לכמה משפחות צרפתיות - חסידי אומות העולם.

סרג' הקים מפעל טקסטיל יחד עם אחיו הנרי והעסיק בו כ-500 עובדים.

הוא היה יהודי לבבי, פתוח לזולת, איש משפחה. איש עשייה ובעל יוזמה שהתעניין בספרות, באמנות, באמנים ובפרויקטים עירוניים, וזאת במקביל לאהבתו לתרבות

"My beloved sister, please send us a package. We are in great need"

This request for help must have been thought about very carefully by my grandparents. They write that they need help but do not specify what kind of help. They wrote "we are in great need" and I am trying to imagine the state they were in. For a long time they were the ones who used to help the other members of the family – not to get help from anyone. It was in their home that Sima stayed with her daughter while Sima's husband had gone to America to make the arrangements for their arrival.

"Our son Feivel is in Dumbas, Russia"

It is possible that up till now they were scared to say that their youngest son was in Russia. During the early stages of the German occupation he was taken to work for the Germans. My grandmother arranged for him to escape to her brother's in Lwow and later on he worked in the salt mines in Dumbas. Following the German invasion of the U.S.S.R. he joined The Red Army. They would not have dared to write on the postcard that they have a son in the red army. I suppose my uncle was not yet in service in the summer of 1941. I assume they have gotten letters from him from Russia and that is how they knew about his whereabouts. During his service he was stationed in Wladiwostock and later was transferred to the Polish front where he was wounded.

"How are you? Are you getting mail from my Yizhak? Write to me promptly"

My grandma does not ask about her sister but reveals her concern as to my father's unknown state. This is a real concern of a loving mother to her eldest son. This is the son, who joined the army after graduating from his studies at the "Gymnasia Humanistika", and then he joined the Polish army and went to university in Paris and then he was taken prisoner by the Germans. They haven't heard from him in a long time, they are eager to have any piece of information. Maybe he was keeping in touch with

the relatives in America. I am reading the words and I can hear the silent scream "my Yizhak".

My father survived the captivity and met his brother after the war. According to my uncle he was very much loved by their mother.

"We greet you and kiss you. Regards to your husband. How is your daughter?"

We see the closeness in the family, some of it maybe due to the fact that Sima and her daughter (Feige in Poland, Florence in the U.S.) used to live with my grandma before leaving for America. After the war we used to get photos of the daughter and her children. Two of her sons live in America and one in Israel' in Kochav Yaiir, not too far to my brother Yakov's house.

**"Regards from my husband and the children"
Signed: Zivja**

The letter was written on behalf of my grandma Zivja. My grandma's Polish name was Zelina or Zila, as my uncle pointed out. During the war my two aunts stayed with my grandparents. "regards from the children" refers to them. The older sister was Fella and the younger – Lola. They were in their early twenties at the time.

I am bearing the names of my two grandmothers. On my birth certificate their Polish names appear. My second name as appears on that document is Zelina. When we immigrated to Israel my name was translated into Hebrew and my mother only left one name from the original birth certificate and Zelina was dropped.

This postcard is telling a life story before the tragic death of my relatives. It is a rare document which teaches us about communication, mutual love and bonding with the world outside of Europe. But most of all it is the only document I have in my grandpa's hand writing from the time of the war in Lublin.

Translated to English by **Anath Bitner**

calculated the words they wished to fit into the small space provided for them on the official post card which was for sure to be exposed to foreign eyes for inspection. I'm trying to imagine things I would never be able to find out.

The card is written in German and bears a German postal stamp. During the Nazi occupation by law this was the only language of correspondence. Maybe my grandfather knew German better than my grandmother and therefore he wrote on her behalf. My uncle told us that before the war my grandfather was in the wood business with the Germans and he might have spoken some German, but he probably did not read or write German. This may explain the fact that the card is written in German characters but the words are in Yiddish.

"Lublin, the 8th of July"

There is no mention of the year in which the card was written. I suppose it was in 1941. We see that the family in Lublin had received a letter from Sima from America after seven months, when they no longer lived in their own flat in the center of town. In the fall of 1939 my uncle Feivel fled to Russia. When the card was sent the family already had news about my father's captivity: he was in touch with them through the Red Cross. He might have been in touch also with the aunt in America.

In May of 1940 the Germans invaded France. My father joined the Polish troops in France who were fighting with the French resistance. I have no idea where he was fighting or where he was taken as P.O.W. Had he been taken prisoner in 1940, this card could not have been written in the summer of that year.

In the summer of 1942 my grandmother and my aunts were no longer alive. They were killed in April of that year in Belzec. My grandfather was taken to Meidan-Tatarski labor camp.

Hence is my conclusion that the card could have

only been written in July of 1941.

"My beloved Sister and Brother in law"

The card is addressed to Sima and Charlie Spizel who lived in Chicago. Sima was my grandmother's younger sister.

"We've received your card of December 24th to our flat after seven months, because we are no longer there."

There is no explanation about the Jews having to evacuate their places of residence from the city center. They only say "we are no longer there".

The Grosmans used to live on 53 Krakowska Pzedmiscie flat number 12.

The postcard is addressed to number 9 the first of May street, apartment number 6 at the Lipschitz, family. My uncle told us they had known the Lipschitz' before the war. Interestingly, the address is not within the boundaries of the ghetto. The card we are looking at was written from this address.

"My beloved Sister, we thank you very much for inquiring after our son. We ask you not to forget our son."

My grandparents in Lublin ask the sister and brother in law in America not to forget their son who is a P.O.W. maybe they meant "our sons" because later on they mention their youngest son in Russia. Maybe they wanted to say "If anything befalls us, please do not forget our son".

After the war Aunt Sima from America contacted her two nephews. She bought two boxes of facial powder and sent it to them to give their future brides. My uncle was first to marry and when my parents were married my mother recalled having received her box.

Aunt Sima sent packages regularly to Poland and Israel. She remembered her nephews and their families long after our father had passed away and mentioned them in her will.

Zehava Grossman Reinherz

The Postcard from Lublin

See page 71

During the German occupation of Poland all correspondence had to be in German. [This postcard is more likely Yiddish in German characters.]

Lublin, July 8th*

My beloved sister and brother in law,

We have received your card of Dec. 24th, mailed to our flat, after seven months because we are no longer there. My beloved sister, we thank you very much for inquiring after our son. Please do not forget our son.

Beloved sister, could you please send us a package? We are very much in need.

Our son, Feivel is in Dumbas, Russia.

How are you? Are you getting any mail from my Yizhak. Write to me promptly.

Bless you and many kisses. Please convey our best regards to your husband. How is your daughter?

Best regards from my husband and myself.

Zivja

**the year in which this card was written is not mentioned*

**"Are you getting any mail from my Yizhak?
Write to me promptly"**

About a card which was sent from Lublin to America during the war.

During the nineties a special card has come to our possession: this was a card sent during the war by

my grandfather Yankl-Josek Grosman on behalf of my grandmother to her sister Sima in America. My uncle read and translated it to us soon after we had gotten it, and then the card found itself among the rest of the few documents which were left from my father's family, the Grosmans.

My uncle Feivel-Falek told us the whereabouts of the Grosman family in Lublin during the war. After the war he met some man who had been with my grandfather in the same barrack at Meidan Tatarski. This man told my uncle that my grandfather had known about his son, my father, being a P.O.W. He had some correspondence with him. This man also knew the fate of my grandfather, grandmother and my two aunts. However, this was but a hear-say evidence, which will always be considered only as a secondary source. The postcard left to us as part of the heritage of our American cousin is therefore a closer more of a vivid evidence and therefore so much more meaningful to us

I'm looking at the card time and again, try to read the lines and learn about the world of my grandparents. One single apparently insignificant postcard from Lublin during the war and it is telling me so much about my family which unfortunately I had never known. They write asking for help, they ask for 'a package', they ask the family in America not to forget my father and are inquiring whether there had been any contact with him. Those words may be interpreted as a plea for help, an expression of love and also as a last will and testament.

I'm reading this card word for word and I cannot help thinking about what they had been through. I've been thinking about how they must have

Neta Zytomirski Avidar

How are you? What's new at home? Letters from Lublin during the War

See page 51

Between two points there is a thin winding line – the post line.
From the starting point of the sender in Lublin letters moved to the address of the son in a remote place, and vice versa.
Not everything could have been written.
The banal questions, e.g. "How are you?" and "What's new at home?", could have been very loaded.
One who looks for horror experiences in the letters, or for descriptions of the Nazi occupation horrors in Lublin – won't find them. It was not allowed to write about it.
Censorship was cruel.
The letters focused in one goal: Keeping touch between family members who were alive.
With no descriptions the letters focused in the most important message: We are alive. What about you?
Sometimes they had managed to insert hidden messages, coded news.

Letters.
Postcards.
From here to there. From there to here.
Till the connection thread is torn.
No one answers at the other side of the line.
And the one that stays alive is keeping so dearly the last greeting from father-mother-brother-sister which is written in their beloved handwriting over a yellowing postcard, stamped by the swastika seal.

Translation to English: **Shmulik Avidar**

Photos documenting life in the Lublin Ghetto

Max Kirnberger Collection

<http://www.tnn.pl/pm,2622.html>

See page 76

In autumn 2007, the 'Grodzka Gate - NN Theatre' Centre was informed that the Deutches Historisches Museum in Berlin has among its collections a number of photos made in the Lublin Ghetto. An introductory search of the Berlin museum's resources showed that it includes 77 color photos which were probably taken in Lublin.

At the same time, Ulrike Grossarth from Dresden appeared in the Centre, visiting Lublin in search of materials to include in her artistic project, in which she used, among other things, photos by Stefan Kiełsznia. After our talk about the collection of photos of Lublin in Berlin, she decided to meet DHM's employees and helped us to obtain the photos.

Since June 30th, 2008 the Centre owns a collection of photographs made in the area of Lublin Ghetto. They are 70 color photos. They show daily life in Lublin in the times of occupation. Most of them were made in the Ghetto area and show portraits of people, such as : a water-carrier, a bearded man with a cane, a woman selling cakes, as well as groups of people: a crowd in Cyrulicza Street, two women leaning by the Ghetto wall at Po Farze Square. The people are presented against the background of architecture or in the context of a street, a square, a marketplace. In the pictures one may see the Cyrulicza, Szeroka, Krawiecka Streets, The Grodzka Gate, and The Trynitaraska Tower. Some of the pictures undoubtedly show people who posed for them, but many of them caught a real-life moment, not affected by the photographer.

The pictures were made around 1941. Their author is Max Kirnberger. Max Kirnberger was born in 1902 in Landsberg/Lech. Before the war he was a teacher in a school for the deaf in Straubing. As a

passionate hobbyist photographer, he made photos. During the war he was an army officer in information department, and served, among others, in Poland. His pictures of life in the Ghettos in Rzeszów, Zamość, Izbica and Lublin come from that period. Deutches Historisches Museum in Berlin has in its collection 482 color negatives of pictures made by Kirnberger between 1937 and 1941. Kirnberger had to finish his frontline service in 1942 due to an illness. After the war, he returned to be a teacher in school for the deaf, he also used to give classes in photography and was the author of many articles and books on it. He died in 1983.

Joanna Zętar

Description of the photos: Marcin Fedorowicz

Translation: Piotr Wojcieszuk

She completed elementary and secondary school in Lublin, and then enrolled in the University of Warsaw where she received her Master's degree in History in 1928.

While at the University she was an active member in the Left Poalei-Zion movement, a group which also numbered among its members the late Dr. E. Ringelblum and Dr. Raphael Mahler, historians who later earned renown in their field.

Though from 1928/9 till the outbreak of World War II she taught history in the Lublin Jewish secondary schools, she did not for a moment lessen her efforts to further her political ideas, in spite of the professional difficulties that this activity engendered.

In lectures which she delivered in Yiddish to the general public on historical subjects, she frequently could not restrain herself from touching upon current political matters. Many of these lectures were delivered under the auspices of the People's Evening University of the Left Poalei-Zion movement. Though the school authorities forced her to give up these public lectures, she remained a loyal and active member of the party till the very end.

Her politico-social views couldn't help but be reflected in her lessons at school, and since the youth of the time was naturally attracted to current political activities and were aware of Bella's views, she was forced to display an unusual degree of wisdom and tact in order to remain faithful to the demands of the school authorities on the one hand and to satisfy her students and her conscience on the other.

Bella was also active in communal affairs. She was a member of the governing board of the Lublin branch

of "ZISHO" [Central Jewish School Organization]. She was of the initiators of the Lublin branch of YIVO [Institute for Jewish Research]. She was one of the charter members of the local branch of the Jewish Geographical Society which was founded in February 1931, and perhaps the only one to conduct guided tours of places of Jewish interest in the city – which she made particularly interested with the wealth of her historical knowledge about sites of specifically Jewish interest. She had planned to publish a guide in Polish and Yiddish, but though the work was almost ready for print, due to the difficult times it did not reach fruition.

In 1935 she married Mr. Meir Schildkraut, who shared her socio-political views. With the outbreak of the war her husband fled to Russia and Bella was left with her sick sister who also had two small children, without any material support as she was not permitted to teach during the occupation. From this time on she worked on the Committee for Mutual Assistance on a voluntary basis.

In April 1942 she was transported together with the remnants of the Lublin ghetto to the ghetto in Maidan-Tatarski, from which in November 1942 she was transferred to Maidanek. On April 4th of the following year she was murdered.

(N. Blumenthal, R. Mahler and N. Korn, On The History of Lublin Jewry, Tel-Aviv 1965, pp. 5-7)

Building of the Icchak Lejbusz Perc Jewish Cultural Center, Czwartek street

Synopsis of article in Hebrew page 42

Construction on the building began in the 1930s, and its opening was officially planned for 1 September 1939. It was to hold a school, library, and an auditorium to be used as a cinema and for theater productions. The project was planned at the initiative of the Local Committee of the Socialist Party of the Jewish Bund, and the funds came from donations from local Jews, as well as former Jewish residents of Lublin who had emigrated. It was never officially opened. During the war, the ghetto's epidemiological hospital was located there. Its patients and staff were shot in March 1942 in

the forest near the village of Dys. The Perc House became the center of Jewish life after the war. At first, it served as a shelter for those who had lost all their belongings; later, it was used as an elementary school for Jewish children, run by Poale Zion Left. When the communist authorities liquidated all independent organizations in 1949, the school was closed, like all private and religious schools. After 1949, the building was handed over to the Medical Academy. In 1987, a memorial plaque was unveiled on the building's wall.

Nachman Blumenthal

Bella Mandelsberg-Schildkraut: Biographical Sketch

See page 44

An entire generation of promising young scholars lost their lives in the tragic events of 1939-1945, and together with them the fruit of their loving and patient toil has been doomed to oblivion.

It is our object to rescue some small part of Bella Mandelsberg-Schildkraut's scholarly treasure – actually a mere fraction of the work of a gifted and idealistic scholar, who in spite of her many other responsibilities still found the time and energy to devote herself to basic research in the history of Lublin Jewry. She was already in the last stages of her work on a magnum opus, and was almost ready to publish it when the holocaust which overtook European Jewry came and swept everything before it.

Nevertheless, some few remnants of her work have by chance weathered the terrible storm. We still have those of her articles which had been published in various periodicals before the war, and the manuscript of her thesis presented to the Faculty of Humanities at the University of Warsaw – though this was of course written at the very beginning of her career as a scholar.

Bella Mandelsberg, sister of Regina and Samuel [Shmuel], was born in Lublin in 1901 to a well-to-do and public spirited Jewish family. Her aunt, Bella Brengurn, donated her house at 8 Rinek Street to the Lublin Jewish community. It served as the Community Hall till the very end (April 1942).

and older son, Bela had left Lublin by foot in September 17th 1939. Several weeks afterwards, after realizing how the Soviets treat political prisoners, they returned to the town. Right after returning to Lublin they began to try helping the many refugees in town. Bund messengers risked their lives in the dangerous travels.

In 1941 the Gestapo began looking for Bela. She managed to hide. The Germans arrested her husband, tortured him, but couldn't break him. He had managed to get free and was again active at the Lublin community. Finally he was

shot in the street by the Gestapo with other Jewish workers.

Bela was probably connected to the Polish resistance group, AK (Armia Krajowa), which was active in Radom. Exposing this Radom group and the connection woman to Lublin led the Gestapo to Bela. She was caught in 1941 and was arrested in Lublin's castle prison. From there she was transferred to Radom, and from Radom to Ravensbruck in Germany. There she was killed in 1942.

Few words about the Bund

written by the Hebrew translator Shosh Grosbard-Orgad (nee Wasung)

It was a secular social movement. Her aim was to improve the economic status of the Jewish workers in the little workshops and factories, and to spread among them general education. In the time between the two world wars Bund members struggled for the recognition in Yiddish as the only national language; they aided working class people; established school which the teaching language in it was Yiddish; published books and newspapers; wanted to establish a secular national committee and to reject the religious tradition. We should remember that Jewish Lublin had an established religious community, and many opposed the following ideological views of the Bund (mainly after the Second World War):

- Solution of the Jewish problem by local

Jewish autonomy, not necessarily in Israel. The Jewish worker should fight his survival war in the place he lives at.

- Opposing Zionism, because it might arouse national feelings and damage the socialistic activity.
- They were not against natural assimilation of Jews.

All of these contributed to the public debate among the Jews in Poland and the Diaspora regarding the Bund's activity.

Synopsis and translation from Yiddish to Hebrew:

Shosh Grosbard-Orgad

Synopsis and translation from Hebrew to English:

Shmulik Avidar

would stay at home. The two were divorced, and Bela stayed with her two sons. She left her work in the store and started working as a bookkeeper.

Bela was very connected to her mother. During the First World War Bela's father had died, and she returned with her sons to the mother's house. Their warm and loving connection continued also when Bela was recognized as a leader of the Bund party in Lublin; even then she accompanied her mother to the synagogue during the High Holidays.

In November 1918 Bela joined the Bund party and found there a lot of room for diverse activities. Soon she showed her great ability in the cultural field (lecturing about it and teaching the youth), in the political and social fields, as human relations with all people who surrounded her.

In 1919 Bela was a candidate for the Lublin town council. She was elected and became a council member. She focused in social and welfare matters and was appreciated by the council members, though some of them hated Jews and were anti-Semites. At the same time she paved her way to the Bund leadership in Lublin.

In November 1919 the first elementary school for workers' children, which the educating language in it was Yiddish, was opened in Lublin. Shortly after also the Poale Zion Zionistic party opened in Lublin their own elementary school. Since on one hand the authorities didn't like the idea, and on the other hand the children's parents were not sure about these schools and had no money to finance those studies, in 1924 was established a Jewish Education Center (JEC)

by the three political movements which were behind the various education centers in town: Bund, Poale Zion Left and The Folk's Party. The lessons' language at JEC schools was Yiddish. A committee was elected among these movements' members; the popular Bela Shapiro was elected as the chairman of this committee. Members of the committee collected money from Lublin people, Jewish organizations from other towns in Poland and even from philanthropists in America. Bela was the heart and soul of the school. She knew how to carry away the staff, and the pupils loved her. She had tried to fulfill her promise to build a new house for the school. Finally, thanks to donations Bela had managed to get, Y.L. Percec School was built. Unfortunately, the children and their parents had not entered it and couldn't enjoy from the Culture House that was to serve them: at its planned housewarming at September 1st, 1939, the Second World War had started. During the war it was endorsed into a hospital for contagious sicknesses. After the war it served the medical school and the respectable agriculture faculty.

Bela's devoted and various activities in social and welfare matters had strengthened Bund's power. In 1927 it got 8 of the 16 seats for Jews in the town council; in 1938, when the situation of Jews was very sensitive, it got 8 of the 10 seats for Jews.

After the war in Poland began, Bund leaders in Lublin decided that if the Germans conquer Lublin, they would leave the town with their families and move to Eastern Poland which was under the Soviet occupation. And indeed, together with her second husband (Jacob Nissenbaum, the editor of Lubliner Tuglat)

have to leave Poland and immigrate to Palestine in order to build there the national home of the Jewish People.

But until the Zionist dream comes true, she aimed her social activity for helping the people living in Lublin. She was among the founders of The Jewish Women Organization which had social and Zionist goals. Few of its enterprises were founding Children Department in the Jewish hospital in Lublin; founding Kinderheim – Preschool and Grade School for children of working mothers; and opening "public kitchen" during the Second World War.

Bela could have accomplished her personal Zionist dream. In 1936 she visited her son Nathan in Palestine. She met there with former Lubliners who had tried to convince her to stay. She had listened and then answered: "Your motivation convinces me

that my place is among my people... if black days are expected to the Jews of Poland, then my place is with Lublin's public which for them I have dedicated decades of devotion. There I would be more useful. I know I can save myself; nothing is easier for me than bringing my family; but what will I answer my conscious, what will I tell the Lubliners who live in Palestine, what will they say behind my back? That I have saved my soul? No, if trouble is expected for Jews of Poland, my place is among them, and I'm determined to return Poland in the coming days."

Bela Dobrzynska was murdered in Majdanek Camp with her young son, Arye.

Her daughter Chana also died in the Holocaust.

Synopsis and translation to English: **Shmulik Avidar**

Moshe Salzman

Bela Shapiro

Synopsis of article in Hebrew page 32

According to unknown sources, Bela Shapiro was born in 1891 to a Hassidic religious family which its roots in a famous rabbis family. Her father was born in Pulawi and moved to Lublin after getting a large inheritance. In Lublin he had a writing materials store and a printing press. He wasn't very rich, but had managed to make a living and had a known Hassidic ascription.

As mentioned, the house was religious. The only son was educated in a Cheder and a Yeshiva. In their childhood the three daughters (Bela was the older among them) learned at home with a Melamed, but they had continued to learn in secondary school and university. Bela's sisters had completed their studies and taught in the

Jewish-Polish secondary school in Lublin. Bela was a distinguished student in schools and loved to read books. After finishing her studies in secondary school, her parents had wedded her. It was a match, as common in religious families. The groom's and the bride's parents agreed their children would marry to each other, so Bela didn't know and didn't see the chosen until their marriage. She was eighteen years old.

The groom was the son of a building owner and had no ascription. After their marriage he learned, and Bela worked in her father's store. Two sons were born to the couple. There was a major problem: Bela believed in a progressive ideology, while her husband demanded she

Lublin's Three Belas

Between the two World Wars there were three famous Belas in Lublin's Jewish society:

Bela Dobrzynska – a great leader of the General Zionists party, member of the town council.

Bela Shapiro – a key figure at the Bund party, member of the town council.

Bela Mandelsberg-Schildkraut – a historian, an educator and an important activist of the Left Poalei-Zion party.

All three had considerable public resume, wide comprehensive education and a lot of care for their people. Each one of them dedicated, in her own way, her virtues in movement activities – in order to serve the Jewish community in Lublin in the best way.

All three of them were murdered by the Nazis.

David Shtokfish,

Memorial Book for Bela Dobrzynska

Neta Zytomirski-Avidar

Bela Dobrzynska

Synopsis of article in Hebrew page 20

Bela Dobrzynska was born in Lublin in 1885. Her father, Rabbi Koppel Kenigsberg, was very rich. It was a religious-orthodox house, but Bela got also a comprehensive secular education.

While Bela was young, her mother died. Bela, the firstborn daughter, took care of her little brothers and sisters until they grew up. She was responsible for taking care of the house and managing her father's financial actions.

Bela was married to Rabbi Perec Dobrzynski, a son to a known Hassidic family from Lodz and one of the richest people in Lublin. The couple had three children: Nathan, Chana and Arye.

After the end of the First World War, Bela began to be involved in public activity.

Bela Dobrzynska had joined the General Zionists party which was led by Izaak Gruenbaum. In 1928-1929 she was a representative of the Zionist

Organization in Lublin town council. She was also a member in the central committee of the Zionist Organization in Poland and participated in all the conventions.

In 1929 she was a candidate of the "Minorities Block" list at the elections to the Polish parliament.

Bela was a Zionist. She was active in the national funds at Lublin: The Jewish National Fund (Keren Kaiyemet) and The Foundation Fund (Keren Ha'Yesod); she was one of He'Halutz founders in Lublin; she was active in building training kibbutzim and finding work for their members. Bela made sure that the halutzim would get emigration certificates to Palestine. She encouraged the youth to leave Poland in time.

All of her Zionist activity resulted from the recognition that the Jewish People future is in Palestine (Eretz Israel). She understood the Jews

Jewish culture in Poland that has existed almost through the entire period of Poland's existence as a separate nation.

Polish governments, present and past, are not oblivious to this trend. Thus we are witnessing an ever growing number of cultural exchanges and social exchanges between Poland and Israel.

A country which is committed to erect a Jewish historical museum at a huge investment certainly understands the importance of the Jewish heritage as a part of its heritage.

There is also a growing interest among Jewish non-governmental organizations (NGOs) in preserving the Jewish-Polish heritage.

We are witnessing an ever growing interest, especially in Israel, in expanding the cooperation with the Polish people, not in the least due to the efforts of the Polish ambassador to Israel, her Excellency Agnieszka Magziak Miszewska.

It would be worth remembering that the number of Polish citizens in Israel may exceed the number of Jews in Poland. Even in Poland there is a growing willingness among Jews to engage in and initiate more events concerned with the Jewish heritage.

It is worth noting that even the Catholic Church in Poland has committed itself to this trend by initiating on every 17th of January a “Judaism day”.

This state of affairs as described in these pages should be the bedrock of a new form of relationship and cooperation.

All the concerned parties named in these pages, namely the Polish people, the Polish government, the Catholic Church of Poland, and concerned Jewish NGOs around the world have a common purpose of preserving and upholding the Jewish heritage. Therefore we all should find a new

platform for cooperation, different from the present one, which unfortunately prioritizes the Jewish community in Poland while somewhat excluding all other parties.

After reviewing the general situation, it is time to review the specific case of Lublin.

I have visited Lublin for the first time in August 2000. Since then, I have been visiting Lublin ever so frequently. It is clear that Lublin is one of the places in Poland that demonstrates a very active interest in its own Jewish heritage and the necessity to preserve it. This observation includes present and past city authorities and therefore represents a positive, long-reaching attitude.

The existence of Teatr N.N. in Lublin is additional evidence of the active interest manifested in Lublin towards its Jewish heritage. It is important to note that Teatr N. N. is the largest and most developed institute of its kind in Poland. Likewise, it is of great value that the present city authorities in Lublin – out of its own initiative, and with public money – bought Umschlagplac, with the purpose of establishing there a memorial monument for those Lublin Jews who had been transported to the Belzec death camp.

The conclusion drawn from these observations is that any issue pertaining to Jewish heritage would be best served through cooperation with the city's authorities. The starting point should be that as far as the city's authorities are concerned there is a well of good will that should be taken advantage of. An attitude of cooperation would be more fruitful than one of confrontation.

People might say that I am naïve, but then maybe it is better to be a little naïve than overly suspicious.

Joseph Dakar

Open Letter to Gazeta Wyborcza

In 1997 the Polish parliament passed an act allowing, in general, the Jewish community in Poland to reclaim and regain ownership of all Jewish communal property in both pre and post war Poland.

As a result, nine Jewish communities (Gminas) were established. Without getting into specifics, these Gminas have been reclaiming and regaining ownership over Jewish communal property – each Gmina responsible on an area designated to it.

In my opinion, this act of 1997 was passed for all the wrong reasons.

The Jewish organizations in and especially outside of Poland acted upon the notion that the Polish government is some kind of an alien entity – one which from its claws, it is mandatory to extract the Jewish property in order to preserve it.

It was a general assumption – one that was acted upon, (except when yielding to pressure) – within the Polish government that the Jewish communal property and thus Jewish heritage is a business exclusively reserved for the Jews, and therefore not part of the Polish culture or heritage.

It is worth noting that the Jewish communal properties are actually symbols for the Jewish culture that had existed and for many years thrived in Poland for at least 900 years.

Another negative result of the 1997 act is that the Jewish properties and thus the Jewish heritage were assigned exclusively to the members of the nine Jewish Gminas.

It is again worth noting that the combined

memberships of all the Jewish Gminas in Poland put together consist of about 1,000 registered members. Since Poland holds about 1,300 Jewish cemeteries, the number of cemeteries exceeds the number of registered members in those Gminas.

The number of Jews around the world numbers about 12,000,000 people. Of those Jews, about 80% have some Polish origin.

After the expulsion of all the Jews from Spain at 1492, Poland has become the center of Jewish civilization for more than 500 years.

Considering the statistics above, it becomes obvious that assigning 1,000 Jewish members of the Gminas as exclusive guardians of this heritage does not make sense.

After being involved in Polish-Jewish affairs for the past 10 years, I have been a witness to a distinct phenomenon, which has to be taken into account: after 45 years of Communist occupation, during which all memories of the Jewish presence and Jewish culture in Poland had been suppressed, Poles, among others, have gradually started to become aware of the long Jewish presence in Poland and its effects on the general Polish culture.

The result of all this is a growing interest among Poles in the Jewish heritage. This is why we are witnessing an ever growing number of events in Poland commemorating Jewish culture and Jewish folklore.

A continuously growing number of Poles understand that they can not fully comprehend Polish culture, or even fully define their identity, without having some dialogue with the

תעודה נדירה!
תעודת זהות מתקופת הכיבוש
הגרמני - "יוד אוסווייס" - של רחל
גיפּש, אמו של בן-ציון דרוטין

A rare document!
Identity Card from the
German occupation time
(J-Ausweis). It belonged to
Rachel Gipsch, Ben-Zion
Drutin's mother

Dokument tożsamości z
okresu okupacji Ruchli Gipsz
– matki Bencjona Drutina

pierwszego pokolenia i 3 z drugiego pokolenia). Są to, w kolejności nagrywania: Lola Singer, Israel Gutman, Józef Kliger, Mosze Pech, Haviva Feldman, Yochi Rabinowitz, Itzhak Saar, Mosze Rozenblum, Miriam Rozenblum, Batia Golan, Jakub Guterman, Pinchas Zajac, Benjamin Ifat, Chawa Goldminc, Roth Shulamit, Chaim Lender, Irena Burstin, Mordechai Rotenberg, Israel Mendelson, Yeszaiachu Gottlieb, Mosze Frank, Lea Goldsztajn, Miriam Akavia, Abraham Silberstein, Shalom Omri, Nechama Omri, Israel Aviram, Itshak Arad, Bencjon Drutin, Yona Livnech, Szlomo Waks, Shalom Tugentman, Chava Avni, Yeszaiachu Kapcan, Ruth Tatarko, Hanna Frenkel, Henryk Rozen.

Osoby te opowiadały o następujących **miejsowościach**: Lublin, Radom, Warszawa, Biłgoraj, Modliborzyce, Bychawa, Międzyrzec Podlaski, Kraśnik, Puławy, Łódź, Płock, Baranów, Kurów, Chełm, Zamość, Kraków, Hrubieszów, Bełżyce, Józefów Biłgorajski, Siedlce, Dęblin.

Chciałbym podkreślić, iż projekt realizowany był w ścisłej współpracy z Ziomkostwem Lubelskim w Izraelu. W tym miejscu szczególnie gorąco dziękuję za pomoc w trakcie mojego pobytu w Izraelu: Yossiemu i

Noyi Dakarom, Jakubowi Gurfinklowi, Sarze Barnea, Netie, Nachumowi i Szmulikowi Avidarom, Itie i Mosze Fishbergom, Alizie Salomon, Ryszardowi Weilerowi. Serdecznie dziękuję wszystkim moim rozmówcom.

Zebrane relacje oraz pozyskane fotografie i dokumenty, po ich opracowaniu, umieszczone zostaną na stronie internetowej Ośrodka **WWW.TNN.PL**. W Ośrodku trwają także prace nad książką zawierającą wspomnienia żydowskich mieszkańców Lublina od czasów przedwojennych po współczesne.

Projekt nagrywania żydowskich mieszkańców Lublina i Lubelszczyzny będzie kontynuowany. W 2010 roku będzie realizowany w USA. W związku z tym zwracamy się z apelem do osób, które mogą umożliwić kontakt z osobami z pierwszego pokolenia mieszkającymi obecnie w USA, a przed 1939 i w czasie okupacji w Lublinie i na terenie Lubelszczyzny.

Kontakt:

Tomasz Czajkowski
Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN”
Ul. Grodzka 21
20-112 Lublin
Tel.: 0048 81 532 58 67
E-mail: tomekcz@tnn.lublin.pl

Tomasz Czajkowski

Po raz trzeci w Izraelu... szukając wspomnień o Lublinie i Lubelszczyźnie

W okresie od 29 sierpnia do 26 września 2009 przebywałem w Izraelu. To była już trzecia moja wizyta w tym kraju. W 2000 i 2001, kiedy byłem po raz pierwszy, szukałem mieszkańców nieistniejącej kamienicy przy ul. Krawieckiej 41 w Lublinie; w 2006 nagrywałem wspomnienia żydowskich mieszkańców Lublina. Tym razem, przez pierwsze 2 tygodnie mojego pobytu uczestniczyłem, wraz z grupą współpracowników z Ośrodka „Brama Grodzka–Teatr NN” w Lublinie i lubelskimi nauczycielami, w seminarium organizowanym przez Instytut Yad Vashem poświęconym Shoah. 2 kolejne tygodnie spędziłem na spotkaniach i rozmowach z osobami pochodzącymi z Lublina i Lubelszczyzny, ale także z innych miejscowości. Rozmawiałem na temat

osobistych wspomnień tych osób dotyczących czasów przedwojennych, okupacji i lat powojennych. Moje rozmowy rejestrowałem w technice audio i video. Reprodukowałem także stare fotografie i dokumenty pochodzące ze zbiorów moich rozmówców.

Dlaczego to robiłem? Dlaczego to takie ważne? Jestem pracownikiem Ośrodka „Brama Grodzka – Teatr NN” w Lublinie. W ramach naszej działalności zbieramy, utrwalamy i przekazujemy kolejnym pokoleniom wspomnienia osób związanych z Lublinem i Lubelszczyzną. Musimy się śpieszyć. Ludzie tak szybko odchodzą... Czas na krótkie podsumowanie efektów mojej pracy.

Nagrałem wspomnienia **37 osób** (w tym 34 z

Photo: Nachum Avidar

תצלום: נחום אבידר

תומש צ'ייקובסקי מראיין את פנחס זיונץ בקיבוץ מענית

Tomasz Czajkowski interviews Pinchas Zajac at Kibbutz Maanit

Tomasz Czajkowski w rozmowie z Pinchaszem Zajacem, Mannit, 14.09.2009

Tomasz Czajkowski
THE PROJECT “LUBLINERS LOOKING FOR LUBLIN IN USA”

THE “GRODZKA GATE – NN THEATRE” CENTRE (Ośrodek “Brama Grodzka - Teatr NN”) is an independent cultural institution financed by the Municipality of Lublin. Since 1998 the Centre has been running the program “The Oral History”. It consists in recording people's memories of Lublin and Lublin region to create a more vivid picture of the local past to which we do not have any other access but through stories, testimonies, impressions and feelings related face to face by old people. The Grodzka Gate Centre has collected over 1 000 such testimonies, in particular concerning Lublin before the World War II, occupation period, and after the World War II.

Most of these oral testimonies is available - both in text and audio form – on our web-site www.tnn.pl. You can also find them in our publications, in newspapers, books, or on CD. The oral history materials are used also in educational and artistic projects, such as: exhibition “Shrine” in Majdanek or “mysteries of memory” (artistic activities taking place in the city’s public space, connected with symbolic meaning of particular places).

It is necessary to emphasise that testimonies of people, who remember Lublin before 1939 are the most important for us. We focus particularly on memories connected with the presence of Jews because this subject is the most neglected. Recollections of Jewish life save the memory about no longer existent Lublin and its multicultural history. Therefore, the main aim of the project will be to record and archive people’s memories. It will be the living history of Jewish Lublin inhabitants. Some of them live in USA and belong to Organisation of Lubliners in USA.

Oral testimonies of Lubliners who remember Jewish town of Lublin will be recorded with the use of digital recorders – this technique assures high quality of sound and enables its further processing for the needs of Internet. An interview would be in Polish, some parts may be in English and in Yiddish. All materials collected during this Project will help to educate young people from Lublin. All the people’s testimonies will be published in a book and on web-side the Grodzka Gate Centre.

This may be the last chance to save their memories from oblivion.

The Project will be realize on January 2010

The partnership organizations:

Organisation of Lubliners in USA

Coordinator of the Project:

Tomasz Czajkowski

Tel.: 00 48 81 532 58 67

E-mail: tomekcz@tnn.lublin.pl

Contact in the USA:

Michal Hochman

Tel. 1646 522 2686

members of the community in general. The only hope those victims could entertain while being led to their final path was that they will be remembered. This hope was reflected in quite a few expressions issued by those victims. Therefore our activity is foremost an act of remembering our families and our community, thus fulfilling their only hopes.

The Holocaust itself is a fundamental occurrence in the history of the Jewish People. A special responsibility lies on the shoulders of the first generation members as people of evidence and the second generation members being the closest to the first generation members to carry on the banner of memory.

Our organization is attempting mainly through the issue of this annual to maintain an active memory of the Holocaust while emphasizing the particular story of the Lublin Jews.

The Polish Jewry have been existing on Polish soil close to one thousand years, almost as long as

the very existence of Poland as a distinct national entity.

After the expulsion of all the Jews from Spain, in no other country have Jews managed to develop deeper roots as in Poland. During their existence in Poland the Jews managed to establish a fabulous civilization not only in the fields of the Halacha but also in the fields of literature, theater, visual arts and music.

For 500 years, since the expulsion of Jews from Spain, the Polish Jewry has been the back bone of the world Jewry. We have the duty and the privilege and the duty to contribute in accordance with our humble abilities in the preservation of this civilization.

Unfortunately at the present state of Israel, the civilization that has been developed over the centuries by the Polish Jewry is being forgotten. This culture lies at the base of our identity and our roots. It is important that we remain proactive in the effort to maintain this fabulous civilization that had existed until the time of the Holocaust.

תצלום: יעקב גורפינקל Photo: Jacob Gurfinkel

חברי הארגון עם האורחים מפולין בחנוכת פארק ערים תאומות בראשון לציון

Members of Lublin organization with the visitors from Poland in the inauguration of twin cities park in Rishon-Lezion

Joseph Dakar

Chairman's comments

A description of the Organization's activities during the last year

Regular activities

Our last annual meeting took place on 27.11.08.

The most notable part was the presentation 70 photographs taken within the Lublin Ghetto during the spring and summer of 1941. Less than one year, prior to the annihilation of the Ghetto.

The photographs have been taken by a German soldier who after the war have turned into a famous photographer. The photos are in colour, probably the first colour photos to be taken in Lublin.

Like any other year we have conducted a memorial on Holocaust day at our memorial stone in the Nahalat Yzhak cemetery.

We are in the process of adding to the ceremony some reading chapters and some musical pieces.

The two ceremonies mentioned above are characterized in thoughtful planning and a respectable atmosphere which credits the memory of our community members who perished in the Holocaust, and their heritage.

Special Events

Teatr N.N.

At the end of August 2009 a group of 25 members of Teatr N.N. have arrived to Israel following an invitation of Yad Vashem, for a two weeks seminar, organized by Yad Vashem.

Teatr N.N. is a cultural institute situated in Lublin, financed by the city of Lublin, and dedicated mainly to the preservation of Lublin's Jewish heritage.

We took advantage of this visit and organized in cooperation with the Israeli Polish Friendship Association, a meeting with the Teatr N.N. members which took place at the Felicia Blumethal hall in Tel Aviv.

Sister Cities Park- Rishon Lezion

The city of Rishon Lezion, which is a sister city to Lublin, have been opened to the public on 6.4.09

a sister Cities Park. The park contains various installations representing the various sister cities.

For the opening ceremony the city of Lublin have sent a delegation headed by vice mayor Stanislaw Fic the head of the mayor's office Ewa Haponiuk and the the head of the Israeli desk at the foreign relations department in Lublin Iwo Weremko.

The continued relationship with Lublin is important to us since it strengthens the links between Polish Lublin and its Jewish past.

The Documentation Activities of Tomasz Czajkowski

Tomasz Czajkowski, who works in Teatr N.N. have stayed in Israel for a further three weeks period for the purpose of documenting the stories of first generation people who are living among us, mainly but not exclusively from the city of Lublin.

Two years ago Czajkowski stayed in Israel for 3 months, for the same purpose.

This time was a continuation of that same documentation activity.

It is my pleasure to thank Sara Barnea, Neta Avidar, Ita Fishberg, Aliza Salomon and Jacob Gurfinkel for their assistance to Czajkowski in performing his important activity.

The reasons for the Organization's existence

There is room for self examination to be performed from time to time for the purpose of assessing the reasons that make the activities of our organization important or at least worthwhile.

In my opinion there are three main purposes behind the existence of our organization.

For us the term Holocaust victims is not an abstract one. It relates to our parents sometimes wives husbands and children that with respect to first generation members. Grand parents aunts and uncles of our parents friend of our family neighbours and

KOL
VOICE OF LUBLIN ANNUAL OF LUBLINERS IN
ISRAEL AND DIASPORA

“LUBLINER SHTIME” • www.lublin.org.il • TEL-AVIV • NOVEMBER 2009 • No. 45

Photo: Max Kimberger/DHM

שוק בגטו לובלין, 1941
Market in Lublin ghetto, 1941